

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Ústav dějin křesťanského umění

Martina Nováková

**Venkovské kostely Kiliána Ignáce
Dientzenhofera na broumovském panství**

Bakalářská práce

Vedoucí práce: Petra Oulíková Ph.D.

Praha 2011

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci s názvem Venkovské kostely Kiliána Ignáce Dientzenhofera na broumovském panství napsala samostatně a výhradně s použitím uvedených pramenů a literatury a že jsem ji nevyužila k získání jiného nebo stejného titulu. Souhlasím s tím, aby práce byla zveřejněna pro účely výzkumu a soukromého studia.

V Praze dne 30.6.2011

Martina Nováková

Poděkování

Chtěla bych vyjádřit poděkování dvěma osobám, které přispěly ke vzniku této práce. V první řadě s vděčností vzpomínám na pana profesora Mojžíře Horynu, který mi radil v počátcích. Můj dík patří též paní doktorce Petře Oulíkové, s jejíž pomocí jsem práci dokončila.

Obsah:

I.	Úvod.....	5
II.	Stav bádání.....	7
III.	Charakteristika umělecké osobnosti K. I. Dientzenhofera.....	11
IV.	Osobnost opata Otmara Daniela Zinka.....	22
V.	Stavební činnost K. I. Dientzenhofera pro opata Zinka.....	26
VI.	Broumovská skupina kostelů.....	31
VII.	Venkovské kostely K. I. Dientzenhofera na broumovském panství	
	VII.1. Heřmánkovice – kostel Všech svatých.....	40
	VII.2. Vižňov – kostel sv. Anny.....	44
	VII.3. Bezděkov – kostel sv. Prokopa.....	48
	VII.4. Šonov – kostel sv. Markéty.....	54
	VII.5. Božanov – kostel sv. Máří Magdaleny.....	61
VIII.	Urbanistické působení staveb.....	70
IX.	Závěr.....	75
X.	Seznam použitých pramenů a literatury.....	78
XI.	Obrazová příloha.....	81

I. Úvod

Ačkoliv současný život se dávno neřídí podle hluboce spirituálních modelů, vztahujících veškeré jednání k Bohu, dnešní pozorovatel v přítomnosti barokní stavby sám bezděky začíná uvažovat o věcech ducha, o jakési nedosažitelné dokonalosti a o potřebě být touto dokonalostí „prostoupen“. Architektura přirozeně navozuje tyto pocity, byla s tímto záměrem stavěná. Fascinující, dokonale propracovaný systém barokní architektury byl také příčinou zájmu o sepsání této práce.

První polovina 18. století je dobou, kdy barokní architektura v rámci protireformačních snah spěje ke svému vrcholu a až do krajnosti vyčerpá všechny možnosti a principy, na kterých byla založena. Hlavním iniciátorem jednoho z nejsilnějších vzepětí české architektury byla katolická církev, spolu s pobělohorskou šlechtou největší stavebník doby. Hmatatelné stopy mocenské expanze církve jsou v Čechách dodnes patrné. Rozlehlé klášterní komplexy, církevní rezidence, nespočet kostelů a chrámů, statuí i síť božích muk a zastavení v krajině si mocným způsobem podmanily tvářnost země.

Baroko je tak zjevné, protože jeho myšlení přistupovalo k výtvarnému umění a architektuře ve smyslu širšího sociologického využití. Vrcholné umělecké formy už nejsou exkluzivní výsadou vládnoucí třídy, jako tomu bylo ještě v nedávné renesanci, ale naopak se snaží provázet všechny společenské vrstvy.

Kolem roku 1700 se v Čechách opět v plné síle hlásí o slovo staré řády (benediktini, premonstráti, cisterciáci aj.), které se dlouho vzpamatovávaly z devastace třicetiletou válkou. Srovnají krok s řády protěžovanými rekatolicí a v následujících desetiletích rozvinou nebývalou stavební činnost. A právě ony se stanou nositeli nejprogresivnějších uměleckých myšlenek. Rozmach stavební činnosti podnítil už v poslední čtvrtině 17. století příchod architektů a stavitelů ze zahraničí a s ním se zvyšovaly i umělecké nároky stavebníků. Řády záhy ve svých službách soustředily nejvýznamnější umělce doby. V Čechách se pozoruhodně mísily zahraniční (zvláště italské) a domácí vlivy, aby zde v dokonalé středoevropské syntéze dovršily vývoj slohu. Nebude příliš velká nadsázka, řekneme-li, že se tak stalo v osobě geniálního architekta Kiliána Ignáce Dientzenhofera.

Jedním z prvních zaměstnavatelů začínajícího architekta byl starobylý řád břevnovských benediktinů, který obýval nejstarší klášter v zemi. Právě plody spojení těchto dvou veličin se

stanou předmětem naší pozornosti.

V čele břevnovsko-broumovského archisteria stál opat, který byl jedním z nejvýznamnějších prelátů v zemi. Za obnovu klášterství, které trpělo ekonomickým úpadkem už od husitských dob, a za následný nebývalý barokní rozkvět, vděčí opatství dvěma velkým osobnostem benediktinského řádu – opatům Tomáši Sartoriovi a Otmaru Zinkemu. Sartorius v podstatě nastartoval proces obnovy a připravil solidní základ pro svého nástupce Zinka. Ten se stal vůbec největším stavebníkem v historii řádu, když za svůj život podnikl na třicet stavebních akcí. Charismatické a cílevědomé osobnosti tohoto opata bude věnován prostor v samostatné kapitole.

Zinke se přitom rozhodně nesoustředil jen na mateřský břevnovský klášter. Ostatně druhým břevnovským opatů byl už od dob husitských nepokojů Broumov. Právě zde probíhala další mohutná výstavba, jejímž výsledkem je i soubor venkovských kostelů Kiliána Ignáce Dientzenhofera – téma této práce.

Dientzenhoferovy kostely spadají pod fenomén tzv. broumovské skupiny kostelů. Tento pojem bude rozveden opět v samostatné kapitole.

Řada otázek je dána už samotným titulem práce, který odkazuje k uměleckohistorické geografii: budeme se ptát na způsob a kvalitu zprostředkování špičkového pražského umění venkovskému prostředí, na dopad tohoto procesu z hlediska formování krajiny a utváření kulturní identity místa nebo ovlivnění následné stavební produkce v oblasti. Také lze položit opačnou otázku – jak zapůsobilo na vzhled architektury prostředí, pro které byla projektována? Celá řada otázek se váže ke vztahu objednavatel – architekt. Jak chápal každý z nich podstatu a účel architektury? Jak se tyto osobnosti navzájem ovlivňovaly a jaký byl jejich osobní vztah? Nakonec tu zbývá uměleckohistorický rozbor staveb, otázka komparatistiky, přesného stylového zařazení a vůbec celkového významu těchto památek.

Vzhledem k dlouhodobému zájmu odborníků o architekturu Kiliána Ignáce Dientzenhofera a z něho plynoucí existenci poměrně uceleného fondu literatury k tématu dientzenhoferovské architektury na Broumovsku, si tato práce nevytkla za cíl předložení nových a dosud nezveřejněných faktů či teorií, ale pouze aspiruje na kvalitní kompilaci, která by uchopila danou problematiku na pozadí stručně nastíněných kulturněhistorických, společenských a uměleckohistorických konotací, aby později přistoupila k podrobnému rozboru. Volba tématu vychází z osobního zájmu autorky na hlubším poznání a pochopení broumovských staveb.

Pro zvolený záměr budou použity přiměřené metodologické postupy, které si budou klást za cíl vymezit pojmy „broumovská skupina kostelů“ a „kostely K. I. Dientzenhofera na broumovském panství“, na základě dostupné literatury zpracovat téma z hlediska stavebněhistorického vývoje forem, vysvětlit šíření stavebních typů a způsob tohoto šíření, dospět ke strukturální analýze dané architektury, k její specifické morfologii, a co nejpřesněji ji začlenit do tvorby K. I. Dientzenhofera i do rámce české architektonické produkce barokní éry. Tento rozbor bude doplněn kapitolou o urbanistickém vnímání barokní sakrální stavby s akcentací konkrétních příkladů broumovské skupiny.

II. Stav bádání

Pro správné uchopení přehledu literatury, která pokrývá téma této práce, je nutné seznámit se s označením „broumovská skupina kostelů“. Zmíňme tedy pouze, že se jedná o soubor kostelů, vzniklých na Broumovsku mezi lety 1690-1743 a že skupina zahrnuje stavby tří autorů – Martina Allia, Kryštofa Dientzenhofera a jeho syna Kiliána Ignáce Dientzenhofera. V mnohé, zejména starší literatuře, se často různí připsání jednotlivých kostelů určitým architektům, někteří starší autoři na tento problém zcela rezignují. Pokud bude naším heslem „venkovské kostely K. I. Dientzenhofera na broumovském panství“, můžeme si být jisti, že tyto stavby vždy objevíme ve společnosti ostatních staveb skupiny, nebo přinejmenším staveb Kryštofa Dientzenhofera. Příčinou je jednoznačná souvztažnost těchto „broumovských“ staveb, které se dobereme v samostatné kapitole. Pokud je autorce známo, téma staveb mladšího z Dientzenhoferů samostatně zpracováno nebylo. Přestože se práce zaměřuje jen na část zmíněné produkce, vynasnaží se udržet vazby mezi všemi členy skupiny a vyzdvihnout tu část, která je (možná subjektivně) atraktivnější. V úvodu připomeňme, že pozornost bude soustředěna výhradně na dientzenhoferovskou architekturu. Alliovu osobu a s ním spojenou stavbu v Martínkovicích, záměrně vyčleníme (důvod tohoto kroku bude objasněn v VI. kapitole).

Zdroje k našemu tématu se porůznu nacházejí v literatuře věnované K. I. Dientzenhoferovi, resp. oběma Dientzenhoferům. Starší literatura se příliš nevěnuje mimopražským stavbám, například Hugo Schmerber roku 1900 v *Beiträge zur Geschichte der Dientzenhofer* zmíní pouze tři Kiliánovy kostely (sv. Václava v Broumově, Šonov a Bezděkov) a posteskuje si, že

nemá údaje o tom, jak dlouho opat Dientzenhofera zaměstnával. Co se týká topografické literatury, bude se opakovaně čerpat ze Soupisu památek broumovského okresu Antonína Cechnera z r. 1930. Cechner nevěnuje velkou pozornost autorství staveb, jen u dvou kostelů zmíní jako možného autora K. I. Dientzenhofera, Otovický kostel připisuje dokonce Alliovi (bez křestního jména). Soupis navíc obsahuje řadu zavádějících nepřesností v půdorysech i datacích.

Zásadní pro poznání Dientzenhoferova díla jsou analytické studie Oldřicha Stefana, Miroslava Koreckého a Oldřicha Rady. Práce O. Stefana O slohové podstatě centrálních staveb K. I. Dientzenhofera z r. 1927 obsahovala řadu dosud neznámých plánů a určila východiska centrálních staveb. Dodnes směrodatným podkladem pro studium mladšího Dientzenhofera se stala studie M. Koreckého (Tvorba K. I. Dientzenhofera), kterou vydaly Zprávy památkové péče r. 1952 k dvoustému výročí umělceva úmrtí. Korecký zde pro další bádání vymezil typy, nebo lépe typové řady Dientzenhoferových staveb, provedl soupis díla, publikoval řadu nových archivních zjištění a zaměření staveb. O „broumovské řadě“ se zde zmiňuje jako o autorsky zatím neověřené.

O. Rada publikoval r. 1955 architektonickou analytickou studii Prostor v barokní pohybové architektuře. Zde je pro nás například objevené první zveřejnění Dientzenhoferova plánu z Archivu Pražského hradu, který Rada určil jako podprojekt kostela v Šonově u Broumova a jež vykazuje souvislosti s tvorbou Guarina Guariniho.

V šedesátých letech se objevují dvě zásadní souborné práce o českém baroku, v nichž i naše stavby dostaly svůj díl pozornosti. Heinrich Gerhard Franz publikuje r. 1962 Bauten und Baumeister der Barockzeit in Böhmen, ve své době zřejmě nejucelenější práci o české architektuře baroka. Vychází ze svých starších prací a z poznatků Stefana a Koreckého.¹ Člení zde Dientzenhoferovo dílo na ranou fázi (1725-30) a díla po roce 1730. V souvislosti s centrálními stavbami raného období jmenuje „naše“ vesnické kostely, přičemž kostely v Ruprechticích a Verněřovicích připíše Kryštofovi a u Verněřovic odhaduje podíl syna.

Na osobě K. I. Dientzenhofera je postavená i reprezentativní kniha Christiana Norberga-Schulze Kilian Ignaz Dientzenhofer e il barocco boemo (1968), přehled české barokní architektury, který má hodnotu zasvěceného pohledu zahraničního badatele. V katalogu Dientzenhoferových děl se jednotlivými stavbami broumovských vesnických kostelů zabývá, a shledává značný vliv místních stavitelů na podobu kostelů. Vyslovuje i hypotézu, že K. I.

¹ NAŇKOVÁ 1989, 3.

Dientzenhofer zde fungoval pouze jako poradce těchto lokálních stavebních sil, ovšem v zápětí konstatuje, že stavby vykazují autorství architekta „prvního řádu“. Tyto závěry Norberga-Schulze ale třeba brát s rezervou, neboť jak poznamenal B. Menzel,² autor nezná broumovské stavby z autopsie, ale vychází pouze z literatury, opírajíc se o Cechnerovy půdorysy.

V sedmdesátých letech se objeví práce, které významně přispějí k poznání a zpřehlednění našeho tématu. V článku Marginalia k architektonické tvorbě 1. poloviny 18. století v Čechách (1978) se Milada Vilímková věnuje počátkům Kiliánovy činnosti pro břevnovsko-broumovské benediktiny a na základě studia archiválií přehledně naznačí stavební fáze broumovské skupiny.

Nejhodnotnějším a vlastně jediným zásadním uceleným zdrojem poznání broumovské skupiny kostelů je stavebněhistorický průzkum jednotlivých památek SÚRPMO z roku 1978, obsahující stručné dějiny staveb založené na archivních rešerších Milady Vilímkové a fundované uměleckohistorické rozbory Mojžíry Horyny. Zde byla, na základě archivních pramenů, upřesněna často se lišící data výstavby jednotlivých kostelů, stavby byly M. Horynou suverénně zasazeny do rámce slohového vývoje a na základě přesvědčivé morfologické analýzy jim byla určena příslušnost k autorům. Od této chvíle je otázka autorství jednotlivých staveb z pohledu autorky této práce v podstatě vyřešená.

Další literatura už je opět souborného charakteru a výhradní pozornost našemu tématu nevěnuje.

H.G.Franz se opět o broumovských kostelích zmiňuje v díle Dientzenhofer und Hausstätter (1985), a všechny připisuje pod jméno Kiliána Ignáce, aniž by toto připsání něčím podpořil. Zmiňuje pouze, že místní provádějící síly některým návrhům dílem „špatně porozuměly“.

V roce 1986 vydává M. Vilímková záslužnou publikaci Stavitelé paláců a chrámů, která má opět díky pečlivému studiu v archivech velký materiálový přínos. „Po analytických pracích Stefana, Koreckého a Norberga-Schulze je to pojetí odlišné a za stavu našeho bádání o tvorbě K. I. Dientzenhofera velmi potřebné a korigující.“³ Naše téma je zde vyloženo na základě poznatků získaných při práci na materiálech SÚRPMO a je zasazeno do kontextu ostatní stavební činnosti pro benediktiny. Rok 1989, kdy se slaví 300. výročí narození K. I. Dientzenhofera, je na literaturu bohatý. Vychází očekávaná monografie břevnovského opatství

² MENZEL 1978, 234.

³ NAŇKOVÁ 1989, 3.

Ve znamení břevna a růží (1989) Pavla Preisse a M. Vilímkové, kde je velká část věnována barokní řě a umělcům ve službách řádu. Vynikající soubornou publikací je katalog výstavy Kilián Ignác Dientzenhofer a umělci jeho okruhu, kterou k výročí uspořádala Národní galerie v Praze.

První fázi umělcovy tvorby se věnuje H. G. Franz v článku Počátky a rané dílo K. I. Dientzenhofera (1991). Ve stejném roce je v Rosenheimu pořádána společná česko-německá výstava Die Dientzenhofer. Barocke Baukunst in Bayern und Böhmen, která nabídne pohled na problematiku rozvětvené stavitelské rodiny. Katalog mimo jiné obsahuje zajímavý příspěvek H. G. Franze s nástinem vývoje Dientzenhoferovy umělecké osobnosti.

V roce 1993 je tu pak katalog k výstavě Tisíc let benediktinského kláštera v Břevnově, kde M. Horyna v kapitole Stavebníci a stavitelé břevnovsko-broumovského kláštera v období baroka neopomene žádnou z broumovských staveb.

Pavel Vlček uveřejňuje r. 2004 rozporupně přijímaný článek Kilian Ignaz Dientzenhofer und Johann Lucas von Hildebrandt. Zur Problematik des Guarinismus in Mitteleuropa. Zde se obšírněji zabývá genezí broumovské skupiny kostelů, zamýšlí se nad inspiračními zdroji mladšího Dientzenhofera na počátku kariéry a polemizuje s jeho autorským podílem na mladších stavbách broumovské skupiny.

V podstatě jediná monografická práce věnující se broumovské skupině kostelů je drobná publikace popularizačního typu trojice autorů Kotalík, Prokop, Sůva. Titul Broumovská skupina kostelů, průvodce školou českého baroka v kraji pískovcových skal (2007) dává prostor devíti stavbám skupiny a navíc kostelu sv. Václava v Broumově a kapli Hvězda v Broumovských stěnách. Téma je zasvěceně popsáno a dá se říci, že se dotýká, ač stručnou formou, všech aspektů dané problematiky.

K tématu břevnovských benediktinů výrazně přispěl svými pracemi Franz Beda Menzel O.S.B. Pečlivým studiem řádových archivů vynesl na světlo mnohá fakta, která pomohla nahlédnout na problematiku z jiného úhlu. Jeho knihy jsou klíčové pro poznání historie benediktinského řádu v baroku a prohloubení znalostí o benediktinské umělecké produkci. Roku 1934 vychází studie Christoph und Kilian Dientzenhofer in Dienste den Aebte von Břevnov-Braunau, jež hovoří o charakteru zaměstnaneckého poměru Dientzenhoferů a opata. Zvláštní pozornost věnoval Menzel osobě Otmara Zinkeho. V roce 1978 vydal obsáhlou monografii – Abt Othmar Daniel Zinke 1700-1738. Ein Prälat des Böhmisches Barocks. Zde jsme seznámeni s různými aspekty složité opatovy osobnosti a s podrobným popisem jeho

stavební činností, včetně jeho postojů k architektuře a jejím autorům. Menzel zde vyjmenovává všechny broumovské venkovské kostely a jejich autora vidí v Kryštofu Dientzenhoferovi (přiznává ovšem možný podíl syna). Ve starší publikaci *Die Barockkunst unter die Äbten von Braunau* z r.1933 rozděluje pak vesnické kostely na Broumovsku podle půdorysných dispozic do dvou skupin a to na základě oktogonu a na kruhu či elipse. O Zinkově chápání uměleckých děl a ikonografii jeho staveb se Menzel vyčerpávajícím způsobem rozepisuje ve studii *Abt O. D. Zinke und die Ikonographie seiner Kirchen in Břevnov-Braunau-Wahlstatt* (1986).

Z pohledu urbanismu se broumovskými stavbami zabývá Petr Macek (*K tvorbě K. I. Dientzenhofera z pohledu krajinného urbanismu*, 1989), a z hlediska urbanismu stavby také náležitě zhodnotil M. Horyna v jednotlivých složkách stavebněhistorického průzkumu. V Dientzenhoferovské literatuře Mojžíra Horyny jsou ostatně zúročeny všechny předchozí poznatky a jeho závěry a teorie jsou nejen základem této práce, ale i východiskem pro další zkoumání tématu.

III. Charakteristika umělecké osobnosti K. I. Dientzenhofera

Koncem 17. století se v Čechách začalo prosazovat převratné hnutí barokní architektury, vyšlé z Itálie, jehož vznik iniciovaly už o několik desetiletí dříve osobnosti architektů Francesca Borrominiho a Guarina Guariniho. Změna spočívala především v dynamizaci půdorysů, hmoty, prostorového řešení, členících prvků, klenebního nosného systému i samotných kleneb, i v novém tvarosloví.⁴

V Římě působící architekt Francesco Borromini (1599-1667) vybuodoval v letech 1638-41 rozměry nevelký kostel San Carlo alle quattro fontane, který bývá často jmenován jako stavba uvozující tento nový systém. „Jedinečný sevřený půdorys, dynamicky zprohýbané hlavní průčelí i nové rozvolněné formy architektonických detailů vysoce vzrušovaly současníky.“⁵

Theatinský mnich Guarino Guarini (1624-1683), tvořící v Turíně, svou dokonalou znalostí matematiky a konstrukce staveb dovedl Borrominim započaté principy „do extrému“ a rozšířil je i na klenby. „...vytvořil něco zcela originálního, dosud nevídaného, převratného a ryze

⁴ LÍBAL 1995, 97.

⁵ Tamtéž.

barokního.⁶

Odkaz obou Italů nenašel kupodivu dovršení v samotné Itálii, ale zdomácněl a vygradoval ve střední Evropě. Za Alpami ho rozvíjeli postupně především Johann Lucas von Hildebrandt (1668-1745) v Rakousku, oba Dientzenhoferové v Čechách a Johann Balthasar Neumann (1687-1753) v Německu. Že byla Praha v přímém kontaktu s těmito nejprogressivnějšími tendencemi tehdejší architektury, dokládá i nerealizovaný Guariniho návrh chrámu Sta. Maria de Ettinga z r. 1679, určený pro pražské theatiny. Borrominiho architektura působila v Zápří nejsilněji kolem roku 1725, kdy už Kilián Ignác Dientzenhofer tvoří vyzrálá díla.

Kilián Ignác Dientzenhofer se po smrti svého otce Kryštofa a Jana Blažeje Santiniho – Aichla stal největším stavitelem v Čechách a jeho dílo ovlivnilo barokní architekturu nejen v naší zemi, ale daleko za jejími hranicemi. Stal se podstatnou a slohotvornou součástí vyvrcholení té epochy našich kulturních dějin, o níž píše D. Líbal⁷: Uzavřelo se jedno z nejskvělejších kulturně-výtvarných období naší země, jehož protějšek shledáváme v době Karla a Václava IV.

1. září 1689 byl pokřtěn druhý syn věhlasného pražského stavitele bavorského původu Kryštofa Dientzenhofera, Kilián Ignác.⁸ Chlapec stejně jako jeho bratři, starší Martin a mladší Jindřich, navštěvoval malostranské jezuitské gymnázium a později studoval filozofii na pražské univerzitě.⁹ Předpokládá se, že v době studií si rovněž odbýval svá učenická léta v otcově dílně.¹⁰

Podle nejstarší literatury se mladý adept architektury Kilián Ignác vydal na tovaryšskou cestu do Vídně. Přímé zprávy o jeho učitelích nemáme, J. G. Dlabacz pouze uvádí, že zde působil u více proslulých stavitelů.¹¹ Vídeňský pobyt i další cesty mladého Dientzenhofera vůbec vzbuzují mnohé otázky, které nejsou dosud uspokojivě zodpovězeny. Vídní vládly v době Dientzenhoferova mládí stavitelské osobnosti dvorního císařského inženýra Johanna Lucase von Hildebrandta (1668-1745) a Johanna Bernarda Fischera von Erlach (1656-1723). Není vyloučeno, a podle mnohých badatelů je nanejvýš pravděpodobné, že Kilián Ignác prošel školením obou architektů. Ostatně u Hildebrandta byl v učení i Kiliánův nevlastní bratr Jiří

⁶ VLČEK 2007, 198.

⁷ LÍBAL 1995, 104.

⁸ VILÍMKOVÁ 1989, 18.

⁹ VILÍMKOVÁ 1989, 18; PELZEL 1775, 174.

¹⁰ VILÍMKOVÁ 1989, 18; PELZEL 1775, 174.

¹¹ DLABACZ 1815, col. 324.

Aichbauer¹² a s Fischerem měli Dientzenhoferové přátelské styky.¹³ Plánovanou studijní cestu do Itálie podle Dlabace i F. M. Pelzela¹⁴ přerušila otcova smrt a návrat do Prahy. Oba autoři se také shodují, že poté, co Kilián Ignác nabyl dědictví, odjel do Itálie, kde navštívil Benátky, Milán, Florencii, Řím a Neapol, a poté měl ještě cestovat do Francie a Anglie.¹⁵ Pelzel sděluje, že se vydal na cestu „bez průtahů“ hned po smrti otce v roce 1707.¹⁶ Zde je ovšem chybně uveden rok úmrtí Kryštofa Dientzenhofera – skutečným datem je rok 1722. Dále Pelzel uvádí, že se Kilián Ignác vrátil do Prahy po cestě trvající deset let (!), tedy roku 1717 – v té době ovšem byl jeho otec naživu a nemůže být tedy řeč o cestě financované z dědictví. Že jmenované země navštívil je pravděpodobné, ale desetiletá cesta je téměř vyloučena, protože jak uvádí M. Vilímková, je doložitelné, že pobýval v Praze už v roce 1716.¹⁷ Nevylučuje se pozdější návštěva Itálie, obhajitelná skutečností, že roku 1734 KID věnoval kostelu Panny Marie a Karla Velikého na Karlově ostatky sv. Liboria přivezené z Říma,¹⁸ o cestách do Francie a Anglie pak nemáme spolehlivé doklady.

Vraťme se ale zpět k pobytu ve Vídni, který byl bezpochyby pro mladého Dientzenhofera určujícím momentem ve smyslu chápání stavebních forem a podle H. G. Franze dal jeho dílu „mezinárodní ráz“.¹⁹ Vídeň byla ohniskem barokní architektury ve střední Evropě a tedy snad nejvhodnějším místem ke studiu. Zdejší architektura se soustředila především na centrální kupolové stavby, které v Praze, např. v tvorbě Kryštofa Dientzenhofera, nehrály velkou roli.²⁰ Nejvlastnější dynamický barok, tolik typický pro pozdější tvorbu K. I. Dientzenhofera, se tu ale projevil v podstatě jen v několika stavbách.²¹ Jsou to především Hildebrandtovy chrámy sv. Petra (1703-8, průčelí dokončeno až 1722) a Maria Treu (od 1715, zcela dokončen až po polovině 18. st.). Hildebrandtovu architekturu bylo ovšem možné studovat i v Čechách a to v Jablonném v Podještědí (Německé Jablonné) v kostele sv. Vavřince (1696-1706, půdorysně blízký s Maria Treu).

Už v roce 1717 měl Kilián Ignác spolupracovat s otcem na některých stavbách (snad i na

¹² VILÍMKOVÁ 1986, 102.

¹³ STEFAN 1927, 469.

¹⁴ PELZEL 1775, 175; DLABACZ 1815, col. 324.

¹⁵ Tamtéž.

¹⁶ PELZEL 1775, 175.

¹⁷ VILÍMKOVÁ 1986, 225, pozn. 1.

¹⁸ NAVRÁTIL 1877, 108.

¹⁹ FRANZ, 1962, 135.

²⁰ FRANZ 1991, 46.

²¹ LÍBAL 1995, 99.

dokončení břevnovského chrámu)²², patrně se jednalo spíše o menší stavební úpravy. V prvních letech své tvorby mladý Dientzenhofer bohatě těžil ze znalosti cizích vzorů, v Praze na něj ale samozřejmě působila domácí produkce. Radikální směr baroka byl par excellence zprostředkován stavbami „pronikové podélné skupiny chrámové“, kterou tvoří celkem 6 staveb.²³ Chrámy určené střídáním konvexity a konkávnosti půdorysu a složitých klenebních proniků dodnes nejsou spolehlivě autorsky určeny. Podle O. Rady znal architekt této skupiny dobře práci Guariniho a navázal na ni.²⁴ Existuje několik hypotéz o autorství, někteří badatelé soudí, že projektantem nemohla být jediná osoba. Protože česká radikální skupina má velmi obsáhlou samostatnou problematiku a na tomto malém prostoru se jí nemůžeme hlouběji zabývat, přidržíme se pro zjednodušení nejčastěji užívané hypotézy K.B.Mádla, která určuje jako projektanta i stavitele Kryštofa Dientzenhofera. Ať už byla vazba Kryštofa Dientzenhofera k pronikové skupině jakákoliv, je jisté, že jeho syn si z těchto staveb vzal mnoho, především typ „skeletové“ konstrukce (projevující se hlavně ve zdůraznění podpurných článků stavby a upozadění hmoty zdi) a vertikální členění hlavního průčelí.²⁵ V počátku své tvorby se ovšem KID snažil vůči vzoru svého otce spíše vyhradit. Mezi lety 1715-20 se inspiroval, jak píše H.G.Franz²⁶, také ostatními tehdy v Praze činnými architekty, mezi nimiž vynikal J. B. Santini - Aichel (1677-1723). Do pražské architektury Santini sice prakticky nezasáhl, ale mladý Dientzenhofer jistě znal jeho stavby v Plasích, Mladoticích či Žďáru nad Sázavou, které v době Dientzenhoferových začátků již stály nebo byly právě ve výstavbě.²⁷ Se Santiniho stavbami se setkal i později při pracích na kladrubském a plasském klášteře a znal nejspíš i jeho projekt pro proboštství a kostel v Rajhradu.²⁸ Příkladem tohoto vlivu může být půdorysná podobnost Dientzenherova kostela sv. Jana Nepomuckého na Skalce v Praze (1730-38) s bývalou kaplí v Santiniho křídle staré prelatury plasského klášteře (obě stavby jsou založeny na osmiúhleníku s šesti vypouklými stěnami), které si všímá O. Stefan.²⁹

²²VILÍMKOVÁ 1986, 103.

²³Zámecká kaple Zjevení Páně ve Smiřicích (1699-1711), pavlanský klášterní kostel sv. Josefa v Obořišti (1702-11), jezuitský kl. kostel sv. Mikuláše na Malé Straně (průčelí a loď; 1702-11), kostel sv. Kláry v Chebu (1708-11), benediktinský kl. kostel sv. Markéty v Břevnově (1708-12) a pavlanský kl. kostel Nanebevzetí Panny Marie v Nové Pace (1709-24).

²⁴RADA 1955, 228.

²⁵VILÍMKOVÁ 1986, 115.

²⁶FRANZ 1991, 45.

²⁷STEFAN 1927, 531.

²⁸HORYNA 1998, 128.

²⁹STEFAN 1927, 531.

Santini byl ovlivněn (do značné míry) vídeňským směrem v době, kdy už jeho tvorba byla dosti svébytná a měl základ spíše klasicistického rázu (prvotní školení).³⁰ Oba architekti byli ovšem svým založením podstatně odlišní. Santiniho zřejmě vystihuje Stefanova charakteristika „architekta linií“, pro kterého prostorová řešení nebyla otázkou geometrické spekulace, nýbrž pouze formy.³¹ Naproti tomu Dientzenhofer vždy vyniká mimořádným bohatstvím a plností forem a buduje spíše objem. Umělecká osobnost Santiniho ani nemohla pro svou extrémní osobitost najít pokračovatele a proto se u jím inspirovaných tvůrců objevují jen jakési, více či méně šťastně použité, vzorce a parafráze jeho díla.³² Podle M. Horyny Kilián Ignác zřejmě dílo svého staršího kolegy chápal hlouběji než jeho epigoni,³³ ale jako rozdílně založená umělecká osobnost z něj vybíral spíše jednotlivosti, určité prvky, které přetvářel svým specifickým způsobem.

„Santiniovské podněty nejsou sice pro utváření jeho uměleckého profilu zdaleka rozhodující, nicméně jsou citelné a doložitelné.“³⁴

Již od počátků se v tvorbě mladšího Dientzenhofera projevovala i klasicizující, francouzská složka. Ta se projevila především v rané a závěrečné fázi tvorby. Avšak prolínání radikální, z italských podnětů vzešlé architektury, a klidného západoevropského akademismu můžeme pozorovat v průběhu celého Dientzenhoferova tvůrčího života.³⁵

První samostatné projekty kostelů v Nicově (1717-26) a sv. Jana Nepomuckého na Hradčanech (1720-29) jsou křížově založené centrály s kupolí (vliv vídeňských kupolových staveb). Právě u nich můžeme pozorovat klasicistickou jednoduchost členění a poměrně chudou ornamentiku fasády. V těchto centrálách,³⁶ kde využívá rovné klenební pasy, zkouší typ úhlopříčně okoseného čtyřúhelníku překřížovaného ve směru hlavních os krátkými rameny. Půdorys je u Koreckého výstižně pojmenován jako „okosený čtyřúhelník“ a nikoli „osmiúhelník“. Okosení může být širší nebo užší a v klenbě se automaticky vyvíjí pendentiv nebo nezlomný cípový zdvih české klenby (kdežto prostor nad osmiúhelníkem je klenutý

³⁰ Tamtéž 532.

³¹ Tamtéž 531sq.

³² HORYNA 1998, 128.

³³ Tamtéž.

³⁴ Tamtéž.

³⁵ STEFAN 1927 529sq.

³⁶ KORECKÝ 1952, 56: Korecký vysvětluje častou dispoziční nejednoznačnost Dientzenhoferových staveb: „... např. prostor ve smyslu rozměrů podélný je přesto centrálou ve smyslu soustředění k ústřední jednotce apod.“

převážně klášterní klenbou.³⁷ U obou staveb se objevuje mohutný průčelní fronton s kolosálními podporami zdvojených pilastrů, s velkým středovým oknem, zakončený trojúhelníkovým štítem. Je to archetypální motiv, který se v mnoha variacích objevuje později u řady Dientzenhoferových sakrálních staveb, třeba i v baroknější podobě s rozeklaným štítem.³⁸

Zvláště pražská stavba, kde architekt naprosto vyloučil „zprohýbané“ formy, může být považována za nejlepšího představitele klasicistického směru z počátku jeho tvorby, kterou později významně proloupl právě podněty pohybového baroku. Klidný, vyrovnaný proud francouzského baroka se kromě zmiňovaných staveb projevil také například v pozdější realizaci kostela sv. Mikuláše na Starém Městě Pražském (1732-35), kde jsou ovšem diagonální stěny středového oktogonu konkávně proláklé.

Zhruba do let 1723-25 bychom mohli datovat počátek změny stylu. Jasně se u architekta projevuje zaujetí principy pohybového, pozdně barokního stylu, které reprezentoval jeho otec. Kilián Ignác se obrací na domácí formy, podnětně zhodnocuje dosavadní „mezinárodní“ zkušenosti pochopením a přijetím domácích tradic. Cestou pohybového, radikálního baroka se Kilián Ignác vydá už roku 1723, kdy je pověřen stavbou probošství v Lehnickém Poli. V jeho díle v podstatě přelomová stavba dvouvěžového chrámu sv. Hedviky a sv. Kříže (1723-25) se závěsnou kupolí na baldachýnové konstrukci zjevně upomíná na inspiraci břevnovskou stavbou. Syntetizoval zde Kryštofovy pronikové prostory se stěnovými pilíři a stavby s centrální kupolí, které ho zajímaly už z Vídně.³⁹ Odtud pramení upřednostňování české klenby, kterou zakrývá kostelní prostory ve 20. letech. Dalším přelomovým dílem je kostel sv. Vojtěcha v Počaplech na Litoměřicku (1724-26). Tato venkovská stavba menších rozměrů je založena na hybném půdorysu osmiúhelníku s proláklými stěnami a dvěma přidruženými příčnými ovály na podélné ose. Jedná se o již dokonalý typ, jehož variantou je kostel sv. Jana Nepomuckého na Skalce v Praze (1730-38).

Zatímco v počátcích činil K. I. Dientzenhofer téměř dojem neosobního eklektika, ve dvacátých letech se vyvinul z klasicisticko-uměřených forem k formám vyšším z Borrominiho a Guariniho a ke stále svobodnější práci s motivy.⁴⁰ Stalo se pro něho příznačné prolínání obou proudů. Od eklekticismu ho dělí právě schopnost naprosto volného, často

³⁷ Tamtéž.

³⁸ FRANZ 1991, 45.

³⁹ Tamtéž 46.

⁴⁰ FRANZ 1962, 135.

přetransformovaného užití prvků, které používá podle potřeby, podle zamýšleného výrazu stavby a to často i zcela atektonicky a pouze „na efekt“.

Jako určitou mezifázi v naznačeném vývoji by snad bylo možné chápat skupinu venkovských farních kostelů, která vznikala na Broumovsku už od roku 1709⁴¹, zpočátku ještě pod vedením Kryštofa Dientzenhofera. Součástí této skupiny jsou kostely, jichž se týká jádro této práce, a proto bude téma rozvedeno níže do vlastní kapitoly.

Stavby dvacátých let nazývá H. G. Franz prostory s pasivním ústřední jednotkou, kde se vnitřní prostory „odečítají“ (např. sv. Jan na Skalce) a konstatuje, že v 30. letech na ně navazují stavby s „aktivním ústředním prostorem“ od kterého se stavba odvíjí (M. Magdalena v Karlových Varech, Sv. Mikuláš na Starém Městě Pražském 1732-37 a návrh kostela voršilek v Kutné Hoře).⁴²

Po roce 1730 nastupují poměrně náhle v Dientzenhoferově tvorbě oválné prostory. M. Korecký je spojuje s vídeňskou cestou, kterou toho roku architekt vykonal kvůli schválení plánů Invalidovny a kde mohl být opět podnícen díly Hildebrandta a Fischera z Erlachu.⁴³ Oválné Dientzenhoferovy prostory jsou zřejmě nejsložitější skupinou.⁴⁴ Vznikají složité projekty „zpodélněných centrál“ založených na radikálně barokních principech, jedny z nejpůsobivějších jsou jezuitský kostel sv. Františka Xaverského v Opařanech (1732-35) nebo nerealizovaná druhá verze projektu klášterního kostela voršilek v Kutné Hoře (pravděpodobně 1732-35).

„Pro všechny typy půdorysných schémat radikálního baroka hrál podstatnou roli obrazec oválu, který fascinoval barokní architekty svou dvouznačností jakési „kvazicentrály“ i „kvazilongitudinály“ zároveň...“⁴⁵

Vrcholem tohoto systému a konstrukčně nejnáročnějšími stavbami Dientzenhofera vůbec jsou

⁴¹ Rok 1709 je datem, kdy začaly přípravy pro stavbu kostela ve Vernéřovicích. Tento je obvykle připisován Kryštofu Dientzenhoferovi, po němž se zakázky na výstavbu venkovských kostelů na Broumovsku ujal jeho syn.

⁴² Franz 1991, 21.

⁴³ KORECKÝ 1952, 74.

⁴⁴ Tamtéž: Tyto prostory jsou někdy označovány zavádějícím pojmem „eliptické“. Jednoznačnost elipsy (kuželosečky) ale není zdaleka tak výhodná, jako široce využitelný ovál, jehož tvar může přecházet od „kosočtverečných“ úhlopříčně zmačklých tvarů až k tvarům „obdélníkovým“, silně úhlopříčně vypouklým. Při rýsování plánu se obvykle volil rozměr pouze jedné osy oválu (ta odpovídá hlavnímu rozměru prostoru), druhá pak „vycházela“ z konstrukce.

⁴⁵ HORYNA / OULÍKOVÁ 2007, 7.

pak Dientzenhoferovy jednoploché klenby (české placky) nad celým oválným prostorem, které nesou vykláněné pasy. Pasy vykláněné ven mají velké statické požadavky, větší než u předešlých staveb, kde příkláněné pasy lépe směřují tlak klenby. Procházíme-li opařanským kostelem po hlavní ose, pasy vedle sebe položených příčně oválných polí nad námi se změnou stanoviště mění z odkláněných na příkláněné – stavba tedy (doslovně vzato) disponuje oběma druhy pasů. Snad nejlepším příkladem stavby na podélného oválu je karlovarský kostel Máří Magdaleny (1732-37), který ale není na rozdíl od Opařan kryt českou klenbou, ale kupolí silně výškového charakteru, která je žebrovými pasy rozdělena do osmi polí.

Co se týká kupole, prvně ji Dientzenhofer užívá už v Nicově. Jde o kupoli na pendentivech, která je zvenku ukrytá v krovu střechy. U celé řady objektů ale nechá kupoli vyniknout i navenek (sv. Tomáš na Malé Straně, Dobrá Voda ad.). Báňový tvar kupole, charakteristický pro siluetu Prahy, patří až Matheyovi a právě Dientzenhoferovi. Měřítko rozponů nedosahují zdaleka italských rozměrů, to je ale pouze otázka přizpůsobení okolním poměrům.⁴⁶ Jmenovaným způsobem měly být kryty dvě nerealizované stavby. Chrám Invalidovny (plány př. 1731) měl mít kupoli asi slabě oválného půdorysu o rozponu 17 m,⁴⁷ a originálně řešený první návrh klášterního kostela voršilek v Kutné Hoře (1735-49) měl mít kupolovou jednotkou na přímých pasech.

Staroměstský sv. Mikuláš (1732-37) je zaklenut kupolí na vysokém tamburu. Největším kupolovým dílem Dientzenhofera je završen kostel sv. Mikuláše na Malé Straně. Návrh prostoru, který je kupolí zaklenut, vychází z předem daných dispozic, omezených již vybudovanou částí chrámu, budovou profesního domu i přilehlou ulicí. Z těchto důvodů Dientzenhofer nevyšel z obligátního polygonálního půdorysu, ale kupole sedí pouze na čtyřech pilířích. Velké oblouky mezi pilíři nesou výrazně převýšený válcový tambur, který ještě prodlužuje atikový buben. Na bubnu sedící nápadně nízká kupole s lucernou je spíše francouzského typu, u nás více užívaného od dob Hildebrandtovy stavby v Jablonném.⁴⁸

Kupole ale nemohly Dientzenhoferovi zajistit celistvě provázaný interiér, o který mu šlo především. Tento záměr dokonale naplnila výše zmiňovaná placková klenba, baldachýnovitě vzepjatá na klenebních pasech. Tu užil poprvé už ve sv. Janu na Hradčanech. „Česká placka“ se objevuje už v díle Brunelleschiho, ale v Itálii nedosáhla zásadnějšího konstrukčního

⁴⁶KORECKÝ 1952, 92: „Žádná báňová kupole K. I. Dientzenhofera nepřesahuje světlý průměr 17-19 m, který u nás nebyl vlastně prakticky překračován.“

⁴⁷Tamtéž: „Při 17 m rozponu by sotva přicházela v úvahu česká placka. Nemůžeme zatím bezpečně soudit na báňovou kupoli, nic jí však také nevylučuje.“

⁴⁸Tamtéž 102.

uplatnění. U nás přichází tento typ klenby ke slovu na přelomu 17. a 18. století (užívaný Alliprandim aj.), plně se však uplatní právě v tvorbě K. I. Dientzenhofera.⁴⁹ Nejde zde o princip, který známe ze staveb tzv. pronikové skupiny, kde jednotlivé díly klenby do sebe vnikají a vytvářejí dojem sdruženého útvaru.⁵⁰ Kilián Ignác používá nezlomnou klenbu, kterou se dá zaklenout prakticky jakkoliv složitý půdorysný tvar. O. Stefan v této souvislosti mluví o „úťeku od matematické důslednosti“ a „přiklonění se k výhodám klenební rutiny“.⁵¹ M. Pavlík naopak přikládá toto řešení mimořádné stavitelské empirii a klenební virtuozitě, která převládá nad geometrickými úvahami.⁵² Dientzenhoferovi šlo ostatně právě naopak o scelení klenební plochy, kde lze neznatelně a plynule změnit vrstevnici klenby z konkávní do konvexní křivky.⁵³ Samotná klenba byla tvarově naprosto nezávislá na půdorysu a na válci stěn, nedochází zde ke geometricky přesným pronikům. Tento způsob zaklenování se stává jedním z motivů jeho tvorby.

Od roku 1737 se staví kostel sv. Klimenta v Odoleně Vodě (Vodolce). Rozměry nevelká stavba je založena na atypickém „čtyřlístkovém“ půdorysu, kde se střídá konvexní a konkávní pohyb stěn. Stefan hodnotí tuto stavbu velmi vysoko, shledává zde oproštění se od starších vlivů a modelaci bez nejmenšího geometrického podnětu.⁵⁴ „Architektonická suverenita nad dílem je maximální. Kostel ve Vodolce je vrcholem středoevropské barokní stavby centrální snad vůbec. K. I. Dientzenhofer se tak ukazuje býti ve své vrcholné formě po mnohé stránce mnohem dále než sám Borromini“.⁵⁵

Pro celou Dientzenhoferovu tvorbu je charakteristické věnování se určitému půdorysnému či dispozičnímu typu, který variuje a rozvíjí (stejný přístup má ostatně i v utváření členění).⁵⁶ Každý nový typ má za sebou určité vývojové souvislosti, odvíjí se od zkušeností dosažených v již realizovaných stavbách.⁵⁷ Proto lze jeho pohybovou architekturu rozdělit do ucelených řad, které definoval M. Korecký na základě půdorysného určení ústřední jednotky:⁵⁸

⁴⁹ Tamtéž 57.

⁵⁰ STEFAN 1927, 533.

⁵¹ Tamtéž 534.

⁵² PAVLÍK 1989, 38.

⁵³ Tamtéž.

⁵⁴ STEFAN 1927, 536.

⁵⁵ Tamtéž.

⁵⁶ Franz 1991, 47sq.

⁵⁷ KORECKÝ 1952, 53: Za jisté odchylky od tohoto plynulého vývoje považuje Korecký chrámy v Přešticích, Hořicích (1741), Zlonicích (po 1725) nebo ve Wahlstattu (Lehnické Pole; 1723-38).

⁵⁸ Tamtéž.

1. řada proláklého centra (čtyřúhelník s okosenými rohy a konkávně proláklými stěnami)
2. řada hloubkového oválu
3. řada příčného oválu
4. řada s plynulým, kovex-konkávním (čtyřlístkovým) vedením stěny ústřední jednotky

Tyto Koreckého prostory je podle O. Rady nutno rozšířit o pohybový typ prostoru nad kruhem.⁵⁹ Postupným třibením a nesčetnými kombinacemi typů dospěl Dientzenhofer ke svému vrcholnému vyjádření, ve kterém by bylo zavádějící pátrat po exaktním vymezení centrální a podélné stavby. Jak si postesknul D. Líbal, snad právě ty nejzajímavější projekty zůstaly pouze na papíře...⁶⁰ (klášter voršilek v Kutné Hoře, projekt Invalidovny, druhý, nerealizovaný projekt kostela celestinek Na Slupi, řada nerealizovaných variantních návrhů).

Samostatnou kapitolou je pak užití řadových systémů, jejich prvků, členění stěny a tvarosloví. Toto téma precizně zpracoval ve své studii M. Pavlík.⁶¹ Tuto „formální mluvu“ architekta, která významně napomáhá pochopení a určování staveb, nelze na malém prostoru dost dobře představit. Zmíníme ji proto opět jen ve stručnosti. K. I. Dientzenhofer měl nepochybně bohaté teoretické vzdělání, které mu dovolilo pochopit a ovládat bohatý formální rejstřík. Ke klasickým řadovým systémům tíhnuly oba dva směry, kterými se barokní architektura vydala. Adepti architektury v 18. století stále těžili z klasických předlohových děl o architektonických řádech, jako byli Vitruvius, Alberti, Serlio, Scamozzi, Perault, Vignola, Blondel, Sandrart aj.⁶² Největší vliv, co do řadových soustav, měla mít na Kiliána Ignáce architektonická učebnice jeho strýce Leonarda Dientzenhofera, působícího v Německu.⁶³ Co se týká individuálního přetváření klasické řadové kompozice a svobodného, neortodoxního užívání jednotlivých prvků, poučil se u Michelangela.⁶⁴

Pro interiér si Dientzenhofer oblíbil dekorativní kompozitní a skromnější římskodórský řád. Časté efektní srostlicové zmnožení nosných pilířů se projevuje i na patkách a hlavicích, a vytváří jakousi „architektonickou skulpturu“.⁶⁵ Největší důraz však leží na prvku římsy. Její profilace bývá precizní, vytříbená a bohatá. Ostatně profilace jako taková bývá

⁵⁹ RADA 1955, 230.

⁶⁰ LÍBAL 1995, 104.

⁶¹ Pavlík 1989, 28.

⁶² Stefan 1927, 536.

⁶³ Pavlík 1989, 28: M. Pavlík upozorňuje na třídílné kompendium *Theatrum Architecturae civilis*, které podle C. Ph. Dieussarta vydal Leonard Dientzenhofer v Bamberku roku 1697.

⁶⁴ Tamtéž 27sq.

⁶⁵ Tamtéž 39sq.

charakteristickým znakem svého tvůrce. (Architekt obvykle provedl nákresy v měřítku 1:1 a podle nich zhotovil truhlářský mistr šablonu).⁶⁶ Pro exteriér obvykle volí členění římskodóorským řádem, jednodušší stavby pak pokrývají jen lisenové rámy.

Velmi bohatý je rejstřík okenních tvarů, které používá podle povahy stavby (kasulové, oválné, kruhové, se segmentovým či půlkruhovým záklenkem) i šambrán a suprafenster s výraznou římsou. Okna sází Dientzenhofer do plochy stěny volně, často v několika parapetních liniích. Typické jsou okenní vrcholové klenáky, často zasahující až do římsy, a motiv svinuté archivoly do voluty po obou stranách klenáku.⁶⁷ Ještě okázaleji přistupuje Dientzenhofer k výzdobě portálu. Bohaté architektury římskodóorského řádu na sebe v pozdním období berou podobu římských balkonových sloupových portálů.⁶⁸ Supraporta se často stává dominantním prvkem s náročně provedenou římsou.⁶⁹

Dientzenhoferovy stavby ale můžeme dobře rozpoznat i celkovým pohledem. Jejich charakteristikou a jednou z největších hodnot je harmonicky, dokonale proporčně vyvážený celek, ze kterého je cítit naprostá estetická jistota v určení poměrů mezi detailem a celkem. Stavby jsou také vždy promyšleny a formálně vybaveny tak, aby korespondovaly s okolním prostředím. Tak jsou podle potřeby zdůrazněna či naopak zcela potlačena průčelí, věže jsou často nápadně „příkrčené“ k hmotě stavby a hřebeny střech naproti tomu často ostře vytažené vzhůru.⁷⁰

Exteriér často z konstrukčních nebo čistě formálních příčin dualisticky popírá tvarové určení interiéru (sv. Bartoloměj na Starém Městě pražském)⁷¹ a jinde se naopak i složitý vnitřní prostor zřetelně a přiznaně prokopíruje do vnějšku stavby (sv. Jan na Skalce, sv. M. Magdalena v Karlových Varech).

Geniální řešení interiérů, suverénní urbanistické cítění a propracované komponování hmoty jsou tedy hlavním přínosem Dientzenhoferových staveb.

Po ustálení všech vlivů nalézá K. I. Dientzenhofer svůj typický „středoevropský jazyk“, se

⁶⁶ Tamtéž 27sq.

⁶⁷ Tamtéž 36.

⁶⁸ Tamtéž 37.

⁶⁹ Tamtéž 36.

⁷⁰ KORECKÝ 1952, 53sq.

⁷¹ RADA 1955, 239: Rozdílu v provedení vnitřku a vnějšku stavby je často využito k zesílení zdiva v místě většího tlaku kleneb.

základy ve vrcholném italském baroku. Jeho zahraniční cesty mu umožnily seznámit se zevrubně s pokrokovou architekturou nejvýznamnějších center barokní architektury a tyto zkušenosti rozvinul a zužitkoval ve své tvorbě. Od svých, o generaci starších předchůdců, Kryštofa Dientzenhofera a Jana Blažeje Santiniho, kteří byli v pravém smyslu slova inovátory, rozvíjejícími nové principy a snahy, se liší svým syntetickým přístupem. Staví na myšlenkách a principech již naznačených a jeho síla a význam je v jejich naprostém pochopení, systematickém rozvíjení a precizaci. Není ale pouze geniálním syntetikem. Jeho díla jsou rozpoznatelná a nezaměnitelná ve své osobitosti a individuálním architektonickém jazyce. Dá se říci, že to, co si Dientzenhofer v době svého uměleckého vývoje „vypůjčil“ z nejlepších myšlenek a principů evropské barokní architektury, vydal pak bohatě zúročené zpět ve formě staveb, které jsou vrcholným projevem architektonického snažení celé barokní éry. Dílo, které vytvořil mezi lety 1716-1751 čítá na 200 staveb!⁷²

„Není tou dobou architekta, tím méně pak v zemích mimo střední Evropu, jenž by byl dospěl tak odlehlé mety ve smyslu zabsolutnění architektury. Ideám Dientzenhoferovým v jejich výsledném stadiu neexistují vůbec překážky.“⁷³

IV. Osobnost opata Otmara Daniela Zinka

O datu narození Daniela Zinka nemáme žádný údaj, kterého bychom se mohli s jistotou držet. Jako místo narození je v pramenech uváděna dolnoslezská Strzegom (Striegau). B. Menzel odkazuje na zápis v diariu břevnovského kláštera, který uvádí, že vysvěcení benediktinského kláštera ve Wahlstattu (Lehnickém Poli; 10. srpna 1738) se konalo u příležitosti opatových 74. narozenin.⁷⁴ Za možné datum by tedy mohl být považován 10. srpen 1664. Rodiče, obchodník David Zinke (Zinck) a matka Suzanne, oba původem z Broumova, přesídlili do Slezska za lepšími obchody. Otec ve Slezsku pravděpodobně zemřel a matka se vrátila do Broumova, kde se znovu provdala, za vlivného měšťana Kaspara Sachse.⁷⁵

Není známo, zda se mladý Daniel, studující na klášterním gymnáziu, vydal na kněžskou dráhu zcela z vlastního přesvědčení, či měl jiné důvody. Víme pouze, že 25. května 1684 byl

⁷² HORYNA / KUČERA 1998, 111.

⁷³ STEFAN 1927, 536.

⁷⁴ MENZEL 1978, 15: Zápis provedl tehdejší převor a pozdější opat P. Bedřich Grundtmann, který se sám vysvěcení účastnil.

⁷⁵ Tamtéž 15.

v broumovském klášteře opatem Tomášem Sartoriem oblečen do novického šatu a obdržel řádové jméno Otmar.⁷⁶

13. července 1684 zpusťošil město i klášter velký požár. Přírodními pohromami těžce zkoušený opat Sartorius byl nucen již podruhé opravovat požárem zničený broumovský klášter a zcela přestavět kostel, jehož gotická klenba se v důsledku požáru zřítíla.⁷⁷ Na tuto práci povolal významného pražského mistra Martina Allia.⁷⁸ Allio během čtyř let kostel znovu vystavěl a Sartorius ho poté nechal vyzdobit nebývale bohatým štukem Antonia a Tomassa Soldatiů. Mladý Zinke si jistě již tehdy uvědomoval, v čem je síla a význam architektury a jak silně tyto hodnoty záleží na výběru umělce.

1. dubna 1685 složil Otmar svůj slavnostní slib. Filosofická studia absolvoval domácím studiem v Broumově, na studia teologie byl poslán do pražského arcibiskupského semináře, kde z příkazu opata navštěvoval také kanonické přednášky. Na závěr, roku 1689, zde musel obhajovat ve veřejné disputaci 43 tezí z teologie, dogmatiky a morálky. 15. srpna 1689 byl vysvěcen na kněze.⁷⁹ Nějaký čas vyučuje v Broumově na klášterním gymnáziu a v semináři, později je Sartoriem vyslán do Vídně, aby zastupoval zájmy opatství u dvora a nunciatury a získal diplomatické zkušenosti.⁸⁰ Chytrý a cílevědomý Otmar Zinke si získal Sartoriovu důvěru a v roce 1697 je mu již nemocným opatem svěřen zodpovědný úřad provizora broumovského klášteřa, který jistě potomkovi staré broumovské obchodnické rodiny nebyl vzdálen.⁸¹

13. října 1700 k sobě opat Tomáš povolá své spolubratry, dává jim poslední napomenutí a požehnání a brzy nato umírá.⁸² Tato silná a oblíbená osobnost jistě v mnoha směrech svého budoucího nástupce poznamenala, ačkoliv povahy obou byly zřejmě podstatně jiné.

Již 17. listopadu proběhla volba nového opata, ve které P. Otmar obdržel už v prvním kole 42 z 51 hlasů. Pravděpodobně bylo příčinou takového výsledku Sartoriovo doporučení bratřím při posledním napomenutí.⁸³

Mladý, sedmatřicetiletý opat byl horlivý, hned z počátku navázal na práci svého předchůdce

⁷⁶ Tamtéž 16.

⁷⁷ PREISS / VILÍMKOVÁ 1989, 63: Broumovský klášter vyhořel už v druhém roce Sartoriový vlády, 18. června 1664.

⁷⁸ Tamtéž 63.

⁷⁹ MENZEL 1978, 17.

⁸⁰ Tamtéž 17.

⁸¹ Tamtéž 18: K broumovskému provizorátu patřila i správa polického klášteřa a statku Sloupno u Hradce Králové.

⁸² Tamtéž 18.

⁸³ Tamtéž 20.

ve snaze obnovit hospodářskou základnu opatství a také upevnit řeholní kázeň. Vydal řadu předpisů, ve kterých upravuje (nebo lépe zpřísňuje) celkovou činnost v benediktinských kláštorech. Zdá se, že na rozdíl od laskavého, otcovského přístupu Sartoriova byl spíše odměřený a nedokázal si najít ke svým spolubratrům přímou cestu.⁸⁴ V dodržování předpisů byl striktní a vyžadoval od všech důsledné plnění povinností, někdy i velmi strohým způsobem.⁸⁵

Zinke si byl dobře vědom svého postavení po arcibiskupovi druhého nejpřednějšího preláta v zemi a vizitátora české benediktinské provincie. Autoritativní složka jeho povahy se s léty stupňovala a vnášela neshody nejen do klášterního života, ale i do vztahů s ostatními vysokými církevními činiteli, zejména s pražským arcibiskupem a hradeckým biskupem.⁸⁶

Složitá Zinkova povaha vedla k řadě sporů, z nichž některé se táhly celým obdobím jeho vlády. Příčinou trvalých neshod s pražským arcibiskupem byl spor o exempci (vynětí břevnovského opata z pravomoci arcibiskupa a přímé podřízení papeži), který zůstal nevyřešený i po Zinkeho smrti.⁸⁷ V tomto sporu se na stranu arcibiskupa postavil i sázavský opat Václav Košín, který odmítal uznat břevnovské vizitátorské právo.⁸⁸

V úplný rozchod například vyústil spor s dlouholetým zástupcem kláštera v Praze a Vídni, P. Bedou Feistlem, který opatovi vytýkal despotismus.⁸⁹ Později mu bylo spolubratry vytýkáno, že sice hospodaří dobře, ale jen ke své ctižádosti a ne pro dobro samotného opatství. Tyto spory byly příčinou vizitací nadřizovaných, řešily se na papežské nunciatuře, ale žádná zásadní pochybení ze strany opata shledána nebyla.⁹⁰

Jak bylo zmíněno, v srpnu 1738 světil opat nový klášter ve Wahlstattu. Po návratu ze svěcení Otmar Daniel Zinke onemocněl a v září stejného roku umírá.⁹¹ Opatská vláda Otmara Zinka nebyla sice postižena žádnou katastrofou, ale především díky jeho povaze byla vyplněná řadou neshod a svárů. V dějinách svých klášterů je zapsán spíše jako obávaný než milovaný opat svých spolubratří. Jeho hlavní cíle, hospodářsky pozvednout břevnovsko-broumovské

⁸⁴ PREISS / VILÍMKOVÁ 1989, 154.

⁸⁵ MENZEL 1978, 38sqq.

⁸⁶ Tamtéž 121sqq.

⁸⁷ PREISS / VILÍMKOVÁ 1989, 155: Spor byl definitivně vyřešen až 20 let po opatově smrti definitivní prohrou břevnovští opati a tím celá kongregace nebyli už „exempti“, byl zrušen titul „visitator generalis et perpetuus“ a jeho nositel byl volen na 3 roky kapitulou.

⁸⁸ Tamtéž

⁸⁹ MENZEL 1978, 41sq.

⁹⁰ Tamtéž 38sqq.

⁹¹ MENZEL 1978, 66.

archisterium a upevnit jeho výsadní postavení, však došly svého naplnění. Jak ale upozorňují P. Preiss a M. Vilímková, je nutné si uvědomit, že podmínky pro velkolepý hospodářský a stavební rozkvět vytvořil ve skutečnosti již jeho předchůdce Sartorius.⁹² Zinke pak mohl nastoupit svoji dráhu úspěšného správce a hospodáře klášterních statků a fundovaného stavebníka a objednavatele. Hlavním a hmatatelným odkazem tak zůstává skvělá architektura, jež by bez jeho mecenátu a hlubokého pochopení nevznikla.

Na závěr stručně zmiňme zajímavou kapitolu v Zinkeho životopisu, kterou Beda Menzel věnoval grafologickému rozboru opatovy osobnosti. Tento popis nám může pomoci utvořit si konkrétnější představu o zajímavé opatově povaze.

Píše se zde o nadaném, inteligentním člověku, který měl schopnost vlastního úsudku, rychlého chápání a reakce, byl schopný reprezentovat a zařizovat.

Jeho povaha byla složitá, formovaná neustálým vnitřním rozporem.⁹³ Založením živý a srdečný člověk, který potřeboval náklonnost a porozumění, nebyl po většinu života v situaci, aby mohl tyto city projevovat a opětovat.⁹⁴ Ačkoliv byl silně duchovně založený, vnitřně postrádal opravdovou potřebu přizpůsobit se a podřídit. Jeho ctižádostivá, autoritativní, pokrokově orientovaná povaha ho vedla k nezávislosti a svobodě. Stavěl se vzdorovitě všem překážkám a šel tvrdě za svým cílem.⁹⁵

Jeho objektivita byla často ovlivněna emocionálním rozptýlením, které se však díky silnému sebeovládání navenek neprojevovalo. Naopak, působil jako člověk, který si udržuje značný odstup, hovoří formálně a zdvořile. Komunikace s ním nebyla bezproblémová, byl strohý, vznětlivý, lehce urážlivý a spíše než přímě se choval tajnůstkářsky a pomstychtivě.⁹⁶

Následkem všech vnějších tlaků se opat stále silněji zatvrzoval, nikomu nedovoloval nahlédnout do svého jednání a myšlení. Jeho houževnatá povaha byla poháněná vnitřním neklidem a nervozitou, silná sebekontrola se projevovala v záchvatech afektu. Zároveň ale, jak se v posudku píše, netrpěl žádným komplexem.⁹⁷

⁹² PREISS / VILÍMKOVÁ 1989, 153.

⁹³ MENZEL 1978, 288.

⁹⁴ Tamtéž 289.

⁹⁵ Tamtéž 288.

⁹⁶ Tamtéž 289.

⁹⁷ Tamtéž 289.

V. Stavební činnost K. I. Dientzenhofera pro opata Zinka

V 17. století, za vlády Tomáše Sartoria, měla stavební činnost břevnovsko-broumovského opatství spíše charakter nejnnutnějších utilitárních úprav starých a válkami poznamenaných klášterů. Stejně jako u jiných starobyklých řádů v našich zemích, i zde se teprve připravuje základna pro velkorysé umělecké mecenášství 18. století.⁹⁸ Období Sartoriovy vlády (1663-1700) je spojeno s řadou požárů, které tomuto výjimečnému a záslužnému opatovi nedovolily zanechat po sobě větší odkaz. I raně barokní přestavby břevnovského a broumovského kláštera byly vlastně vyvolány požárem. Dopravení Sartoriem započatého díla bylo ponecháno osobě Otmara Zinkeho, který se stal nepochybně největším benediktinským stavebníkem v zemích Koruny české.⁹⁹ Za téměř čtyři desetiletí své vlády (1700-1738) dal Zinke zcela novou tvář oběma klášterům, založil a od základů vystavěl nový klášter ve Slezsku, nechal postavit řadu nových farních kostelů, benediktinské rezidence v Kladně a Hrdlech, nemluvě o řadě menších stavebních podniků a úprav.

„Pozoruhodné přitom je, že se nesoustřeďuje pouze na vlastní kláštery a přilehlé okolí, nýbrž že jeho cíle a názory jsou zcela univerzální, když směřuje k jednotnému prokomponování velkých krajinných komplexů, akcentování jejich významných bodů novými dominantami a prosazení nového vrcholně barokního výrazu.“¹⁰⁰

Zinkeho vláda by se dala označit jako období příznivé stavební konjunktury, které nebylo poznamenáno žádnou přírodní katastrofou ani válečnými útrapami. „Zdědil“ po svém předchůdci stavitele Pavla Ignáce Bayera, jemuž zadal přestavbu břevnovského kláštera. Brzy po položení základního kamene ho ale r. 1709 pro neshody a navzdory již započaté stavbě propustil a vzápětí přijal do služeb už dobře zavedeného pražského stavitele Kryštofa Dientzenhofera.¹⁰¹ Tento krok byl počátkem šťastné spolupráce s rodem Dientzenhoferů, která rozhodla o podobě benediktinských staveb na příští půlstoletí a stala se nejvýznamnější stavební etapou v břevnosko-broumovské historii.

⁹⁸ HORYNA 1987, 3.

⁹⁹ VILÍMKOVÁ / PREISS 1989, 70.

¹⁰⁰ HORYNA / VILÍMKOVÁ 1978a, 5.

¹⁰¹ VILÍMKOVÁ / PREISS 1989, 77: Jak autoři poznamenávají, stálo už v době, kdy opat uzavřel s Kryštofem Dientzenhoferem smlouvu, v Praze na Malostranském náměstí průčelí jezuitského chrámu sv. Mikuláše, které muselo působit dojmem něčeho zcela výjimečného a neobvyklého. Opat Zinke byl cílevědomý stavebník, a protože chtěl pozvednout břevnovské opatství k jeho bývalé slávě, potřeboval architekta prvního řádu. Je tedy také možné, jak píše M. Vilímková (VILÍMKOVÁ 1986, 85), že nešlo pouze o Bayerovu nespolehlivost, ale důvodem k výpovědi mohlo být jednoduše zjištění, že je Bayer architektem jen průměrných kvalit.

Kryštof Dientzenhofer vytvořil zcela nové plány klášterních budov v Břevnově včetně klášterního chrámu. Opat chtěl, aby se ve stavbě kostela odrazilo výsadní postavení Břevnova mezi českými kláštéry. Proto se nebál postavit kostel v „novém“ slohu – čistě pohybovém utváření architektury bez ozdob a přístaveb. Jeho záliba v neobvyklých a nových formách našla svého interpreta právě v Kryštofu Dientzenhoferovi a později především v jeho synovi Kiliánu Ignáci.¹⁰² Dynamická stavba kostela sv. Markéty s ostře řezanými jednoduchými liniemi musela působit v tehdejšímu kontextu až cizorodě.¹⁰³ Od roku 1716, kdy byl již postavem kostel včetně věže, dožíral na stavbu architektův syn Kilián Ignác, který podepisoval stavební výkazy otcovým jménem.

Poté, co Zinke důstojně opravil mateřský klášter, zdaleka neustal ve stavební činnosti.

Sídlo benediktinských opatů, klášter v Broumově, už kapacitně neodpovídalo počtu mnichů a volalo po úpravách. Kryštof Dientzenhofer zde pracoval na novém křídle s obydlím vrátného a farním úřadem a na budovách klášterní školy a lékárny¹⁰⁴. Radikální barokní přestavba čekala však až na jeho syna. Od roku 1719 vzniká na broumovském panství řada nových farních a filiálních kostelů, jejichž stavba je zadána Kryštofu Dientzenhoferovi, a které se po jeho smrti ujímá syn Kilián Ignác. Tzv. kostely broumovské skupiny, které jsou dílem připisovány otci a dílem synovi, jsou předmětem samostatné kapitoly. Pět z nich je pak přímo jádrem této práce. V rámci výstavby farních kostelů vzniká i kostel sv. Vojtěcha v Počaplech (1724-6) na benediktinském panství Hrdly. Tato, ač nevelká kostelní stavba, je významným předělem v Dientzenhoferově tvorbě a může se řadit mezi jeho nejpůsobivější radikální stavby

Opat si brzy syna svého vrchního stavitele velmi oblíbil a poznal, že zdědil po otci nejen talent, ale i poctivost a spolehlivost. Už za života Kryštofa Dientzenhofera mu proto svěřoval například uzavírání smluv s jinými umělci, které zaměstnával.¹⁰⁵ Po Kryštofově smrti (1722) proto mladý Kilián Ignác převzal se samozřejmostí všechny zakázky po otci, se stejnou smlouvou a povinnostmi stavitele.¹⁰⁶

¹⁰² MENZEL 1978, 252.

¹⁰³ Tamtéž 252.

¹⁰⁴ VILÍMKOVÁ / PREISS 1989, 87.

¹⁰⁵ VILÍMKOVÁ / PREISS 1989, 88: Od roku 1721 pracoval pro Broumov V. V. Reiner na oltářních obrazech. Smlouvu na šest obrazů za 1300 zl.r. s ním uzavřel jménem opata Kilián Ignác Dientzenhofer.

¹⁰⁶ Tamtéž 77: Šlo o smlouvu na „tovaryšský groš“ s platem 100 zlatých ročně a povinností architekta provádět stavební dozor, dodávat plány a vést stavby na všech územích klášterství;

MENZEL 1978, 258: Kvůli slezské válce a válkám o španělské dědictví musela být ale zavedena drastická opatření. Tak dostal Kilián Ignác v posledních letech zapláceno jen 50 zl.r., naposledy v roce 1748, a nakonec byl

Roku 1722 získal Kilián Ignác první samostatnou zakázku – návrh mramorové podlahy broumovského klášterního kostela.¹⁰⁷ Poté, co si opat ověřil schopnosti mladého stavitele (už měl za sebou zkušenosti z Břevnova i ze stavby vesnických kostelů), svěřil mu vsutku monumentální úkol. Roku 1703 zakoupil Zinke v sousedním Slezsku statky ve Wahlstattu (Lehnickém Poli). Pojal totiž myšlenku obnovit staré benediktinské probošství zašlé za husitských válek, které by v duchu protireformace udržovalo katolickou víru v sousedství protestantské Lehnice. Velkorysá novostavba klášterního komplexu byla pro Kiliána Ignáce výzvou. Přes určité potíže bylo nakonec roku 1723 přistoupeno k výstavbě.¹⁰⁸ Kilián Ignác navrhl symetrickou dispozici s radikálně barokním kostelem pronikového typu na hlavní ose areálu, který je z obou stran obklopen obdélnými nádvořími s jednopatrovými klášterními budovami. Jednodušší formy obytných budov zde kontrastují s monumentálním, bohatě zdobeným, konvexně vydutým průčelím, které je sevřeno dvojicí věží. Kostel je založen na složitém půdorysu hloubkového oválu, který je po celém obvodu pronikán šesti menšími ovály. Chrám je zklenut mohutnou baldachýnovou klenbou na vykláněných pasech. Kostel sv. Kříže a sv. Hedviky v Lehnickém Poli tak patří k prvním a zároveň nejodvážnějším radikálně barokním kompozicím mladšího Dientzenhofera, v nichž navázal na odkaz svého otce.¹⁰⁹ Základní kámen wahlstattského kostela byl položen 15. srpna 1727 a stavba byla dokončena v roce 1731. Na dostavbě klášterních budov se pak pokračovalo až do r. 1738. Souběžně se stavbou kláštera v Lehnickém poli probíhala také od r. 1727 radikální přestavba broumovského kláštera, která byla dokončena r. 1733.¹¹⁰ Jak ukazuje stavebněhistorický průzkum, jednalo se spíše než o přestavbu o stržení většiny stávajících budov (krom křídla postaveného Kryštofem Dientzenhoferem) a o vybudování celého kláštera od základů. Výskyt zbytků středověkého zdiva je sporadický. Kromě uměleckých ohledů, kdy bylo požadováno vytvořit jednotný a architektonicky provázaný plán reprezentativní úrovně, tu byly nejspíš i ohledy statické. Požáry, které zasáhly klášter v 17. století, zřejmě narušily hmotu starších staveb natolik, že ji Dientzenhofer uznal za nevyužitelnou pro zapojení do novostavby.¹¹¹ Barokní komplex budov s dvěma nádvořími prelatury a konventu navazuje na stavbu kostela

plat zcela vyškrtnut.

¹⁰⁷ VILÍMKOVÁ 1986, 116: Pro presbytář byla podlaha z mramoru tří barev (šedý, červený, játrově hnědý) a pro loď ve dvou barvách (červená a játrově hnědá).

¹⁰⁸ Tamtéž 117: Vratislavský biskup dlouho nechtěl stavbu kláštera povolit. Zinke i přesto položil 15. června 1719 základní kámen kláštera. Biskup svolil ke stavbě až v červnu 1723.

¹⁰⁹ HORYNA 1993, 99.

¹¹⁰ HORYNA 1987, 1.

¹¹¹ HORYNA 1987, 2; HORYNA 1993, 89sq.

(který byl barokně upraven za Sartoria) po jeho severní a severozápadní straně. Půdorys prelatury je dynamicky pročleněn dvěma příčně situovanými ovály vestibulů v jižním a severním křídle, jejichž tvar se projevuje v exteriéru mohutnými nádvorními rizality. Jelikož konvexními rizality jsou opatřeny i zbylé dvě stěny nádvoří prelatury, působí prostor mimořádně plastickým a živým dojmem a vytváří se tak jedno z nejpůsobivějších kompozičních řešení barokní monastické architektury.¹¹² Z vestibulu na jihu stoupá monumentální schodiště do reprezentačních prostor, kterým vévodí velký sál, jdoucí přes dvě etáže, udržující půdorysný ovál pod sebou. Kontemplativněji řešená konventní část disponuje výrazným prvkem schodišťového rizalitu na severní straně nádvoří, který si zřejmě vzal inspiraci ze Santiniho schodišť kláštera v Rajhradu. M. Horyna definuje broumovský klášter jako dílo svého druhu absolutní, „galerijní“ kvality, jehož základní kulturní význam je již v jeho prosté existenci.¹¹³

Na přestavbě se pracovalo intenzívně, v plné sezóně zde fungovalo na padesát zednických tovaryšů a tomu odpovídající počet přidavačů.¹¹⁴ Stavbu řídil nejprve broumovský starší zednický mistr Hans Schott, v červnu 1727 sem Dientzenhofer dosadil svého vlastního políra Johanna Rebenauera, řemeslnické práce vykonávali převážně místní síly.¹¹⁵ V Broumově se mimo samotný klášter stavělo také na opačném konci města. V r. 1729 vzniknul u dolní městské brány na místě bývalé protestantské modlitebny kostel sv. Václava, připisovaný rovněž K. I. Dientzenhoferovi. Nevelká jednolodní stavba je typem centrály na řeckém kříži, která se objevuje průběžně v celé Dientzenhoferově tvorbě. Nenalezneme zde žádné přidružené prostory, kostel nemá věže. Stavba bývá často zmiňována v souvislosti se skupinou broumovských vesnických kostelů, od kterých se ale liší jednak dispozičně a jednak faktem, že je v hlavním prostoru klenutá (plackovou klenbou).

Ani v Břevnově ale stavební činnost po generálních úpravách neustala. V roce 1724 vyrůstá nad pramenem, u něhož se měl kdysi sejít zakladatel kláštera sv. Vojtěch s knížetem Boleslavem II., malý pavilon Vojtěška, podle návrhu K.I.Dientzenhofera. V letech 1737-8 je upravována klášterní zahrada a postaven nádherný skleník, z něhož se bohužel dochoval jen střední pavilonek¹¹⁶. To byly poslední stavby, které opat v Břevnově inicioval.

¹¹² HORYNA 1993, 90.

¹¹³ HORYNA 1987, 8.

¹¹⁴ Tamtéž 8.

¹¹⁵ Tamtéž 8.

¹¹⁶ VILÍMKOVÁ / PREISS 1989, 93.

Kilián Ignác si získal u opata Zinkeho důvěrné postavení a ten ho pověřoval i uzavíráním smluv s jinými umělci (Manes, Reiner, Vinzentini), kteří skrze něho bývali také vypláceni. V Praze také vyřizoval různé nákupy pro klášter, pořizoval skvosty jako kalichy, monstrance, prsteny a pektorály, nakupoval u pražských Židů hedvábí a brokáty na paramenta. Pořizoval i různé spotřební zboží, látky, víno a nejrůznější delikatesy, které pravidelně posílal po klášterním formanovi do Broumova.¹¹⁷ Byl zde tedy jistě i vřelý osobní vztah, který dokládá například fakt, že Kilián Ignác byl (častěji než jeho otec) zván na sváteční hostiny, které probíhaly na tři svátky v roce (sv. Benedikta 21. března, sv. Markéty – sobota po 13. červenci, jmeniny opata 16. listopadu).¹¹⁸ V souvislosti se stavebními poradami byli oba Dientzenhoferové také často opatovými hosty v Broumově. Břevnovský převor nebo provizor, řidčeji pak opat, navštěvovali ve služebních záležitostech architekta i v Praze.¹¹⁹

Jak píše B. Menzel,¹²⁰ Otmar Zinke nebyl tím typem stavebníka a zadavatele, který pouze objedná, zaplatí, a vše ostatní ponechá v rukou stavitele. Měl na všechny stavební podniky určité nároky, ideje a programy. Se svým architektem strávil nad plány staveb dlouhé hodiny, kdy vše do detailu projednávali. Obdobný přístup měl nepochybně i k ostatním umělcům, které zaměstnával. O této problematice výmluvně hovoří literatura B. Menzela, zmiňovaná v úvodu.

Po Zinkově smrti byl K. I. Dientzenhofer nadále benediktiny zaměstnáván a s následujícím opatem Benno Löblem ho navíc pojilo hluboké osobní přátelství.¹²¹ Löbl za svého života už žádné významnější stavební podniky neinicioval, věnoval se spíše dostavbám Zinkových projektů a jejich vnitřnímu zařizování. Éra vlády opata Otmara Daniela Zinka se díky spojení s Kiliánem Ignácem Dientzenhoferem stala dobou velkého stavebního a uměleckého rozmachu břevnovsko-broumovského opatství, jenž neměl obdoby předtím, ani nikdy potom. V dalších kapitolách si blíže představíme několik staveb, které byly výsledkem této dějinné konstelace.

¹¹⁷ MENZEL 1978, 25.

¹¹⁸ MENZEL 1978, 258.

¹¹⁹ Tamtéž 258.

¹²⁰ Tamtéž 251sq.

¹²¹ VILÍMKOVÁ / PREISS 1989, 94.

VI. Broumovská skupina kostelů

Broumovská skupina kostelů je pojem, který zahrnuje řadu devíti vesnických kostelních staveb, vybudovaných na území broumovského kláštera v době barokního rozkvětu benediktinského řádu. Jedná se o kostely v Martínkovicích, Verněřovicích, Ruprechticích, Otovicích, Vižňově, Heřmánkovicích, Bezděkově, Šonově a Božanově.

Jednalo se o mimořádný stavební podnik, který byl (až na martínkovicickou výjimku)¹²² iniciativou jediné osobnosti, stavebníka opata Zinka, realizovaný jednou stavitelskou rodinou – Dientzenhofery. K takto definovaným stavbám by bylo vhodné ještě volně přidružit další sakrální objekty na území broumovského kláštera – je to především kostel sv. Václava v Broumově a kaple Panny Marie na Hvězdě v Broumovských stěnách, obě postavené podle plánů mladšího Dientzenhofera.

Na počátku osmnáctého století se nacházela ve vesnicích poddaných broumovskému klášteru celá řada dožívajících dřevěných středověkých kostelů.¹²³ Jaká mohla být jejich podoba lze vyvodit z jediného dochovaného příkladu – dřevěného hřbitovního kostela Panny Marie v Broumově (současná podoba je z r. 1450).¹²⁴ V rámci velkolepé barokní obnovy břevnovsko-broumovského archidiaconátu se i broumovské vesnice dočkaly nových, kamenných chrámů.¹²⁵ Jediný zděný kostel stál v té době v Martínkovicích (jedné z nejstarších vesnic na Broumovsku) a jeho vznik spadá ještě do období vlády Zinkova předchůdce Tomáše Sartoria. Ambiciózní záměr Opata Zinka předpokládal nahradit v poměrně krátkém čase staré stavby, které byly na pokraji životnosti a nedostačovaly už ani kapacitně. Broumovské vesnice byly lidnaté, valná část z nich měla hodně přes tisíc obyvatel. Prvořadým úkolem tedy bylo postavit v řadu funkčních, objemných a poměrně levných staveb.

Navíc zde byla idea vytvoření jednotně koncipovaného celku filiálních či farních kostelů, jakési pomyslné krajinné sítě, se správním centrem v broumovském klášteře.¹²⁶ Jednota ale rozhodně u vzdělaného a pokrokového stavitele neznamenal stereotyp. Proto Zinke žádal, aby se zde vystřídal rozmanité stavební formy a žádná se neopakovala.¹²⁷

¹²² Stavba kostela v Martínkovicích se liší od zbytku skupiny datem vzniku, osobou stavebníka i svým slohovým zařazením, o kterých bude ještě zmínka.

¹²³ MENZEL 1978, 233.

¹²⁴ CECHNER 1930, 142.

¹²⁵ Jediné místo, kde není doložen starší, gotický kostel, je Bezděkov nad Metují na panství polického kláštera, který tomu broumovskému podléhal.

¹²⁶ KOTALÍK / PROKOP / SŮVA 2007, 4.

¹²⁷ MENZEL 1978, 233.

Podle B. Menzela uzavřel opat s Kryštofem Dientzenhoferem smlouvu na vystavění kostelů ve Verněřovicích, Vižňově, Ruprechticích, Heřmánkovicích, Šonově, Otovicích, Božanově, Bezděkově a Počáplech (na benediktinském panství Hrdly u Litoměřic) až roku 1618.¹²⁸ Návrhy kostelů byly, podle Menzela, pravděpodobně vypracované ve stejné době a předložené opatovi k výběru.¹²⁹ Pokud tomu tak bylo, je pravděpodobné, že do nich již zasáhl i Kilián Ignác Dientzenhofer, který v té době pracoval spolu s otcem.¹³⁰

Zřejmě už od počátku výstavby farních kostelů na Broumovsku vedl stavitelské práce Kilián Ignác Dientzenhofer. Jak ale podotýká M. Vilímková, zřejmě je chybná Menzelova teorie, že to bylo z důvodu Kryštofovy nemoci. Dokládá to tím, že roku 1719, kdy se začalo se stavbou ve Verněřovicích, byl ještě Kryštof Dientzenhofer činný v řadě stavebních komisí a svému synovi možná svěřil broumovskou zakázku protože bylo zapotřebí dlouhé dojíždění.¹³¹

Po Kryštofově smrti (1722) převzal Kilián Ignác spolu s pozicí vrchního stavitele břevnovských benediktinů i tuto zakázku a bezprostředně pokračoval v práci. Jak později zjistíme, byl to právě on, kdo zprostředkoval odlehlému pohraničnímu kraji špičkovou architekturu vrcholného baroka.

První přípravy na stavbu kostelů jsou však zaznamenány už v letech 1708 a 1709, kdy se lámal kámen na stavbu kostela ve Verněřovicích.¹³² V roce 1709 je rovněž doložena stavební činnost v Božanově, kde se jednalo patrně o úpravu starší věže.¹³³ V této době byl hlavním architektem břevnovsko-broumovského opata ještě Pavel Ignác Bayer, který zřejmě mohl předložit nějaké návrhy venkovských kostelů. Jak ale víme, ještě roku 1709 byl Bayer propuštěn a opat přijal do svých služeb Kryštofa Dientzenhofera. Pokud tedy vůbec vznikly nějaké plány z Bayerovy ruky, je pravděpodobné, že je věhlasný Dientzenhofer, stejně jako v případě kostela sv. Markéty v Břevnově, přepracoval, nebo vytvořil návrhy zcela nové.¹³⁴

Autorství Dientzenhoferů není u žádného kostela broumovské skupiny pramenně doloženo.

¹²⁸ Tamtéž.

¹²⁹ Tamtéž.

¹³⁰ VILÍMKOVÁ 1986, 115.

¹³¹ MENZEL 1978, 233; HORYNA/VILÍMKOVÁ 1978 (Verněřovice), 5.

¹³² HORYNA / VILÍMKOVÁ 1978c, 5.

¹³³ Viz kapitulu 7E této práce.

¹³⁴ HORYNA / VILÍMKOVÁ 1978c, 1sq.

Jeho určování se obvykle, se vši logikou, odvíjí právě od faktu, že v době vzniku kostelů byli Dientzenhoferové hlavními architekty i staviteli břevnovsko-broumovského opatství a byli činní i v samotném Broumově. Je proto nanejvýš nepravděpodobné, že by opat, který navíc vyplácel svému staviteli roční plat, povolal do služby ještě někoho jiného. Co je v určení autorství nejpodstatnější, samy stavby jednoznačně promlouvají „dientzenhoferovským jazykem“ a v tvorbě obou stavitelů pro ně nacházíme množství paralel.

Otázkou určení autorství broumovských staveb se zabývá i P. Vlček.¹³⁵ Proti argumentuje například absencí prolnutí stěny a stropu jako u skupiny staveb, která je připisována Kryštofu Dientzenhoferovi, výskytem zcela neklasických hlavic takřka ve všech broumovských kostelech či „nemotorně“ zdůrazněnými archivoltami bočních kaplí s vrcholovými klenáky. V této souvislosti je vhodné zmínit jedno ze specifík „broumovských“ staveb. Na první pohled je zřejmá jejich poněkud odlehčená, schematizovaná architektura i výzdoba. M. Korecký dokonce mluví o „chatrné, nad zdravou míru redukované architektuře“.¹³⁶ P. Vlček ještě dodává: „Také repertoár jejich architektonických detailů je silně omezen. Dokonce lze tvrdit, že celá broumovská skupina je proti jejich bezprostřednímu předchůdci, kostelu v Úterý, vytvořeného snad Kryštofem Dientzenhoferem, vlastně krokem zpět“.¹³⁷

Ve snaze po vystižení podstaty broumovských staveb se ale s takovými tvrzeními, ačkoliv jsou jistě namístě, nemůžeme spokojit. Neoddiskutovatelným faktem je, že se na vzhledu staveb podepsal omezený přísun financí. Berme v potaz, že bylo nutné nahradit téměř najednou množství starých kostelů a jak zdůrazňuje M. Vilímková, prostředky na stavbu těchto kostelů nebyly neomezené, poněvadž vrchnost kryla jen část nákladů; větší díl musel být hrazen z příjmů far a darů dobrodinců.¹³⁸ Z tohoto důvodu jsou také kostely (až na božanovskou výjimku) opatřeny falešnými klenbami. Jejich dřevěné konstrukce jsou omítané na rákos a napodobují zrcadlové či baldachýnové klenby. Tímto způsobem bylo možné realizovat poměrně rozlehlé stavby s tenčími zdmi, které nemusely nést tíhu zděné klenby. Při použití takové konstrukce by tedy Vlčkem zmiňované „prolnutí stěny a stropu“ ani nebylo dost dobře možné.

¹³⁵ VLČEK Pavel: Kilian Ignaz Dientzenhofer und Johann Lucas von Hildebrandt. Zur Problematik des Guarinismus in Mitteleuropa, in: Umění 4/2004, 310-331.

¹³⁶ KORECKÝ 1952, 53.

¹³⁷ VLČEK 2004, 312.

¹³⁸ VILÍMKOVÁ 1986, 119; VILÍMKOVÁ 1978 (Heřmánkovice), 2: Podobně jako kostel ve Verněřovicích, byl i kostel v Heřmánkovici z části zařízen vyřazenými kusy inventářů klášterního i farního kostela v Broumově (oltáře i s obrazy, tabernákly, sochy)

Argumentace pouhým nedostatkem financí se ale podle Vlčka nedá u broumovské skupiny použít bezvýhradně. „Obyčejnost“ některých detailů se mu zdá být spíš výtvarným záměrem (častá kombinace hladkých ploch lisen či pilastrů s drsnou omítkou ostatních ploch, podoba okenních otvorů s relativně úzkými kamennými šambránami polokruhově zakončenými, vždy s vyznačenými patkami a drobným vrcholovým klenákem, již zmiňované neklasické hlavice apod.).¹³⁹ Ostatně P. Vlček spíše vypočítává „nedientzenhoferovské“ motivy, aniž by své pochyby podpořil nějakou alternativou autorství. Podle řečených skutečností si lze představit, že K. I. Dientzenhofer měl v odlehle broumovské oblasti jen malou možnost dohledu nad stavbou (opat měl jistě u venkovských kostelíků nižší nároky) a že místní mistři měli poněkud volnější ruku. Tak si snad lze vysvětlit řadu nekonvenčních až rustikalizovaných detailů, typických pro Broumovsko, o kterých bude ještě řeč u konkrétních staveb.¹⁴⁰

Odhlédněme ale nyní od finanční stránky věci. Nelze totiž rozhodně konstatovat, že by zmíněná zjednodušení byla pouze na úkor staveb. Ostatně jistá záruka kvality tady byla jak ze strany ambiciózního stavebníka, tak také ze strany věhlasných pražských architektů. Jak bylo řečeno, opat měl zájem na rozmanitosti staveb a ta se projevila především v určení půdorysů. Jedná se vlastně o řadu tzv. zpodélněných centrál, které, především u starších staveb připisovaných Kryštofu Dientzenhoferovi, vycházejí z jednoduchého půdorysu protaženého oktogonu či oválu (Ruprechtice, Vernéřovice), nebo oválu s připojeným věncem kaplí na vnějšku stavby (Otovice) a později jsou tyto tvary dynamicky deformované konvexními a konkávními poli (Vižňov, Heřmánkovice) a předtansformované do složitých půdorysných základů pohybových architektur (Šonov, Božanov). [1]

U všech kostelů skupiny se v interiéru projevuje vliv typu tzv. Wandpfeilerhalle (prostor s vtaženými pilíři). Tento způsob utváření vnitřku sakrální architektury dospěl svého vrcholu v našich nejradikálnějších barokních stavbách (např. ve sv. Mikuláši na Malé Straně v Praze). Funguje tu jakási dvojplášťovost stavby, kde je veškerá tíha klenby sváděna do mohutných pilířů, zatímco vlastní stěna mezi těmito pilíři je tektonicky naprosto pasivní a je jí přisouzena pouze výplňová funkce.¹⁴¹ Tato skeletová nebo snad lépe baldachýnová konstrukce však nemá, jak již bylo naznačeno, u staveb s ploššími nepravými stropy ty správné podmínky pro své plné uplatnění.

Bylo by chybou hovořit v případě broumovské skupiny kostelů pouze o jejich

¹³⁹ VLČEK 2004, 316

¹⁴⁰ PREISS / VILÍMKOVÁ, 1989, 128.

¹⁴¹ HORYNA / OULÍKOVÁ 2007, 4.

architektonických kvalitách. Díky svému příkladnému umístění v členité krajině Broumova si totiž stavby zaslouží také pozornost z pohledu urbanismu. Tento fenomén je samostatně pojednán v kapitole o urbanistickém působení staveb.

Pojďme si nyní dílčí stavby broumovské skupiny stručně přiblížit. Přidržíme se přitom rozdělení M. Horyny do tří podskupin podle příslušnosti k architektům.¹⁴²

První podskupinu tvoří pouze samotná stavba martínkovického kostela sv. Jiří a Martina.

Pro téma této práce není podstatné se stavbou, vzniklou již koncem 17. století, hlouběji zabývat. Výstavba spadá do období vlády Tomáše Sartoria a je ohraničena lety 1690-92. Kostel je velmi kvalitní ukázkou výrazně italsky orientované architektury sklonku raného baroka.¹⁴³ Jako stavitel je uváděn Jan Křtitel Allio, přičemž není jasné, zda byl přímo projektantem, nebo zda jen uskutečnil projekt Martina Allia.¹⁴⁴ [2,3]

Stavby druhé podskupiny (Vernéřovice, Ruprechtice a Otovice) už přímo spadají do okruhu našeho zájmu. Vycházejí z jednoduchých půdorysných tvarů oválu a protaženého oktogonu.

Kostel sv. Michaela archanděla ve Vernéřovicích (1719-22; [4,5]) stojí na hloubkově oválném půdorysu s pravoúhlými prostory věže a sakristie, připojenými ve směru hlavní osy. Jednolitý, a přesto ladně působící prvek oválné lodi v exteriéru kontrastuje s dvouetážovou, poměrně štíhlou věží. Okosená, nečleněná nároží věže jsou prvkem, který rozvine později především K. I. Dientzenhofer.¹⁴⁵ Fasáda je zvenčí střídavě rozčleněna jednoduchým lisenovým rámem. Stavba je kryta ostře vyvýšenou valbou nad oválem, na věži sedí oktogonální cibulová báň. Opět pouze za použití lizen je členěn i interiér, který je typem pilířové centrály, jaký se vyskytoval v rané Kryštofově tvorbě kolem roku 1690.¹⁴⁶ Přízední pilíře vymezují prostor celkem deseti mělkým obloukovým výklenkům po obvodu hlavní lodi, z nichž dva, na podélné ose chrámu, jsou určeny kněžišti a kruchtě. Užití systému Wandpfeilerhalle zde má zvláštní, iluzivní vyústění. Ačkoliv se zde nedá hovořit o baldachýnovém prostoru v jeho nejvlastnější podobě, je zde tento vývoj naznačen nízkým nasazením hlavic pilastrů s úseky kladí, které neдрží průběžnou římsu, ale končí už u paty obloukových záklenků a vytvářejí tak dojem náběhu klenby. Toto raritní, ryze esteticky využitě téma je v broumovské řadě

¹⁴² HORYNA / VILÍMKOVÁ 1978a, 7sqq.

¹⁴³ HORYNA 1993, 91.

¹⁴⁴ HORYNA / VILÍMKOVÁ 1978a, 2.

¹⁴⁵ Tamtéž, 7.

¹⁴⁶ HORYNA 1993, 92.

smysluplněji rozvinuto pouze u kostela v Božanově.¹⁴⁷

Ruprechtický kostel sv. Jakuba Většího (1720-23; [6]) je pak půdorysným typem podélně protaženého oktogonu. Vež, která u broumovských staveb funguje jako dominantní prvek, stavba postrádá (využívá se starší zvonice stojící nedaleko). Dominuje tu jednoznačně vysoké, tříosé průčelí, zakončené volutovým štítem a římsou, která se uprostřed segmentově vypíná. Prvek této římsy je pro dientzenhoferovskou tvorbu typický a u broumovských staveb se s ním setkáme hned několikrát (např. na štítu kostela v Šonově). V exteriéru, stejně jako u většiny ostatních staveb skupiny, se projevuje velká dimenze kostela, jehož loď působí poněkud „bachratě“. Je pravdou, že jednoduchý půdorys nedovoluje elegantněji rozčlenit a „rozbít“ tuto tendenci, jako je tomu u mladších staveb skupiny, a proto se Kryštofovy kostely z některých pohledů mohou jevit mírně neohrabaně. [7] Fasáda je opatřena zdvojeným lizénovým rámem, okna do lodi jsou oblouková, v kamenných šambránách se záklenky na malých soklicích a s drobnými patečními římsami. Vnitřek kostela je opět členěn jako dvouplášťová stavba na pilířích, jejíž zdi jsou tektonicky potlačeny. [8]

V síle zdi jsou opět vtěleny obloukové kaplové výklenky s mírně stlačeným záklenkem a konickým klenákem, který zasahuje do profilace římsy. Mezi výklenky jsou vtěsnány vysoké pilastry s čabrakovými hlavicemi a s úseky kladí nesoucími průběžnou římsu. Toto řešení je, vzhledem ke konstrukci stropu, logičtější než u „iluzivních“ Verněřovic.¹⁴⁸ Dřevěný strop je řešen jako nízká zrcadlová klenba. Pro K. Dientzenhofera netypické čabrakové hlavice jsou snad invencí Kiliána Ignáce, nebo se jedná o pozdější úpravu z 18. století.¹⁴⁹ [10] Východní a západní kaple jsou vymezeny pro oltář a krucht, která vybíhá do prostoru lodi trojbokou emporou na dvou pilířích. V podélné ose je na východě připojena sakristie s křížovou klenbou. Stavbu kryje polovalbová střecha se sanktusníkem.

Poslední stavba připisovaná Kryštofu Dientzenhoferovi, otovický kostel sv. Barbory (1725-26; [10]), je stejně jako kostel ve Verněřovicích založen na půdorysu hloubkového oválu. Nám známé mělké kaplové výklenky v síle zdi zde ale nahradil věnec osmi radiálních kaplí, který činí exteriér stavby značně komplikovanější, než v předchozích dvou případech. Věnec kaplí je výrazně nižší než obvodová zeď centrálního oválného prostoru, takže i zvenku lze dobře rozpoznat půdorysnou dispozici stavby. Kaple, které střídají svá půdorysná založení (na

¹⁴⁷ HORYNA/VILÍMKOVÁ 1978 (Verněřovice), 10sqq.

¹⁴⁸ HORYNA/VILÍMKOVÁ 1978 (Ruprechtice), 15.

¹⁴⁹ HORYNA/VILÍMKOVÁ 1978 (Ruprechtice), 12.

hlavních osách polygonální, na diagonálách segmentový půdorys) obíhá poměrně jednoduše profilovaná průběžná kordonová římsa, která běží i přes hlavní průčelí. Hmota hlavního jednoosého průčelí na severovýchodě je výrazně hranolového charakteru a do jisté míry nahrazuje věž, u broumovských staveb poměrně obvyklou.¹⁵⁰ [11] Dosahuje však pouze výšky korunní římsy hlavního prostoru, která ho ukončuje a nad níž je zdůrazněno trojúhelníkovým štítem. Ač rozpoznatelné, je hlavní průčelí členěno shodně jako zbytek stavby lisenovým rámem a integrováno do celkového objemu již podle zásad vrcholného baroka. O prezentaci stavby jako jednotného plastického objemu bude ještě zmínka u dalších staveb skupiny i v souvislosti s krajinným urbanismem.

Řešení interiéru otovického kostela odpovídá vnějšímu členění stavby. [12] Pilíře mezi výklenky kaplí jsou pokryty vysokými lizénami, které na úsecích oblamovaného kladí vynášejí průběžnou korunní římsu. Archivolty obloukových kaplí nesou oblíbený motiv konického klenáku, dotýkajícího se architrávu římsy. Výklenky jsou zakončeny složenými klenbami konchového typu s pasy.¹⁵¹ Jednoduše oblouková okna kaplových prostorů přetínají pateční římsu záklenku a zasahují do klenby, kde se nad nimi vypíná tříboká výseč. Ústřední prostor je zaklenut jednoduchým fabionovým dřevěným stropem.

Otovická stavba byla realizována již po smrti Kryštofa Dientzenhofera, nepochybně pod vedením jeho syna Kiliána Ignáce.¹⁵² Pro Kryštofovo autorství jednoznačně svědčí kompoziční příbuznost stavby s kostely ve Verněřovicích a Ruprechticích, když je vlastně jen jejich variantou.¹⁵³

Kryštof Dientzenhofer vycházel na Broumovsku z kompozičního typu jednoduchých nepronikových dispozic půdorysu oválu či oktogonu, které stavěl už v devadesátých letech 17. století (Úterý, kaple Nejsvětější Trojice v Teplé).¹⁵⁴ Nejpregnantněji je tato souvislost vyjádřena srovnáním půdorysů kostelů ve Verněřovicích (1619-20) a Jana Křtitele v Úterý (1692-99) [13]. Zde můžeme souhlasit s P. Vlčkem, že o dvacet let starší úterecká stavba je oproti broumovským realizacím Kryštofa Dientzenhofera vyvrátější a architektonicky pokročilejší, ať už se jedná o kompozici fasád, použití klasické řádové soustavy (oproti nekonvenčním řešením na Broumovsku) či vyspělejší způsob práce s typem

¹⁵⁰ Vyskytují se zde i oblá nároží s vpadlými plochami, která, jak zjistíme, jsou u věží broumovských staveb poměrně častým jevem.

¹⁵¹ HORYNA / VILÍMKOVÁ 1978e, 9.

¹⁵² HORYNA 1993, 94.

¹⁵³ Tamtéž 95.

¹⁵⁴ HORYNA / VILÍMKOVÁ 1978a, 8.

Wandpfeilerkirche. Kostel v Úterý je navíc opatřen zděnou klenbou, do které zasahují převýšené kaplové výklenky, které tak přetínají korunní římsu a do hmoty klenby se podepisují tříbokými výsečemi.

Nastíněná fakta ukazují, že architekt přizpůsobil povahu všech tří zmíněných staveb zakázce na jednoduchý venkovský kostel. Ačkoliv podoba staveb je jistě poplatná výše zmiňovaným ekonomickým limitům, je zřejmé, že architekt nepracoval nijak zásadně inovativním způsobem, ale pouze zúročil své zkušenosti z již ověřených stavebních forem. Ostatně jako zkušený architekt na vrcholu své tvůrčí kariéry měl z čeho čerpat. Nelze tak považovat tyto stavby za „mezičlánky“ ve vývoji nějakého stavebního typu, ale spíše za jakési dozvuky jeho díla, které ovšem odrážejí vysokou úroveň svého tvůrce.

Zásadně jiný přístup k této zakázce měl, jak se dozvíme, Kryštofův syn Kilián Ignác Dientzenhofer. Na rozdíl od svého otce byl v době převzetí zakázky na začátku kariéry a viděl zde jistě jedinečnou příležitost pro nasbírání zkušeností a uvedení ještě neověřených principů a myšlenek do praxe. Fakt, že tyto zkušenosti jsou dohledatelné v projektech, které korunují celé dílo tohoto barokního génia, dává mladším broumovským stavbám významné a nezastupitelné místo ve fondu české barokní architektury. Mladšímu Dientzenhoferovi autorsky náleží kostely v Heřmánkovicích, Vižňově, Bezděkově, Šonově a Božanově a jsou předmětem této práce. Každému z nich je věnována samostatná kapitola.

Mladší stavby broumovské skupiny dispozičně navazují na starší kostely K. Dientzenhofera. To se dobře projevuje v půdorysu, kde jsou opět použity základní tvary oválu a protaženého oktogonu (Heřmánkovice, Vižňov). Tyto tvary zde jsou však již konvex-konkávně deformovány ve snaze o barokní dynamický prostor. Tak je například u kostela v Heřmánkovicích, který vychází z ruprechtického hloubkově oktogonálního půdorysu, vůbec poprvé v Dientzenhoferově tvorbě užito typu o proláklé stěně ústředního prostoru, který byl později rozveden v jeho vrcholných realizacích. Kostel ve Vižňově zase svým konkávním projmutím středních polí hloubkového oválu anticipuje typ o plynulém konvex-konkávním půdorysu. Složitější je půdorys bezděkovského kostela, který je kombinací téměř kruhově založeného středního prostoru a řeckého kříže. Toto řešení už ale Dientzenhofer ve své tvorbě dále nerozváděl. Zvláštním typem je půdorys šonovského kostela, který je jednoznačně podélnou stavbou s příčným oválem na příčné ose lodí. Tohoto schématu obměnil až o dvacet let později při stavbě kostela v Chválenicích.

Závěrem je třeba říci, že skupina broumovských kostelů je fenomén, který nemá svou komplexností v barokní architektuře obdoby. Jeho výjimečnost má několik poloh. Z uměleckohistorického hlediska se jedná o významný počín jediného „stavebníka“ – tedy broumovského kláštera, a v největší míře pak vděčí za vznik Otmarovi Zinkemu, který by mohl být nazván duchovním otcem broumovské skupiny. Nesporná architektonická hodnota byla zaručena volbou architektů, kterými byli dva z našich největších barokních umělců – otec a syn Dientzenhoferové. Zinkova šťastná ruka zprostředkovala vesnickému prostředí nejprogresivnější soudobou architekturu a zapříčinila, že na území Broumovska nalezneme vůbec nejhustší koncentraci dientzenhoferovské architektury mimo území Prahy. V německém prostředí Broumovska tak vzniká stavební tradice hlásící se svým charakterem k českému baroku. Dokladem toho je osobitá architektura výstavních, především klasicistních statků „broumovského typu“, s uplatněním řady motivů z formálního barokního aparátu českého prostředí.¹⁵⁵ Pozoruhodná je také rychlost, s jakou se stavělo - celá skupina byla zbudována v relativně krátkém intervalu deseti let, opozdila se jenom stavba v Božanově.¹⁵⁶

V neposlední řadě je tady specifický vzhled broumovských staveb, odpovídající podmínkám a účelu, pro které byly budovány. Kraji dominují typickými siluetami strmých valbových střech a štíhlých zvoníc. Souznění s krajinou pak dokazuje, že se nejednalo o pouhé „typové projekty“ dodané z Prahy, ale že kostely byly utvářeny s hlubokou znalostí místního terénu.¹⁵⁷ Skupina broumovských kostelů je tedy odlišná od jiné soudobé produkce, ale sama o sobě je neobvykle soudržným celkem.

Smutnou skutečností je současný velmi neuspokojivý technický stav těchto kulturních památek, jehož zlepšení by mělo být v budoucnu prioritou památkové péče v regionu.¹⁵⁸ Původní šindel je na střechách nahrazen eternitem, plechem, umělou břidlicí či jinou přechodnou krytinou, dříve barevné fasády jsou nahozeny nevzhlednou, utilitárně šedou omítkou, která je navíc často opadaná, chybějí skleněné okenní tabule, vnitřní iluzivní výmalby jsou zašlé až neviditelné. Obdobně neutěšená je situace přilehlých hřbitovů a některých far. Tvářnost kostelů pozměnily také úpravy devatenáctého století, především

¹⁵⁵ KOTALÍK / PROKOP / SŮVA 2007, 7.

¹⁵⁶ Viz kapitulu 7E této práce.

¹⁵⁷ KOTALÍK / PROKOP / SŮVA 2007, 7.

¹⁵⁸ Příkladně opraven je pouze kostel v Martínkovicích, dobře udržovaný je i kostel v Bezděkově. Rekonstrukcí fasády prošel v nedávných letech kostel v Božanově.

přístavby předsíní, rozšiřování krucht a výměny oken s jiným geometrickým členěním.¹⁵⁹

VII. Venkovské kostely K. I. Dientzenhofera na broumovském panství

VII.1. Heřmánkovice - kostel Všech svatých

V Heřmánkovicích je kostel zmiňován už roku 1353.¹⁶⁰ Roku 1672, za opata Sartoria, byl postaven dřevěný kostel, přifařený k Šonovu.¹⁶¹ Realizace Dientzenhoferovy architektury spadá do let 1720-26, přičemž první dva roky byly asi věnovány pouze přípravám a stavět se začalo teprve po položení základního kamene 8. listopadu 1722 (týden po svátku Všech svatých).¹⁶² Deska nad vstupním portálem do lodi udává jako datum vysvěcení kostela rok 1725. [16] Jak poznamenává M. Vilímková, neznamená to úplné dokončení stavby, ale pouze to, že se zde již mohly konat bohoslužby. Stavební registra končí rokem 1726, což je tedy patrně rok úplného dokončení.¹⁶³

Heřmánkovice, jako většina vesnic na Broumovsku, mají ulicový charakter, táhnou se dlouhým severojižním údolím. Areál kostela leží při styku pátevní vesnické komunikace a staré polní cesty vedoucí do sousedních Ruprechtic. Kostel je posazen uprostřed západního svahu údolí, vyvýšený nad obcí, což mu zaručuje široké možnosti pohledového uplatnění [15]. V zájmu urbanistických vazeb byla orientace obrácena k západu (resp. severozápadu). Součástí areálu je i fara, kterou od kostela dělí alej, lemující úsek ruprechtické vozové cesty, jež spadá do kostelního areálu. Kostel je pak obklopen rozlehlým hřbitovem s původní, zděnou stavbičkou márnice a novodobě přestavěnou cihlovou hřbitovní zdí.

Samotná stavba kostela vychází půdorysně z protaženého oktogonu, který známe z Ruprechtic. V Heřmánkovicích je ovšem tento geometrický tvar deformován konkávním projmutím stěn. Vzniká tak plynule zvlněná křivka, která dává exteriéru harmonicky pohybovou formu. Oproti předešlým stavbám skupiny zde nalezneme na západě i východě dva vedlejší, příčně obdélné prostory kněžiště a krucht (resp. podkruchtí), na které ve směru podélné osy navazují přibližně čtvercové prostory věže a sakristie. [18]

Heřmánkovický kostel je vlastně prvním příkladem Dientzenhoferova typu prostoru

¹⁵⁹ KOTALÍK / PROKOP / SŮVA 2007, 7.

¹⁶⁰ HORYNA / VILÍMKOVÁ 1978f, 1.

¹⁶¹ CECHNER 1930, 197.

¹⁶² HORYNA / VILÍMKOVÁ 1978f, 1.

¹⁶³ Tamtéž

s proláklými stěnami centrální jednotky a stojí tak na počátku významné řady staveb tohoto typu, kam řadíme vrcholné stavby kostelů v Počáplech (1724-26) a sv. Jana Nepomuckého na Skalce v Praze (1730-38).¹⁶⁴ V Počáplech má ale ústřední jednotka spíše charakter centrály, na kterou navazují příčně oválné prostory podkruchtí a kněžiště. **[19, 20]**

Heřmánkovická stavba je typickým zástupcem broumovské skupiny, kde zcela absentuje hlavní průčelí, a jediným dominantním prvkem je zde dvouetážová zvonice na podélné ose stavby, která přebírá úlohu monumentálního vstupu. Exteriér kostela je díky své rozvlněné fasádě působivým příkladem uplatnění dynamické barokní architektury v krajině.

Stavba stojí na poměrně vysokém, průběžném kamenném soklu, který se na severu ztrácí ve stoupajícím terénu. Na východní straně je posazena hmota hranolové věže se zaoblenými rohy. Její etáže jsou odděleny kamennou, dvoupáskovou kordonovou římsou, která se v jedné úrovni stýká s korunní římsou lodi. Celou délkou (výškou) věže probíhají typicky dientzenhoferovská nárožní vpadlá pole, s nimiž se zalamuje i kordonová římsa. Tři viditelné stěny dolní etáže jsou členěné jednoduchým lisenovým rámem, pole stěn mezi nimi mají v sobě vsazená ještě další vpadlá pole se zaoblenými horními rohy, která jsou naznačena pouze v omítce. Okna se nacházejí pouze ve východní stěně dolní etáže, jedno větší, obloukové, s poměrně bohatým členěním šambrány (záklenek stojí na soklicích, na vrcholu je vsazen veprostřed přeřatý konický klenák, po vnějším obvodu šambránu obíhá úzká páska) je vsazeno až na horní hranici pole stěny, pod ním je menší výškově obdélné okénko v jednoduché širší kamenné šambráně. V dolní části jižní stěny je hlavní vstupní portál kostela s profilovaným ostěním a ušima při překladu s kapkami, ke kterému vede čtyřstupňové kamenné schodiště. **[21]**

Stěny horní etáže věže stojí na drobném soklíku, člení je lisenové rámy se zaoblenými horními kouty, na nároží se objevuje zmiňované vpadlé pole, které se zastavuje až těsně pod architrávem ukončujícího kladí. Stěny, kromě západní, jsou opatřeny velkými obloukovými okny, stejného typu jako velké okno v dolní etáži. Redukované kladí je ve spodní části vyzděno z cihel, pouze poslední prvky kymatu a lisis jsou kamenné.¹⁶⁵ Střechu tvoří osmiboká cibulová bání na čtvercovém náběhu, s lucernou a malou cibulkou na vrcholu.

Přechod mezi hmotou věže a vlastní lodí tvoří úzký pravoúhlý prostor podkruchtí s kruchtou, s konkávně okosenými rohy, který, stejně jako protilehlá hmota presbytáře, podporuje dojem

¹⁶⁴ Mojmir HORYNA: Heřmánkovice - kostel Všechných svatých. In: Tisíc let benediktinského kláštera v Břevnově. Praha 1993, kat. č. VI/07

¹⁶⁵ HORYNA / VILÍMKOVÁ 1978f, 5.

vertikální kaskádovitosti celé stavby. Stěny kruchty jsou členěny lisenovým rámem, v polích jsou prolomena drobná výškově oválná schodištní okénka (na severní straně najdeme čtyři, na jihu pouze dvě). [22]

Shodně řešená tříosá boční průčelí mají zaoblené hrany, což vytváří dojem plynulého konvex-konkávního pohybu. [23, 25] Nezvyklé je členění stěn. Konvexní nároží mezi jednotlivými stěnami jsou poněkud „atektonicky“ osazena širokými vpadlými poli. V těchto polích, obdobně jako v dolní části věže, se nacházejí další, v omítce provedená pole s oble skrojenými horními kouty. Toto řešení, kdy je namísto lisen či pilastrů užito vpadlého pole, lze považovat za invenci mladého Dientzenhofera, který často ve své tvorbě podobné formální hříčky uplatňoval.¹⁶⁶ V každém poli bočního průčelí je posazeno velké, půlkruhově zaklenuté okno, kamenné šambrány mají členění shodné s okny věže. [24] Ve středním poli na jihu je jednoduchý vstupní portál s ušima při překladu a dvěma kamennými stupni (protějškový portál se podle SHP nacházel i na severní straně, kde dnes není zvenku vůbec patrný, zazdívkka je znatelná pouze v interiéru).¹⁶⁷ Loď má průběžné redukované kladí, v kameni jsou opět vyvedeny jen dva poslední články římsy. Za lodí navazuje prostor presbytáře, který hmotovou skladbou odpovídá kruchtě na východě a je i shodně členěn, včetně konkávně vykrojených nároží. Na západní stěně zde opět nacházíme prvek oble skrojených koutů lisenového rámu. Všechny tři stěny presbytáře jsou osazeny okny stejného typu jako v lodi, západní, výše položené, je zaslepené. Hlavní loď, kruchta a presbytář jsou kryty složitou valbou, která kopíruje členitý půdorys. [26]

V podélné ose na presbytář navazuje malá sakristie se zaoblenými rohy. Každá stěna je opatřena dvěma lisenovými podporami, nad nimiž se oblamuje spodní část kladí. Na rozích mezi lisenami opět vznikají vpadlá pole. V čelní stěně sakristie je segmentově sklenuté okno ve štukové šambráně s ušima při překladu a kapkami. Dveřní otvor se segmentovým záklenkem v jižní stěně byl evidentně proražen později.¹⁶⁸ Sakristie má nízkou valbovou stříšku.

Do kostela vstupujeme podvěžním prostorem, jehož přibližně čtvercový půdorys je zaklenut plackou s dvěma tříbokými výsečemi s pasy. V západní stěně je kamenný vstupní portál do podkruchtí a do lodi stejného typu jako hlavní venkovní portál. Nad ním je šestiboká konsekrační deska s nápisem HONORI OMNIUM SS. TEMPLUM HOC AEDIFICAT 1725

¹⁶⁶ MACEK 1989, 23.

¹⁶⁷ HORYNA / VILÍMKOVÁ 1978f, 12sq.

¹⁶⁸ Tamtéž 7.

O.A.B. [16] Úzký, příčně obdélný prostor podkruchtí, s konvexně vyduťnými bočními stěnami je klenut valeně s výsečemi po stranách. V konvexních stěnách jsou vstupy na dřevěná vřetenová schodiště. Archivolta podkruchtí je mírně stlačená, se záklenkem na patečních římsičkách a konickým klenákem na vrcholu. Kruchta je rovněž vložena do archivoly s širokým pasem záklenku, stojí na stejném půdorysu jako podkruchtí, je krytá valenou klenbou. [27]

Prostor lodi působí monumentálně, jednak díky dynamickému konvexnímu propnutí bočních polí, jednak působivou iluzivní výmalbou, která nemá v broumovské řadě období. Ústřední jednotka je, jak bylo zmíněno výše, konstruována jako oktagon, jehož obvodové stěny jsou konvexně vypnuty směrem do interiéru. Výjimku tvoří stěny na hloubkové ose, které si ponechaly přímý základ. Toto půdorysné schéma dodržuje i korunní římsa lodi a snadno si ho tak lze uvědomit pohledem vzhůru do klenby. [31]

V každém ze šesti bočních polí lodi je vyhlouben vysoký obloukový výklenek, jehož záklenek sahá až těsně pod patu korunní římsy. Boční stěny výklenků jsou dvakrát zešíkmeny, na nich na patečních římsičkách sedí dva shodně zešíkmené pasy valené klenby. Archivolty výklenků, stejně jako archivolty vítězného oblouku a kruchty, mají jemně členěný páskový profil, na vrcholu je vsazen malý klenák s volutkami po stranách. Mezi každou z celkem osmi archivolt po obvodu lodi je vsazen koutový pilastr s čabrakovou hlavicí (tento typ hlavic byl v souvislosti s podílem K. I. Dientzenhofera zmiňován už u kostela v Ruprechticích). [30] Pilastry nesou úseky kompletního kladí s bohatě profilovanou průběžnou korunní římsou, která se nad pilastry zalamuje. V ose čelní stěny každého výklenku je vysoko posazené okno s půlkruhovým záklenkem. Vítězný oblouk je klenut užším valeným pasem, příčně obdélný prostor kněžiště má plackovou klenbu, po stranách jsou dva konchové výklenky s půlkruhově zaklenutými okny, která osvětlují oltář. V západní stěně za oltářem je jednoduchý obdélný kamenný portál do sakristie, nad ním zadržané okno kněžiště. Čtvercová sakristie je sklenuta valenou klenbou se styčnými výsečemi.

Prostor lodi kryje falešná voutová klenba s velkolepou malbou Všech svatých (dokončena až deset let po dostavbě kostela, jak dokazuje letopočet na 1736 s monogramem O.A.B. kolem znaku kláštera).¹⁶⁹ [17].

Interiér je vydlážděn čtvercovými pískovcovými deskami řádkovou vazbou, celá stavba je

¹⁶⁹Tamtéž 2: Autor výmalby není jistý. B. Menzel se domnívá, že je jím Karel Kovář, ten je však doložen až za opata Benno Löbla, počínajíc rokem 1738. Navíc byl strop neodborně restaurován a přemalován za opata Jana Nepomuka Rottera roku 1865.

provedena v šedém a červeném pískovci a částečně z cihel (především klenby). Špatný je stav venkovních omítek, které jsou zvětralé a z velké části opadané. [32] Určení původní barevnosti je obtížné, kostel byl zřejmě v minulosti kompletně zbaven starších nánosů a jako ostatní venkovské kostely na Broumovsku dostal novou, vrhanou omítku. Jednalo se pravděpodobně o žlutou či okrově žlutou, která je dnes patrná z fragmentů. Rovněž v interiéru kostela se projevuje vlhkost v základech stavby rovněž opadáváním omítky. Střecha hlavní lodi je nověji pokryta břidlicí, střechy věže a sakristie plechem.

Kromě zřejmého urbanistického a estetického přínosu (který můžeme konstatovat u všech staveb skupiny) je heřmánkovický kostel hodnotným článkem ve vývoji jednoho z nejpůsobivějších dynamických typů K. I. Dientzenhofera. Je zde možno pozorovat typické dientzenhoferovské vrstvení hmot s účinkem protažené centrály, výjimečné a atypické je formální členění fasády s vpadlými poli. Kostel navíc funguje jako nepřehlédnutelná a z urbanistického hlediska dokonale situovaná dominanta.

VII.2. Vižňov - kostel sv. Anny

Areál kostela je vkomponován do zástavby delší obce ulicového typu zhruba v její polovině. Tvoří jej budova kostela sv. Anny (1725-27), márnice a hřbitovní zeď přibližně stejného stáří. Kostel se uplatňuje pohledově v ose mělkého údolí. [34, 35] Stavba respektuje stanoviště staršího dřevěného kostelíku, orientace se zřejmě od původní stavby liší. Kostel je situován závěrem k západu, tak, aby jeho vstupní část s věží byla směřována k hlavní komunikaci ve středu obce. To je podstatným rysem urbanistického řešení stavby - kostel s výraznou věží funguje jako pohledová dominanta hlavních komunikací od Vernéřovic a Meziměstí, ale i od Ruprechtic. Původní dřevěný kostel je ve Vižňově datován už r. 1353,¹⁷⁰ samotná obec Vižňov ale přešla do majetku broumovských benediktinů až mnohem později, M. Vilímková připouští, že se tak mohlo stát až v druhé polovině 16. století, či dokonce po bitvě na Bílé hoře.¹⁷¹ Kostelík byl na počátku 18. století rozsáhle opraven, a to ve dvou etapách, ohraničených lety 1708-9 a 1718-19.¹⁷² Navzdory tomu ale již v roce 1719 a 1720 započaly přípravy na stavbu

¹⁷⁰ HORYNA / VILÍMKOVÁ 1978g, 1.

¹⁷¹ Tamtéž.

¹⁷² Tamtéž.

nového, zděného kostela.¹⁷³ Po určité prodlevě se roku 1723 pokračovalo v přípravách a o rok později začala výstavba kostela.¹⁷⁴ Stavba byla patrně připravená k užívání v roce 1727, kdy bylo také zapláceno tesařskému mistru za stržení starého, dosud používaného kostela,¹⁷⁵ a zcela dokončena k roku 1728.¹⁷⁶

Jednolodní stavba je posazena na půdorysu podélně protaženého oválu, který je na příčné ose konkávně probraný dovnitř a připomíná tak svým tvarem housle. **[36]** Na podélné ose se k lodi připojují, obdobně jako například v Heřmákovcích, příčně obdélné prostory kněžiště a kruchty a na ně navazující, v půdorysu si zhruba odpovídající, sakristie a věž. Toto řazení hmot umocňuje charakter „zpodélněné centrály“.

Kostel ve Vižňově je vlastně první stavbou nepočteného dynamického typu o proláklé stěně ústřední jednotky a předznamenává stavby kostelů v Božanově (1733-43) a Odoleně Vodě (1733-35).¹⁷⁷ Podle M. Horyny si K. I. Dientzenhofer vzal příklad z půdorysného schématu zámeckého kostela ve Smiřicích (1702-12), který je také založený na konvex-konkávním půdorysu (přičteme-li ovšem k ústřední jednotce na diagonálách přiřazené čoučkovité kaple).¹⁷⁸

[37]

Plasticky modelovaný exteriér vižňovského kostela představuje svým vršením hmot typickou broumovskou stavbu, s jakou jsme se mohli setkat už v Heřmákovcích. Opět zde můžeme konstatovat absenci hlavního, reprezentativního vstupního průčelí, které nahrazuje dvouetážová hranolová věž. Ta je dostatečně vysoká a ve stoupání terénem ke kostelu si lze dobře uvědomit záměr architekta, který vede pohled nejprve k této „statické“ dominantě, za kterou se skrývá kontrastní rozvlněná vlastní loď kostela. **[38]** Dolní etáž dosahuje výšky lodi a je také ukončena kordonovou římsou navazující na průběžnou korunní římsu, jež obíhá celý kostel. Profil obou je shodný, ve své spodní části zděný z cihel, nahoře pískovcový. **[39]** „Profilace říms je příznačně dientzenhoferovská, tvořena odspoda odstupněnou lištou, ustouplým páskem, lištou, náběhovým lysis, vysazeným, podříznutým a skoseným okapním pásem, jónským kymatem a ukončujícím lysis a lištou.“¹⁷⁹ Ve východní stěně věže je umístěn

¹⁷³ Tamtéž.

¹⁷⁴ Tamtéž 3sq.

¹⁷⁵ Tamtéž 4sq.

¹⁷⁶ Tamtéž 4.

¹⁷⁷ Tamtéž 15.

¹⁷⁸ Mojmir HORYNA: Vižňov - kostel sv. Anny. In: Tisíc let benediktinského kláštera v Břevnově. Praha 1993, kat. č. VI/10

¹⁷⁹ HORYNA / VILÍMKOVÁ 1978g, 9.

hlavní vstupní pravoúhlý portál, ostění stojící na patkách je bohatě profilované. [40] Nad portálem je osazena šestiboká konsekrační deska s nápisem DEI GENITRICIS MATRI S. ANNAE EREXIT 1727 OAB. [41] Výše je vsazeno velké okno, jediné v dolní etáži, v jednoduché kamenné šambráně se segmentovým záklenkem a úzkou lištou. Celá věž má zaoblené rohy a je členěna lisenovým rámem (na nárožích opět vznikají typická vpadlá pole). Lisenový rám sedí, jak v první, tak v druhé etáži, na pískovcovém soklu. Horní etáž je opatřena ze všech stran okny, ta mají téměř půlkruhový, mírně stlačený záklenek na patkách, a s konickým vrcholovým klenákem. Lisenový rám nese korunní římsu, jejíž profil se shoduje s kordonovou. Římsa nese čtvercový náběh osmiboké cibulové bání s lucernou a další malou cibulkou na vrcholu. Navazující pravoúhlý prostor kruchty s podkruchtím má výrazně konkávně probraná nároží, plochy zdi jsou vymezeny lisenovým rámem. V jižní i severní stěně tohoto prostoru prozrazují malá, výškově oválná okénka přítomnost šnekových schodišť uvnitř (na severu čtyři, na jihu pouze dvě v dolní části). Na kruchtě plynule navazují boční, shodně řešená průčelí. Jsou tříosá, přičemž krajní pole jsou výrazně konvexní, a střední pole tvoří mírně předstupující, konkávní rizalit s drobným vyžlabením na rozích. [42, 43] Průčelí stojí na průběžném kamenném soklu a jako celá stavba jsou opatřena lisenovým rámem nesoucím průběžné kladí. V ose každého pole je prolomeno velké okno segmentového záklenku s lištou a nenápadným konickým klenáčkem. V architrávu lisenové plochy bočního rizalitu je z půdy prolomeno malé, šířkově oválné větrací okénko. V obou středních polích najdeme na ose vstupní portály, hladké s lištou (na severu je portál zazděný). Na západě navazují v podélné ose na hmotu lodi prostory presbytáře a sakristie a dotvářejí tak symetrický charakter architektury. Stejně jako protilehlá kruchta na východě, i presbytář má konkávní nároží, okna jsou tři, po stranách menší, níže posazená, se segmentovým záklenkem, v západní stěně je okno stejného typu a výškového umístění jako v lodi, v ose nad ním je navíc vsazeno další, šířkově oválné okno. Nízká stavbička sakristie, mírně šířkově obdélného půdorysu, je rozvržena robustním lisenovým rámem, s vpadlými poli na zaoblených nárožích, ze tří stran je opatřena okny se segmentovým záklenkem. Najdeme zde redukované, pouze cihlou vyzdívané kladí. Krytá je vlastní valbovou stříškou [44]. Loď a přilehlé prostory kněžiště a kruchty kryje vysoká, ostrá a poměrně složitá valba s náběhy kopírujícími obvodovou zeď.

Vstupní prostor do interiéru se nachází v přízemí věže. Místnost čtvercového půdorysu je klenuta valeně, z ní pak vede kamenný portál do podkruchtí. To je příčně obdélného půdorysu, přičemž kratší stěny na bocích jsou lehce konkávně vykrojené. V těchto stěnách jsou

prolomeny dva obloukové dveřní otvory, za nimiž vedou točitá schodiště na kruchtu. Prostor je sklenutý rovněž valeně a otevírá se na západě do hlavní lodi. [45] Loď, jak bylo řečeno, je řešena jako protažená centrála, s plynulým, konvex-konkávním vedením obvodové zdi. Charakter tohoto řešení je shodný v interiéru i exteriéru stavby. [46] Jedná se o v základu jednoduchou geometrickou osnovu, se kterou se lze u Dientzenhofera běžně setkat. Je dána základním čtvercem, jehož strana má délku světlé hloubky lodi, a kružnicemi jemu opsané a vepsané. Z této sítě pak vychází řešení mnohých Dientzenhoferových dynamických prostorů.¹⁸⁰ Ven a dovnitř propnutá pole zdi jsou oddělena zajímavými římsko-dóorskými jedenapůlpilastry, nesoucimi úseky kladí a průběžnou římsu, která se nad nimi oblamuje. [47] Mezi pilastry jsou boční stěny probrány mělkými výklenky, s půlkruhovým, mírně stlačeným záklenkem. Ten se dotýká spodní části kladí a budí tak dojem jakési archivoltové podpory, která vynáší kladí spolu s pilastry. Archivolty výklenků mají profilovaný záklenek, nasazený na pateční římsu a soklíku, jejich velký vrcholový klenák zasahuje do průběžné římsy. Půdorys bočních výklenků je obdélný, s výrazně okosenými zadními rohy, klenba je valená, v zadní části reaguje sférickým zalomením na zkosení rohů. V dolní části těchto zkosených stěn jsou po obou stranách výklenků vyhloubeny niky pro sochy, zakončené mušlovou konchou. Zadní stěny výklenků jsou hladké, výplňové, v jejich horní části jsou prolomena okna se segmentovým záklenkem v mírně šikmé špaletě. Klenba hlavní lodi je dřevěná, zrcadlová, jednoduše sedí na průběžné korunní římsu. Tímto řešením odpadá opět složitá realizace klenebních náběhů a vyzdívání báňové klenby a zároveň ztrácí na účinnosti stavební schéma založené na nosných pilířích a výplňové obvodové zdi.

Shodně jako archivolty výklenků jsou řešeny i archivolty krucht a triumfálního oblouku presbytáře na hloubkové ose. Kruхта je sklenutá plackou a dřevěnou emporou pavlačovitě vybíhá do prostoru. Ve střední části je empora konvexně vyduťatá a svými rameny zasahuje do dvou kaplových výklenků po stranách. Presbytář obdélného půdorysu je sklenutý plackou s lehce vykláněnými pasy na podélné ose, po stranách kněžiště jsou dvě vysoké niky s konchou na pateční římsu. [49] V těchto nikách jsou dvě níže posazená okna v hlubokých špaletách, další okno, stejného typu a výšky jako v lodi, osvětluje prostor za oltářem. Pod ním v západní stěně je vchod kamenným portálem do drobné pravoúhlé sakristie s valenou klenbou.

Vnitřek stavby je vydlážděn nakoso pokládanými pískovcovými deskami, ke kněžišti je

¹⁸⁰ Tamtéž 14sq.

podlaha o stupeň zvýšena, tento stupeň je opatřen zábradlím a půdorysně odpovídá protilehlé dřevěné kuchtě. [50] Vlivem vlhkosti je značně poškozená původní výmalba iluzivních oltářů dvou bočních výklenků v hnědočervených a okrových odstínech, v lepším stavu jsou malby na čelní stěně a na klenbách kněžiště (na pruské klenbě chóru malba Boha otce se čtyřmi anděly v oblacích). Pole stropu hlavní lodi je ohraničeno barevným dekorativním rámem, uprostřed je kříž v oválné kartuši.

Stavělo se z hrubě opracovaných kvádrů šedého pískovce, každá vrstva je proložena lomovým kamenem z červeného pískovce. [52] Pískovcové jsou také části říms, ostění oken a portály. Celá fasáda je členěná lisenovým rámem, který je omítán hladce, zbylá omítka stavby je vrhaná (novodobé řešení). Všechny střechy jsou kryty plechem.

Kostel ve Vižňově je cennou architektonickou památkou, jejíž význam, stejně jako u ostatních staveb skupiny, daleko přesahuje hranice regionu. Představuje první článek v řadě staveb K.I.Dientzenhofera, která byla dovršena stavbou kostela v Odoleně Vodě. Jak upozorňuje stavebněhistorický průzkum,¹⁸¹ nelze ale vižňovskou stavbu považovat pouze za variantu či typový předstupeň kostelů v Božanově či Odoleně Vodě. V našem případě se jedná o zpodělnění stavby už v samotné ústřední jednotce, kdežto u dvou následujících staveb můžeme v základu hovořit o centrálním prostoru, který je longitudinalizován pouze připojením dalších prostorů ve směru podélné osy. Pokud tedy přehlédneme nerealizovanou stavbu pražské mincovny¹⁸², jedná se v podstatě o jedinou podélnou stavbu s konvex-konkávním vedením stěny ústřední jednotky v Dientzenhoferově tvorbě.

VII.3. Bezděkov - kostel sv. Prokopa

Bezděkovský farní kostel stojí topograficky mimo broumovskou skupinu, na území polického probošství, které podléhalo broumovskému opatu. Orientovaná kamenná stavba je situovaná na východním okraji obce a není znám žádný doklad o tom, že by nahradila nějakou starší kostelní stavbu. Barokní chrám pochází z let 1724-27.¹⁸³ Je obklopen původní hřbitovní zdí, protějškově k němu je umístěna pozdněbarokní fara, obě stavby spojuje lipová alej. [53, 54]

¹⁸¹ Tamtéž 16.

¹⁸² Tamtéž.

¹⁸³ CECHNER 1930, 8.

Bezděkovský kostel se z řady broumovských staveb vymyká také svým půdorysným založením. Jeho ústřední jednotka má tvar mírně hloubkově protaženého oktogonu, k jehož stranám na podélné a příčné ose přiléhají obdélné vedlejší prostory nestejně velikosti. Základ by tak bylo možné definovat jako hloubkový oktogon proložený řeckým křížem. [55] Půdorysná kombinace oktogonu (či kruhu, oválu) s řeckým křížem (obvykle hloubkově deformovaným) není v díle K. I. Dientzenhofera ojedinělá. Najdeme ho jak v časnějších realizacích – Nicov (1717-26), sv. Jan na Hradčanech (1720-29), tak ve vrcholných stavbách kostelů sv. Mikuláše na Starém Městě v Praze (1732-35) a sv. Máří Magdaleny v Karlových Varech (1732-37). Jak ale zjistíme, pro bezděkovský kostel v podstatě nelze v díle Dientzenhofera najít paralelu. Jmenované starší stavby nemají kromě půdorysného kříže s Bezděkovem typovou souvislost. Jejich interiér naprosto přiznává své půdorysné založení, na diagonálách křížení stojí čtyři mohutné pilíře vynášející klenbu. V Bezděkově naproti tomu nenalzáme v interiéru větší odezvu tohoto schématu. Při pohledu do lodi by se dalo spíše hovořit o připojení vedlejších obdélných prostor (které můžeme nazvat rameny kříže) na hlavních osách kostela k centrálnímu oktogonu. I stavebněhistorický průzkum vykazuje, že kříž lze objektivně vysledovat pouze v půdorysu stavby, samotné pojetí interiéru pak tento útvar spíše popírá. Karlovarská a staroměstská stavba jsou Bezděkovu bližší snad jen přítomností emporového ochozu. Tam, kde zmíněné mladší stavby přiznávají význam půdorysného kříže rozdílnou výší záklenků prostor na hlavních osách a na diagonálách, bezděkovská stavba ponechává všem záklenkům shodnou výšku a zdůrazňuje tak spíše motiv středového osmistěnu.¹⁸⁴ Tomuto interiérovému „znepřehlednění“ napomáhá i silná průběžná římsa, oddělující jednotlivé etáže. [61] Je nasnadě, že řešení bezděkovského kostela není samoučelné. Jako u ostatních staveb skupiny byla konstrukce chrámu přizpůsobena specifickým podmínkám a zdatnosti místních provádějících sil. Pro co nejsnazší realizaci falešné klenby bylo zapotřebí vést korunní římsu pro dosed klenby v jedné linii, čemuž se přizpůsobila i výška všech záklenků horní etáže.¹⁸⁵ Interiéru tak obecně dominují spíše horizontální linie.

Exteriér je opatřen lisenovými rámy, celá stavba spočívá na nízké kamenné podezdívce. Pokud u broumovských kostelů hovoříme o upozadění či naprostém vyrušení hlavního, reprezentativního průčelí, musíme z tohoto tvrzení vyjmout bezděkovský kostel. [56]

¹⁸⁴ HORYNA / VILÍMKOVÁ 1978h, 13.

¹⁸⁵ Tamtéž, 14.

Dvě průčelní hranolové věže s drobně pravouhle vyžlabenými nárožími po celé délce mírně předstupují, střední pole je vtlačeno do vnitřku stavby a v koutech zaoblono. Vertikalita věží je upozaděna štítem, jehož vrchol převyšuje korunní římsy věží.

Celé průčelí je posazeno na vysokém soklu, jenž převyšuje i architráv vstupního portálu. Dolní etáž průčelí je členěna nejednoznačně pojatou formou, která osciluje mezi lisenovým rámem a pilastrovou podporou. Protože jsou vertikální články opatřeny hlavicemi, budeme hovořit o pilastrech. Hlavice jsou čabrakové s oválným polem. [57] „...motiv čabrakových hlavic s oválnými terčí je typický pro K. I. Dientzenhofera, který jej běžně používá právě již ve třetím desetiletí 18. století ... a teprve v druhé třetině století, zřejmě již pod vlivem díla tohoto umělce, nabývá obecnějšího uplatnění.“¹⁸⁶ Pilastry nesou silné průběžné kladí s výrazně předsunutou římsou, které přetíná celé průčelí. Plochy stěn dolních etáží věží jsou vyplněny ozdobnými nikami s konchou na pateční římse. [58] Stojí na kanelované římse a tumbovém parapetu, který se dolů srdcovitě zužuje. Nad archivoltami nik navazuje konkávně skrojená supraporta s úsekem římsy, která se uprostřed zalamuje do špičky. Zbylou část stěny nad supraportou vyplňuje zdobné štukové pole s konkávně skrojenými horními rohy.

Střední pole průčelí je opět ohraničeno pilastry s čabrakovou hlavicí, které jsou vsazeny v koutech a konkávně zaoblony. V poli stěny je nahoře osově vsazeno velké okno se zdvojenou lištou, ušima při překladu a pravouhle odsazeným, mírně stlačeným půloválným záklenkem s konickým klenákem. Okno má široký, zdobný, obdélně profilovaný parapet s kruhovou aplikací uprostřed a s ušima. [60] Pod ním je ve vysokém průčelním soklu vsazen hlavní portál, skrytý novodobou přístavbou dřevěné předsíně.

Kompletní průběžné kladí má typicky dientzenhofersky vysazený profil římsy. Tvoří ji odspoda: dvě lišty, oběžníkové lisis ukončené lištou, výrazně předsazená, zkosená okenicová deska, jónské kyma a ukončující lisis s lištou.¹⁸⁷ [57]

Horní část hlavního průčelí je tvořená středním polem a druhými etážemi věží po stranách. Tyto plochy jsou od sebe odděleny opět pilastrovo-lisenovým rámem. Hlavice, tvořené úseky římsy se zavěšenými kapkami, nesou hladkou horizontálu, kterou si lze vykládat jako pokračování lisenového rámu či vlys kladí, jež bylo ochuzeno o architráv.¹⁸⁸ Nad touto horizontálou běží jednotící římsa, která spojuje věže se středním polem štítu. Horní část římsy se nad středním polem ostře stanovitě zvedá, dolní část padá v půlkruhovém odsazení. Vzniklý

¹⁸⁶ Tamtéž, 5.

¹⁸⁷ Tamtéž.

¹⁸⁸ Tamtéž, 6.

prostor je osazen hodinovým ciferníkem. Střední pole štítu je vyplněno dalším lisenovým rámem, jehož vrchní část se půlkruhově probíhá spolu s římsou. V takto ohraničeném poli je prolomeno výškově oválné okno s lištou, uprostřed přeseknutou a opatřenou kapkami, a s konickým vrcholovým klenákem, který se nahoře bez přechodu napojuje na lisenový rám. Horní etáže věží jsou členěny stejně ze všech stran, vnitřní stěny jsou pohlceny sedlem střechy. Věže mají celkem čtyři půlkruhově sklenutá okna s konickým klenákem a úzkou lištou, dvě v západní stěně, po jednom pak z vnějších stran (severní a jižní).

Celé západní průčelí kostela působí proporcčně harmonickým dojmem, četnost a šířku vertikálních podpor vyvažují vysoký průčelní sokl, mohutné průběžné kladí a sjednocená linka korunních říms věží a středního štítu. Navíc je zjemněno drobným pravoúhlým vyžlabením, které se táhne nárožními věží po celé jejich délce. A. Cechner odhaduje netypický vzhled horního patra hlavního průčelí s propojením věží a štítu jako architektem nezamýšlený.¹⁸⁹ Stavebněhistorický průzkum naproti tomu připouští, že jde o řešení ryze praktického charakteru, které mělo za cíl vyspádovat odtoková úžlabí směrem od štítu, aby se tak zabránilo jejich vyústění do hlavní fasády.¹⁹⁰ Navíc nachází řadu prvků pro Dientzenhofera příznačných (profil korunní římsy, typické oválné okénko s nahoře „uchyceným“ klenákem).¹⁹¹ Věže jsou zakončeny menšími osmibokými báními na širokých čtvercových náběžích, krytina je šindelová.

Shodně řešená jsou boční pětiosá průčelí. Střední pole výrazně předstupuje a diagonálně vyklání dvě pole po stranách. Zbývající krajní pole tvoří na východě stěny sakristie a deponitáře, na západě jim odpovídají boční stěny věží. Tyto dvě stěny jsou od zbylých odlišeny prvky pronikajícími z hlavního průčelí - vysokým soklem i čabrakovou hlavicí vertikály při nároží. V ose zdí jsou prolomena tři šířkově oválná schodištní okénka v hladké šambráně, z nichž dolní zasahuje do soklu. Ostatní pole jsou již členěna jednoduchým lisenovým rámem, který postrádá spodní horizontálu a dosedá rovnou na kamennou trnož stavby. Liseny nesou průběžné kladí. Každé z těchto čtyř zbývajících polí je v horní části osazeno velkým oknem, s mírně stlačeným půlkruhem záklenku v pravoúhlém odstupku, přičemž okna středního pole jsou výrazně větší. Šambrány mají lištu a uši při překladu. Dvě malá, půdní, šířkově oválná okénka na ose středního pole jsou vsazena nízko do vlysu a zasahují do architrávu, který je zespoda „obtéká“. Na stejné ose dole se nacházejí dva boční

¹⁸⁹ CECHNER 1930, 8sq

¹⁹⁰ HORYNA / VILÍMKOVÁ 1978h, 8.

¹⁹¹ Tamtéž.

portály, poměrně úzké, s dvojitou lištou, s ušima a pravoúhlým zdvihem střední části překladu. Severní portál je zazděný.

Závěr kostela je rovněž pětiosý, tři střední díly se vydouvají do půlkruhu, což odpovídá vnitřnímu půdorysu chóru. [59] Členění lisenami je shodné jako na bocích kostela. Východní průčelí je citlivě osazeno okny ve třech úrovních. Na přímce založená krajní pole mají v dolní části okna do sakristie a depozitáře, v horní části jsou okna osvětlující emporu, všechna stejného typu jako na bocích stavby. Střední pole závěru je slepé, ve stěnách po jeho bocích osvětlují chór dvě výrazně výškově protažená okna, zakončená nahoře i dole půlkruhem v pravoúhlém odstupku a ušima. Tato okna bychom mohli nazvat „pseudokasulová“.¹⁹² V ose závěru je malé půdní okénko, stejného typu a nasazení jako na bočních průčelích.

Stavbu kryje valbová střecha se sedlem ke štítu a s náběhy při chóru a bočních prostorech, krytá průmyslovou břidlicí.

Členicí prvky exteriéru a detaily jsou provedeny v hladké bílé omítce, stěny mají omítku šedohnědou, vrhanou. O původní barevnosti lze opět jen spekulovat, odlišení stěn a členicích ploch různými barvami je ale u všech broumovských staveb pravděpodobné. Je třeba ještě zmínit některé pozdější úpravy, k nimž patří především stavba dřevěné předsínky před hlavním vchodem z 19. století a zdobné okenní konstrukce ze stejné doby.

Již na začátku jsme se pokusili definovat založení vnitřního chrámového prostoru a bylo konstatováno, že zde nenalzáme větší odezvu tohoto půdorysného schématu. Při pohledu do lodi by se dalo spíše hovořit o připojení vedlejších obdélných prostor (které můžeme nazvat rameny kříže) na hlavních osách kostela k centrálnímu oktogonu.

Kostelní interiér není ani klasickým typem wandpfeilerhalle, jak jsme na Broumovsku zvyklí (ačkoliv z něho částečně vychází), ale je rozdělen do dvou etáží, z nichž horní tvoří zděný emporový ohoz, skrze který je prostor osvětlován. [61, 62]

Přízemí má průběžný pískovcový sokl, jednotlivé stěny oddělují koutové jedenapůlpilastry s čabrakovou hlavicí zdobenou kanelurami a motivem oválu. [63] Římsa, již pilastry vynášejí, se nad nimi oblamuje. V dolní etáži na příčné ose jsou dva vedlejší kaplové prostory, založené na obdélném půdorysu, se stlačeným segmentovým záklenkem. Klenuty jsou valeně na patečních římsách. Archivolty těchto kaplí jsou hladké, mají výrazné konické vrcholové klenáky zasahující do římsy, nad nimi jsou štukovými poli zdůrazněné cvikly. V každém

¹⁹² Tamtéž 11.

výklenku jsou tři portály, z toho dva v bocích, nad kterými vybíhají do klenby výseče, a jeden vstupní portál v čelní stěně. Všechny stejného typu, s lištou, ušima při překladu a pravoúhlým zdvihem střední části hrany překladu. Severní vstupní portál je zazděný (byla zde zřízena lurdská jeskyně). Podkruchtí, kterým se vstupuje do kostela, je řešeno stejně jako boční kaple, jen jeho půdorys je větší. Rovněž zde najdeme tři portály, boční vedou na dřevěná šňeková schodiště na kruchtě, tribuny a dál do krovu, v čele je hlavní vstupní portál.

Ve zdech na diagonálách lodi jsou vyhloubeny niky s profilovanou archivoltou, jejíž záklenek se dotýká spodku římsy první etáže.

Vítězný oblouk kněžiště probíhá oběma etážemi stavby. Jeho výškový vývin ale přetíná římsa přízemí, která pokračuje do kněžiště a zastavuje se až před půlkruhovým závěrem. Římsa se v kněžišti oblamuje nad pilastry stejného typu jako v lodi (v rozích presbytáře jsou přidány koutové). Obdélný prostor je sklenut plackou do dvou pasů rovnoběžných s příčnou osou kostela, klenba sedí na dvojitěm soklu s pateční římsou. V půlkruhovém chóru vynášejí pilastry na stejném soklu konchu, která je pasy rozdělena do tří polí. Každé pole je pročleněno zdobnou trojbokou výsečí. Pod dvěma krajními výsečemi osvětlují chór výše zmiňovaná „pseudokasulová“ okna v bohatě profilované šambráně.

Po stranách kněžiště vedou dva portály (stejného tvaru jako na zbytku stavby) do nepravidelných prostor sakristie (na jihu) a do depozitáře. Tyto valeně klenuté místnosti se na západ zužují v chodbičky, ústící portálem do kaplových výklenků na příčné ose lodi.

Horní etáž kostelního interiéru stojí na nízkém soklu a je členěna pilastry, které se směrem vzhůru kónicky rozšiřují. Tomuto rozšíření podléhají i hlavice pilastrů a rovněž oblomení korunní římsy. Čabraková hlavice má opět oválný motiv a její dolní část se kýlovitě uzavírá. Dřík je proložen zdobným štukovým polem. [64] Tribuny se táhnou od kruchtě po celém obvodu a ústí do boků presbytáře, který tak nepřímě osvětlují. Jejich archivoly na diagonálách a v kněžišti mají dvojitou, profilovanou lištu, uši při překladu a pravoúhlý odstupek záklenku. Svým vrcholem se dotýkají spodku korunní římsy. Mají stejný tvar jako okna obvodových zdí, která jsou vidět v průhledu za nimi. Tribuny na příčné ose mají širší, půlkruhovou archivoltu se shodným profilem. Chodby tribun jsou klenuté valeně, s osou klenby směrem do středu lodi, a s výsečemi na kratších stranách. Kručta je stejného půdorysu jako podkruchtí, klenutá opět valeně s výsečemi, má stejnou archivoltu jako tribuny na příčné ose. Toto střídání větších prostorů na hlavních osách a menších na diagonálách v obou etážích odkazuje na křížové založení půdorysu. Tribuny i kručta jsou do lodi ohrazeny kuželkovým

zábradlím.

Lod' o délce 16,5 m a šířce 12,2 m kryje plochý dřevěný strop s vysokou voutou, posazený na průběžné korunní římsě.¹⁹³ [65] Na voutě je malba iluzivní architektury, v modrém poli stropu uprostřed ozářený motiv kříže s nástroji umučení. Obdobně je vyvedena malba na placce kněžiště, s Božím okem uprostřed. Celkově je kostelní interiér laděn do bílé a šedé, stropy lodi a kněžiště jsou modré s barevnými detaily. Podlaha je pískovcová, kamenné desky leží nakoso, kněžiště o stupeň vyvýšeno.

Bezděkovský kostel tedy vyniká v broumovské řadě svým nezvyklým dispozičním řešením i složitější výzdobou západního průčelí. Není stavbou, která by v Dientzenhoferově díle figurovala jako první článek řady (jako tomu bylo u Heřmánkovic a Vižňova), ani pouhým přesazením půdorysných typů s vřazeným řeckým křížem v půdorysu. Jedná se spíše o stavbu, která transponuje a slučuje tyto stavby s typem wandpfeilerhalle, k tomu navíc přibývá vložená zděná empora. To vše se děje se zřetelem na jednoduchost zpracování. Kostel sv. Prokopa lze snad tedy definovat jako stavbu, ve které architekt sloučil znalosti nabyté v předešlých realizacích, ideálně je zkombinoval a vytvořil tak dílo, které může dobře reprezentovat jeho ranou tvorbu.

Jako jediná stavba z broumovské řady je kostel v dobrém, udržovaném stavu.

VII.4. Šonov - kostel sv. Markéty

Kostel v Šonově je doložen už ve 14. století.¹⁹⁴ Původní, dřevěný, stával na okraji vesnice, v místech, kde je dnes hřbitovní kaple.¹⁹⁵ Roku 1775 vyhořel. Už v roce 1726 ale Otmar Zinke zahájil stavbu nového kostela, který se pak (po požáru) stal farním. Pro tuto stavbu bylo zvoleno pohledově významnější staveniště, v táhlém návrší nad údolím, ve kterém leží vesnice. Charakter okolního terénu umožnil vytvořit jednu z nejpůsobivějších urbanistických situací na Broumovsku. Kostel využívá svojí polohu za terénním zlomem pro nezvyklé pohledové možnosti, zvláště při příjezdu od Broumova, a díky vyvýšení nad okolní terén je přinejmenším ve východní polovině Broumovské kotliny téměř všudypřítomnou pohledovou

¹⁹³ Mojmír HORYNA: Bezděkov – kostel sv. Prokopa. In: Tisíc let benediktinského kláštera v Břevnově. Praha 1993, kat. č. VI/11

¹⁹⁴ CECHNER 1930, 295: Již v roce 1345 odváděl desátky.

¹⁹⁵ Tamtéž.

dominantou. O těchto jeho kvalitách pojednává širěji kapitola o krajinném urbanismu.

Barokní stavba podle projektu K. I. Dientzenhofera pochází z let 1726 -30.¹⁹⁶

Kostel je budován jako půdorysně výrazně symetrická stavba, a to jak po příčné, tak po podélné ose. V celkové hmotě stavby je tato symetrie narušena pouze výškovou tendencí věží na západě. Jejich přítomnost je ale podmíněna již zmíněným urbanistickým záměrem.¹⁹⁷

Půdorys je jasně hloubkový (nejde tedy o častější typ zpodélněné centrály) a ve svém středu je příčně přetnut oválem. Je to vlastně první řešení tohoto typu hloubkové stavby s příčným oválem na příčné ose lodi, se kterým se u Dientzenhofera setkáme.¹⁹⁸ [66] Podle Koreckého¹⁹⁹ ale kvůli použití nepravé klenby a chabému dohledu stavitele „nemá toto řešení větší tektonickou odezvu“. Výraznou členitost stavbě dodávají spíše nakoso postavené čtvercové prostory na všech čtyřech nárožích a od nich se odvíjející konvexní vydutí západního i východního průčelí.

V Archivu Pražského hradu se nachází zajímavý náčrtek, který poprvé uveřejnil O. Rada v r. 1955.²⁰⁰ [67] Jedná se o plán barokního podélného kostela s nakoso postavenými pilíři, které dělí prostor na tři osmistěnné jednotky. Je zde uplatněn stejný princip jako u Guariniho v návrhu kostela s. Filippo Neri v Turíně a lze konstatovat společný základ obou návrhů. Velkou příbuznost vykazuje také s nerealizovaným Guariniho plánem theatinského kostela pro Prahu. Analýza podle Rady ukázala, že se jedná o variantu projektu kostela v Šonově. To by opět dokazovalo, že Kilián Ignác Dientzenhofer navázal na radikální barokní směr italského architekta. Jako další, ovšem už dokonale propracovanou variantu typu, uvádí Rada neurčený Dientzenhoferův plán z křížovnického archivu v Praze, dnes nezvěstný, který je v pozdější literatuře uváděn jako varianta kostela sv. Maří Magdaleny v Karlových Varech (1732-37).²⁰¹ [68] I zde se jedná o podobný princip sestavení celku ze tří příčných prostorových jednotek, ale už ve vrcholně pohybové formě. Je zde tedy naznačen vývoj Dientzenhoferovy pohybové architektury, která vyšla z Guariniho a dospěla k osobitému projevu.²⁰² Někde na počátku této cesty stojí projekt kostela sv. Markéty v Šonově.

¹⁹⁶ HORYNA / VILÍMKOVÁ 1978i, 1: Dokončení roku 1730 se alespoň všeobecně uvádí. Jak ale zjistila M. Vilímková, stavební registra se dochovala pouze k letům 1726-29.

¹⁹⁷ Tamtéž 5.

¹⁹⁸ Tamtéž 9.

¹⁹⁹ KORECKÝ 1952, 61.

²⁰⁰ RADA 1955, 230sqg.

²⁰¹ STEFAN 1927, 487sqg.

²⁰² RADA 1955, 231.

U šonovského kostela už se setkáváme s poněkud propracovanějšími členícími prvky než u předešlých staveb broumovské skupiny. Místo členění fasády pouhým hladkým lisenovým rámem zde již stavbu zdobí kompletní toskánský pilastrový řád.

Hlavní průčelí kostela je řešeno jako výrazně konvexně propnutá hmota s tříosým středem, sevřeným z obou stran mohutnými, nakoso vytočenými hranolovými věžemi. Dvě krajní pole střední části respektují hlavní konvexní vydutí, zatímco střední, které tvoří mírně předsazený průčelní rizalit, je projmuté směrem dovnitř. Celá hmota průčelí tak působí ladným protipohybovým dojmem. „Hlavní fasáda tak svým složitým skládáním protipohybů vytváří dynamickou skladbu přesahující účinek o mnoho větších Dientzenhoferových dvouvěžových průčelí.“²⁰³ [71] Řada publikovaných půdorysů, počínajíc tím, který uvádí A. Cechner,²⁰⁴ [69] dezinterpretuje půdorysné založení průčelí. Správně ho vystihuje například kresebný plánek půdorysu R. Řemínka z evidenčního listu památky NPÚ. [70]

Všechna tři pole průčelí jsou prolomena velkými obloukovými vstupy s jemně odsazeným záklenkem, vedoucími do původně otevřené předsíně. [73] Nenacházíme zde žádné „důstojné“ kamenné ostění vstupních portálů, všechny tři oblouky jsou rámovány pouze nenápadnou štukovou páskou hladké omítky s konickým klenákem. Nad vchody jsou osazena velká oblouková okna, s mírně stlačeným, pravouhle odsazeným záklenkem. Rámovaná jsou jemně profilovanou kamennou šambránou s ušima při překladu.

Průčelí, včetně spodních pater věží, je členěno toskánskými koutovými a nárožními pilastry, stojícími na nevysokém kamenném soklu, který obíhá celou stavbu. Pilastry nesou kladí s průběžnou korunní římsou kostela, kterou ruší pouze trojúhelníkový tympanon uzavírající střední konkávní rizalit. Kladí je poměrně mohutné – architráv, vysoký dvoudílný hladký vlys, a římsa (při určitém zjednodušení) s typicky dientzenhoferovským profilem.²⁰⁵ Nad každým celým pilastrem je kladí oblomeno.

Nad korunní římsou je nasazen po celé šířce průčelí dvouposchodový sokl s předstouplými pilířky nad nárožními. Nad ním vybíhá ve střední části edikulová kulisa štítu, stále dodržující konkávního projmutí rizalitu. Po stranách je opět rámovaná sdruženými pilastry, nesoucími římsu, uprostřed segmentově vydutou. Plocha štítového nástavce je vyplněna ozdobným

²⁰³ HORYNA / VILÍMKOVÁ 1978i, 8.

²⁰⁴ CECHNER 1930, 295.

²⁰⁵ HORYNA / VILÍMKOVÁ 1978i, 8.

štukovým polem, v jehož středu je výškově oválné okénko, opatřené štukovým klenákem zakončeným drobnými volutkami točenými dovnitř. Zajímavostí je, že oblamování římsy zde nevychází od pilastrů, ale reaguje na štukové pole a klenák. Tento prvek tabulového štítu je typický pro oba Dientzenhofery (Břevnov, Nicov ad.) a nacházíme ho vícekrát i v samotné broumovské skupině (Ruprechtice, Broumov – kostel sv. Václava, Božanov). Nad bočními osami podpírají štít segmentově seříznutá křídla, která rovněž respektují konvexitu zdi pod sebou.

Věže s okosenými nárožími po stranách vyvolávají dojem, jako by samy svým natočením iniciovaly konvexní vydutí průčelí. Jejich spodní patra se svým členěním nijak neliší od zbytku průčelí, pouze po obou stranách nároží jsou okna jiného tvaru – jednoduše obdélná, se šambránou se zdvihem střední části překladu, vtěsnaná mezi členícími pilastry. Vrchní patra věží stojí na stejném soklu jako štít a jejich stěny člení už pouze jednoduchý lisenový rám, který hořejšek stavby opticky vylehčuje. Ze všech čtyř stran jsou patra osvětlována velkými obloukovými okny v hladké kamenné šambráně. Věže kryjí střechy přecházející ze čtyřstěnu do osmistěnu, završené typickými osmibokými přilbicemi, pokryté dvojitě kladeným šindelem.

Boční průčelí kostela jsou identická. Jedná se o tři pole stěny, která jsou z obou stran uzavřena nakoso postavenými hranoly věží na západě a prostorami po stranách kněžiště na východě. Střední pole tvoří, jako u hlavního průčelí, mírně předstupující konkávní rizalit. [75] Jednotlivá pole jsou opět členěna toskánským pilastrovým řádem, přičemž rizalit je vybaven celými pilastry, kdežto postranní pole rámuje pilastry koutové. V osách polí jsou tři velká okna se segmentovým záklenkem v kamenných šambránách, u středního okna je záklenek lehce stlačený a šambrána je bohatěji členěná (pravoúhle odsazený záklenek). Po obou stranách stavby je v ploše rizalitu po jednom kamenném portálu (tvar, se kterým se u broumovských staveb setkáváme nejčastěji - uši při překladu a pravoúhlý zdvih střední části překladu). K severní fasádě byla v 19. století přizděna vstupní předsíň, která portál kryje a narušuje symetrickou jednotu stavby.

Vějířovitě rozprostřený závěr stavby s nakoso posazenými hmotami sakristie a kaple po stranách je svou skladbou protějškem západního průčelí. [76] Je konvexně vydutý, pětiosý, ve svém středu má rovněž prvek rizalitu. Konvex-konkávní protipohyb jednotlivých stěn už tu nenajdeme, ale členění předstupujících a upozaděných polí pilastrovým řádem je shodné jako na západě. Formáty okenních otvorů jsou menší než u ostatních částí stavby. Rizalit prolamuje

vysoko posazené chórové okno se segmentovým záklenkem, vrch jeho kamenné šambrány se téměř dotýká architrávu kladí. Dvě konvexní pole po stranách mají pouze malá obdélná okénka. Pravoúhle založené prostory sakristie, kaple a oratoří nad nimi jsou vybaveny celkem osmi většími obdélnými okny s ušima při překladu a zdvihem střední části překladu. Celou stavbu kryje valbová střecha s náběhy u všech rizalitů, doléhající sedlem ke štítu.

Jak jsme se mohli přesvědčit, stavba je založena krajně symetrickým způsobem, jako jednotně modelovaná hmota, kde se stírá výrazné odlišení hlavního průčelí od zbytku stavby (hlavní průčelí je však nad korunní římsou zdůrazněno kulisou štítu a věžemi).²⁰⁶ Dientzenhofer v řadě svých realizací použije tohoto přístupu, aby zajistil stavbě jakousi „pohledovou pluralitu“ a vtisknul jí harmonizující dojem propojení všech částí celku. V tomto ohledu je stavba šonovského kostela mistrovským dílem, v čemž nás může utvrdit už pouhý pohled na půdorys stavby.

Než vstoupíme do interiéru kostela, vedou naše kroky přes otevřenou vstupní předsíň (resp. vedly – dnes je předsíň znepřístupněná). Je to úzký prostor, táhnoucí se konvexně přes celou šířku průčelí mezi hmotami věží, na jeho koncích jsou vstupy na dvě točitá věžová schodiště a směrem k východu tři pravoúhlé kamenné portály s bohatší profilací, vedoucí do lodi (portály ke schodištím jsou jednoduché). Klenba předsíně je valená, rozdělená na tři pole dvěma dvojicemi pasů na toskánských pilastrech. Každé z polí je od západu i od východu probráno tříbokými výsečemi vstupních prostor. Odtud projdeme do podkruchtí segmentového půdorysu, sklenutého konchou se třemi výsečemi.

Prostor krucht, zaklenutý sférickou plackou, zabírá místo nad předsíní i malým podkruchtím a je pandánem protějšího kněžiště. Koresponduje s ním shodným obloukem archivolty i hloubkou prostoru a vyvolává tak pocit symetrie na hloubkové ose. [77, 78] Tato „dojmová centralizace“ podélných interiérů je dalším přínosem K. I. Dientzenhofera českému baroku.²⁰⁷ „I z tohoto hlediska lze hodnotit šonovskou stavbu jako příznačné a vyspělé dílo jejího autora“.²⁰⁸

Interiér kostela je opět typem wandpfeilerhalle. Můžeme zde rozeznat, jak již bylo řečeno, prostor podélného charakteru. Je založený na proniku tří příčných prostorových jednotek – dvou čtverců s okosenými rohy a oválem uprostřed. Už se tedy nejedná o pouhou deformaci

²⁰⁶ Tamtéž 10.

²⁰⁷ Tamtéž 13sq.

²⁰⁸ Tamtéž 14.

jednodušších prostorových těles, jak tomu bylo u předešlých staveb.²⁰⁹ U tohoto zajímavého půdorysného základu můžeme, spolu s M. Koreckým, zřejmě víc než u jiných staveb skupiny, postrádat pravou vyzdívanou klenbu, která by zde byla adekvátní a prostoru by dodala na monumentalitě.

Stejně jako na fasádě, i v interiéru zavládl klasický toskánský řád. P. Vlček poznamenává, že architektonické prvky zde už mají klasickou modelaci.²¹⁰ Leitmotivem celé stavby je postavení prvků nakoso. Tomuto trendu podléhají i přízdní pilíře. Jsou členěny zdvojenými toskánskými pilastry, nesoucími úseky kompletního kladí, na kterých obíhá průběžná římsa. Použitý pilastrový řád je velmi kultivovaný a přesně tvarově cítěný.²¹¹ [79, 80, 81] Výrazně vysunutá římsa jasně odděluje vertikální složku stavby a stropní část, kterou tvoří plochý voutový strop s iluzivním zrcadlem. [82]

V krajních polích stěn jsou v síle zdi mělké obloukové výklenky na půdorysu stlačeného půloválu, se sféricky seříznutými špaletami. Svými záklenky se dotýkají průběžné římsy a jejich konické klenáky zasahují zhruba do poloviny této římsy. Špaleta je vlastně parafrázována jako pilastrová podpora nesoucí archivoltu záklenku, přičemž pilastry mají iónské hlavice, nesou úsek kladí a na něm na soklíku stojí záklenek. „Hlavice iónských pilastříků...jsou dokonalým příkladem barokního uvolňování řádových schemat staršího typu, když jsou vlastně tvořeny římsou, jejíž spodní část profilu nabíhá do volut, od kterých jsou po hraně pilastrů zavěšeny květinové copy.“²¹² [83, 84]

Mezi archivoltami výklenků a průběžnou římsou jsou cvikly s vpadlou plochou. Zdi uvnitř výklenků jsou hladké, nečleněné, bez tektonického důrazu, jak odpovídá typu stavby. Uprostřed stěn jsou maximálně vysoko posazená okna se segmentovým záklenkem v šambráně, má na vrcholu záklenku i v dolní části pravoúhlé odsazení.

Střední pole mezi výklenky je vymezeno konkávností půdorysu a svým mírným předstoupením působí jako interiérový rizalit. V jeho středu je okno s odsazeným segmentovým záklenkem v širší šambráně, jehož kónický klenák zasahuje do římsy stejně jako klenáky okolních výklenků. [86] Stěny interiéru dole obíhá kamenný neomítaný průběžný sokl, na němž stojí patky pilastrů. Vítězný oblouk i oblouk do kruchty jsou řešeny shodně jako postranní výklenky, s použitím iónských pilastrů a přesahujících klenáků. [87] O stupeň

²⁰⁹ VLČEK 2004, 315.

²¹⁰ Tamtéž

²¹¹ HORYNA / VILÍMKOVÁ 1978i, 11: Architráv je dvouetážový, vlys hladký... a římsa má jednoduchý profil tvořený odspoda lištou, vysokým náběhem, podříznutým okapníkem a ukončujícím simatem mezi dvěma lištami.

²¹² Tamtéž 12.

zvýšené kněžiště je příčně obdélného půdorysu. V jeho rozích jsou pilíře pokryté sdruženými iónskými pilastry s bohatými patečními římsami nesoucími pasy s plackovou klenbou. [88] V postranních stěnách kněžiště jsou dva portály vedoucí drobnými chodbičkami do zrcadlově umístěných prostor sakristie (na severu) a kaple (na jihu). Tyto prostory jsou bez kleneb, plochostropé. Z chodbiček vedou dvě šneková schodiště do patra k oratořím a na malé galerie s kuželkovým zábradlím, ústící do prostoru kněžiště. Další, miniaturní schodiště, vede ze sakristie pilířem ke kazatelně.

Chór má segmentový půdorys a je zakončen konchou, do které je proražena hluboká okenní špaleta, bohatě zásobující světlem celý presbytář. [89]

Interiér kostela byl koncem 18. století necitlivě narušen rozšířením původní kruchty. Patrně z kapacitních důvodů byly po stranách obvodových zdí lodi předsunuty dřevěné galerie s kuželkovou balustrádou na dřevěných sloupových podporách až na úroveň dvou třetin centrálního prostoru. Byla tak z velké části setřena zmiňovaná symetrická harmonie vnitřku – jedna z jeho nejvýznamnějších hodnot.

Kostel je vyzděný z hrubě tesaných kvádrů pískovce, lomového kamene a cihel. Klenby nad kněžištěm, kaplemi a sakristií, v kruchtě i podkruchtí jsou vyzdívané z cihel. Velmi dobrou kvalitu mají kamenické prvky (portály, ostění oken), v hlavním chrámovém prostoru je nakoso položena pískovcová dlažba. Krov je původní, barokní.

Fasáda kostela má hladké omítnutí pilastrového řádu a šambrán (světle písková a bílá), vpadlá pole zdi mají vrhanou omítku. Interiér je řešen ve světlých barvách, především v bílé, dále světle okrové a šedé, s pozdějšími iluzivními výmalbami na členících plochách (kanelury na toskánských sloupech aj.), cvikly jsou tmavě šedé. Bohatší iluzivní výmalbu mají klenby hlavního prostoru, kněžiště a chóru, s převažující světle modrou. Malby provedl Fr. Šrůtek z Náchoda r. 1867.²¹³ Výprava je převážně barokní.

Stav kostela je znepokojivý. Omítka je na mnoha místech opadaná až na základní zdivo, v oknech chybějí skleněné tabule, střecha je kryta prozatímním eternitem, druhdy otevřená předsíň je zaslepená. Všechny interiérové malby, až na poměrně zachovalou klenbu kněžiště a chóru, jsou značně zašlé. Alarmující je situace nedaleké barokní fary se zborceným krovem. [27,28,29,30]

²¹³ CECHNER 1930, 297.

Závěrečné zhodnocení se pokusí stručně shrnout význam šonovského kostela, který spočívá v několika aspektech. Na první pohled asi nejvíce zřejmá je nesporná estetická kvalita díla. Prokazuje autorství geniálního architekta, kterým byl beze sporu Kilián Ignác Dientzenhofer. Pro Dientzenhoferovo autorství, jak dokazuje především stavebněhistorický průzkum M. Horyny, hovoří řada analogií v jeho tvorbě, ať se jedná o celkovou dispozici, nebo jednotlivé detaily staveb. Dalším aspektem je významné postavení kostela v tvorbě tohoto našeho nejvýznamnějšího barokního architekta. Funguje totiž, jako řada dalších staveb skupiny, jako „realizovaná studie“, na které si Dientzenhofer vyzkouší řadu prvků, které později ve svém díle rozpracuje, nebo se pro něj dokonce stanou typickými.

Patrně vůbec poprvé v jeho tvorbě se zde objevuje motiv dvouvěžového průčelí s nakoso natočenými věžemi, který má svého nejvýznamnějšího zástupce v kostele sv. Jana Nepomuckého na Skalce v Praze (1730-38) a objevuje se také ve výše zmiňovaném nerealizovaném návrhu pro Karlovy Vary. Také typ jednoznačně podélné stavby je v tehdejší Dientzenhoferově produkci spíše výjimkou. Longitudinály se u něho hojně objevují až mnohem později. Další fakt, který je pro stavbu charakteristický a zároveň ji kvalitativně řadí nad starší broumovské kostely, je vysoká kvalita řešení všech detailů průčelí i interiéru (římasy, hlavice, portály, šambrány ad.) Toto provedení lze snad připsat většímu podílu pražských stavebních sil.²¹⁴

Architektonické kvality šonovského kostela jsou neobvykle důsledně zhodnoceny jeho efektním zasazením do krajinného rámce, které nemá pro svůj účinek mnoho obdob.

Z tohoto výčtu je snad patrné, jak významné místo náleží kulturní památce kostela sv. Markéty v tvorbě jejího architekta i v celé české barokní produkci. Ačkoliv u podobné realizace se někdy zdají slova nadbytečná a člověk si vystačí pouhým vizuálním dojmem.

VII.5. Božanov - kostel sv. Maří Magdaleny

Obec Božanov leží v mělkém údolí Božanovského potoka a zhruba kolmo ji protíná cesta od Broumova a Martínkovic. Na styku této cesty a cesty procházející vesnicí se nachází původní centrum obce, které se později rozšiřovalo směrem na jihozápad.²¹⁵ V blízkosti křižovatky se

²¹⁴ Tamtéž.

²¹⁵ Tamtéž 6.

ve svažitém terénu nachází areál kostela sv. Maří Magdaleny. [

Kostel je v Božanově připomínán už roku 1253, v době, kdy se Broumovsko kolonizovalo.²¹⁶

A. Cechner zmiňuje, že původní dřevěný kostel stál asi 40 metrů na východ od místa současné stavby.²¹⁷ Naopak M. Horyna ve stavebně-historickém průzkumu uvádí, že situování stavby je už předbarokní.²¹⁸

Umístění v mírném návrší se bezprostředně váže na komunikaci vedoucí do Broumova a tomuto vztahu je také podřízena orientace kostela. Jeho hloubková osa je postavena kolmo na tuto cestu a stavba je tak orientovaná chórem na jihozápad. Obklopuje ji hřbitov s pískovcovou ohradní zdí, s menší branou u hlavního vchodu a velkou gotickou vstupní branou s prostory márnice na jihu. Je tedy pravděpodobné, že kostel nezměnil stanoviště, ale pouze orientaci. Tomu podle stavebně-historického průzkumu nasvědčuje i zjištěná přítomnost osekaného a zazděného portálu v čelní stěně věže, který mohl být využíván vedle patrně hlavního jižního vchodu, k němuž vedla dochovaná vstupní brána.²¹⁹

Je tedy zřejmé, že posazení barokní stavby z let 1733-43 mělo urbanistický účel, který prezentoval stavbu rozhodně lépe, než kdyby se svým čelem „odvracela“ od přístupové cesty. U vzdálenějších pohledů se především od severu uplatňuje pouze hmota věže, vyčnívající z terénu, a dobře tak upozorňuje na polohu obce, která je skryta v údolí. V nízké zástavbě obce pak působí poměrně mohutná stavba naprosto dominantně.

Současná stavba vznikala ve dvou etapách. První stavební fáze probíhala už v letech 1709-10, kdy se stavělo podle starších plánů, snad P. I. Bayera nebo Kryštofa Dientzenhofera. V této době je doložena v Božanově stavební činnost, zřejmě se jednalo o opravu věže- její zvýšení o jedno patro a zároveň zajištění spodní části mohutnými skarpami.²²⁰ Pokud se začalo s výstavbou nového kostela, žádné zprávy se o tom nedochovaly. Plány, které měly v těchto letech vzniknout, patrně přepracoval K. I. Dientzenhofer poté, co se ujal zakázky po svém zesnulém otci.²²¹ Přípravná fáze stavby nového kostela spadá do let 1733-35 (roku 1735 byl položen základní kámen),²²² hlavní stavební etapa je pak vymezena léty 1737-40.²²³ Samotná

²¹⁶ CECHNER 1930, 14.

²¹⁷ Tamtéž 15.

²¹⁸ HORYNA / VILÍMKOVÁ 1978j, 6.

²¹⁹ Tamtéž 13.

²²⁰ MOJMÍR HORYNA: Božanov – kostel sv. Maří Magdaleny. In: Tisíc let benediktinského kláštera v Břevnově. Praha 1993, kat. č. VI/15

²²¹ MENZEL 1978, 233.

²²² Tamtéž 235.

stavba probíhala tedy už převážně za Zinkova nástupce Bennona (Beno) Löbla. Zcela dokončen a vysvěcen byl kostel roku 1743, jak udává nástropní malba na klenbě lodi /„B. A. B. 1743“/. [94] Božanovský kostel si jako jediná stavba celé broumovské skupiny se zděnou klenbou centrálního prostoru (o délce 18 m a šířce 16 m) vyžádal přítomnost architekta při uzavření klenby. To mohl být také důvod pro průtah celé stavby. Jistě ale také na přerušení měly vliv nemoc a úmrtí opata Zinka.²²⁴

Kostel sv. Máří Magdaleny v Božanově je příkladem Dientzenhoferova dispozičního typu o plynulém, konvex-konkávním vedení obvodové zdi centrální prostorové jednotky se schématem čtyřlístkového půdorysu²²⁵, který spadá do jeho radikálně barokní tvorby. Vznikal téměř současně s další Dientzenhoferovou stavbou jezuitského kostela sv. Klimenta v Odoleně Vodě (1733-35). Obě stavby jsou si typově velmi podobné, a ačkoliv můžeme na první pohled pocítit skromnější provedení božanovské verze, dá se říci, že ve vývoji typu tato stavba nijak nezaostává. Fakt, že byla dlouhou dobu opomíjena v odborné literatuře, byl zapříčiněn nesprávným zakreslením půdorysu A. Cechnerem²²⁶, který chybně označil centrální prostor jako kruhový s volně přidruženými ovály kněžiště a předsíně. Na tento zásadní fakt upozornil již F. B. Menzel,²²⁷ a jak také v průzkumu SÚRPMO konstatuje M. Horyna, situace je podstatně komplikovanější:

„Řešení stěny centrálního prostoru lodi je svrchovaně dynamické, založené na plynulé, konkávně konvexní křivce.“²²⁸

Na centrální prostor se napojují ve směru hlavní osy z obou stran oválné prostory předsíně (podkruchtí) a presbyteria. V Odoleně Vodě je ještě tato longitudinalizace centrální stavby na západě i na východě zdůrazněna připojením věže a sakristie, v Božanově pak pouze hmotou věže na západě.

Jako vzdálený předstupeň Božanova i Odoleny Vody jmenuje M. Korecký²²⁹ kostel ve

²²³ Milada VILÍMKOVÁ: Božanov. In: Dientzenhofer 1989, 69, kat. č. 30.

²²⁴ MENZEL 1978, 234sq.

²²⁵ HORYNA / VILÍMKOVÁ 1978j, 14sq.

²²⁶ CECHNER 1930, 15.

²²⁷ MENZEL 1978, 235.

²²⁸ HORYNA / VILÍMKOVÁ 1978j, 13.

²²⁹ KORECKÝ 1952, 66.

Vižňově. Zde jsou pole stěny na příčné ose konkávně prohnuta dovnitř, takže v interiéru rozeznáváme konvexní vypnutí.

Exteriér stavby hraje bohatou modelací, která koresponduje s řešením vnitřního prostoru. Kostel je vně i uvnitř členěn formami římsko-dórského (toskánského) pilastrového řádu. Hlavní jednoosé severovýchodní průčelí je tvořeno obdélnou střední částí, na kterou po stranách navazují dvě konkávně projmutá pole – vlastně se jedná o poměrně hluboce konkávně okosená nároží předsíně s kruchtou. [96] Na ose průčelí nacházíme na broumovské poměry bohatě profilovaný portál s ušima při překladu a pravoúhlým zdvihem střední části překladu. [97] Supraporta se nad odstupkem portálu zalamuje a je opatřena segmentovou římsou, ve středu půlkruhově vydutou. M. Horyna připomíná, že profil této římsičky se stal v tvorbě mladšího Dientzenhofera typickým projevem.²³⁰ [98] V poli supraporty je umístěn tesaný znak břevnovsko-broumovského opatství.

V ose hlavního průčelí nad portálem je vsazeno velké okno s půloválným záklenkem odsazeným pravoúhlým odstupkem a s konickým klenákem, který se dotýká architrávu průběžného kladí.

Celé pole průčelí je rámováno dvěma dvojicemi toskánských pilastrů s kamennými patkami na vysokém soklu. Pilastry nesou průběžné kladí, které se nad nimi oblamuje. Tvoří ho dvoudílný architráv, hladký vlys a výrazně profilovaná římsa, tvořená odspodu: kymatem, žlábkem, lisis a čtvrtobloukem, v horní polovině profilu výrazně předsazeným okapníkem, lištou a ukončujícím simatem.²³¹

Konkávní nároží jsou opět rámována pilastry, uprostřed je vyhloubená nika a nad ní vyplňuje prostor ozdobně skrojené štukové pole. [100]

Průčelí uzavírá plošně pojatá edikulová architektura štítu na soklu, s dvojicí bosovaných pilastrů s čabrakovou hlavicí po stranách. [101] Mezi pilastry je vložen dekorativní lisenový rám, podobně zdobené jsou i předstupující části soklu. V poli štítu je vyhloubena nika s pískovcovou sochou Panny Marie, klenák niky nahoře splývá s lisenovým rámem. Ve vlysu mezi čabrakovými hlavicemi je vloženo malé šířkově stlačené oválné okénko. Po stranách edikulu podpírají dvě hladká volutová křídla s piniovou šiškou na nárožích. Celý štít je zakončený segmentovým frontonem, v jehož středu je malé kasulovité okénko s výrazným

²³⁰ HORYNA / VILÍMKOVÁ 1978j, 9.

²³¹ Tamtéž.

klenákem, jež zasahuje do profilace kladí nad ním.

Štít je vlastně jediný prvek, který dovoluje rozpoznat hlavní průčelí – to samo o sobě, až na výrazný sokl, je členěno shodně jako obě boční průčelí a není jim nijak nadřazeno. Průkazným prvkem svědčícím o autorství K. I. Dientzenhofera je podle M. Horyny právě tento vysoký průčelní sokl (dosahující přibližně do tří čtvrtin portálu), dále profilace patek a hlavic toskánských pilastrů (která má obdoby např. v Šonově, ale i Nicově, Počaplech ad.), oblíbený segmentový fronton, čabrakové hlavice (najdeme je i na konvexním rizalitu nádvoří broumovského kláštera, [102] a další.²³² Zároveň jsou ale tyto prvky „zkomolené a rustikalizované“, snad vinou dodatečného provedení či úprav a působí téměř lidově.²³³

Modelace i členění bočních fasád jsou totožné, jejich střední části jsou výrazně konvexně vyduté a po stranách na ně navazují dvě rovná, nakoso postavená pole. Vzniká tak dojem rozpínání stavby zevnitř ven do prostoru. [104] Obě boční průčelí stojí na kamenném soklíku, který na jihu vyrovnává svažující se terén a na rozdíl od hlavního průčelí je téměř nepatrný.

Stěny jsou členěny obdobně jako na hlavním průčelí, pilastry nesou průběžné kladí. V rozích polí jsou vloženy koutové pilastry, při středním poli navíc zmnožené půlpilastrem. Na bocích stavby je tektonická funkce pilastrů popřena absencí patky a přechodem v obyčejný lisenový rám. Jedná se tedy vlastně o lisenové rámy osazené toskánskými hlavicemi, které se přizpůsobují dynamické hmotě. Transformace tektonického prvku a jeho posunutí do lineární členění roviny se stane příznačnou pro pozdní etapu Dientzenhoferovy tvorby.²³⁴

V každém ze tří polí bočního průčelí je velké okno, které se až na drobné odlišnosti v profilaci šambrány a klenáku s pravoúhlými zářezy po stranách, neliší od okna hlavního průčelí. [105]

V bočních stěnách vstupního prostoru jsou na každé straně tři malá schodištní výškově obdélná okénka v jednoduchých plochých šambránách. Na protější straně v bočních stěnách presbytáře je po jednom větším okně s poměrně hlubokou špaletou a oválným záklenkem v nepatrném pravoúhlém odstupku.

Kromě hlavního portálu najdeme na stavbě ještě tři portály vedlejší, z nichž dva jsou boční vstupy ke kněžišti (západní je dnes zazděný) a další, v současnosti používaný jako hlavní, je na východní straně a ústí do lodi kostela. Všechny jsou shodně řešené, s ušima při překladu a s pravoúhlým zdvihem střední části překladu.

²³² Tamtéž.

²³³ Tamtéž 10.

²³⁴ Tamtéž 10.

Závěr kostela tvoří hmota kněžiště a na ně připojená věž. [106] Kněžiště je opět opatřeno toskánskými pilastry redukovanými na lisenový rám, jeho nároží jsou jako u předsíně konkávně skrojená a ve středním poli opatřená zcela jednoduchou mělkou nikou bez orámování.

Mohutná hranolová jednopatrová věž, zmiňovaná v úvodu kapitoly, je prvkem, který kompozičně vyvažuje poměrně vysoké hlavní průčelí. Zakončuje ji elegantně projmutá osmiboká bání s vysokým krkem a lucemou. [107]

Spodní část věže je hmotná, hranolová, vyztužená dvěma asi 4 metry vysokými barokními kamennými skarpami. Stěny jsou až nápadně silné a svědčí o zapojení staršího, středověkého zdiva do novostavby. Horní část etáže je členěná jednoduchým lisenovým rámem, který podpírá průběžnou římsu. Mezi skarpami je v jihovýchodní zdi zasazen gotický reliéf zbičovaného Krista, nad ním ještě malý výklenek s lomeným obloukem a nápisem IHS v drobné kartuši. Oba prvky jsou patrně druhotně umístěné pozůstatky bývalého kostela a pocházejí z 15. století.²³⁵ [108] Ze stran je přízemí věže osvětlováno dvěma okny v jednoduchých obdélných šambránách. Horní část je pak opatřena menšími výškově obdélnými okny s obloukovým záklenkem v hladké šambáně. Zde se stavebně-historický průzkum zmiňuje, že dolní okna mají pozdně barokní členění, zatímco horní působí ještě raně barokním charakterem.²³⁶ To by svědčilo o přestavbě věže kolem roku 1709, přičemž mladší dataci dolních šambrán lze vysvětlit dodatečnou úpravou přízemí věže na sakristii.

Vrchní etáž je subtilnější a propracovanější, se zaoblenými nárožími. Každá stěna druhé etáže je ohraničena dvěma lisenami, takže na nárožích se vytvářejí jakési vpadlé plochy. Ze všech stran je patro osvětleno velkými okny se shodně řešenou šambránou jako u bočních oken lodí. Pod těmito okny jsou (kromě severovýchodu, kde navazuje střecha) menší čtvercová okénka s uprostřed oble se zvedajícím záklenkem. Na lisenový rám horní části věže nasedá římsa nesoucí valbový náběžník osmistěnné bání.

Zmiňované zaoblení nároží horní etáže a způsob lisenového rámování opět hovoří pro autorství mladšího Dientzenhofera (můžeme ho vidět i v Odoleně Vodě, Paštikách, nebo v našem okruhu staveb ve Vižňově a Heřmánkovicích.)²³⁷, a naopak se neobjevuje ani v díle Kryštofa Dientzenhofera, natož u P. I. Bayera. Lze tedy předpokládat, že horní část věže je již

²³⁵ CECHNER 1930, 16.

²³⁶ HORYNA / VILÍMKOVÁ 1978j, 12.

²³⁷ Tamtéž.

dílem Kiliána Ignáce.

Chrám je krytý náročně prolamovanou valbovou střechou, která, obdobně jako v Šonově nebo starších Ruprechticích, dosedá malým sedlem ke štítu. Původní šindel vystřídala břidlice, dnes strojová. Báň věže je kryta plechem. [109]

Původně zamýšlený (dnes nevyužívaný) vstup do interiéru vede přes prostor pod kruchtou, který je postaven na půdorysu příčného oválu a sklenutý plackou s dvěma tříbokými výsečemi po stranách, jejichž vrchní cípy se ve středu stýkají. Po stranách prostoru jsou dva kamenné portály opět s ušima při překladu a zdvihem střední části překladu a za nimi šneková schodiště vedoucí na kručtu, k tribunám a do krovu.

Hlavní prostor, jak bylo řečeno v úvodu, je typem o plynulém, konvex-konkávním vedení stěny ústřední jednotky. Na hlavních osách je konkávně stlačován dovnitř a na diagonálách se naopak konvexně vypíná ven. Na podélné ose se k němu přidružují příčné ovály podkruchtí a presbyteria. Na příčné ose navazují kaplové výklenky (díky silné zdi, která drží klenbu, mohou být poměrně hluboké), jejichž půdorys je založený na čočkovitém tvaru s osekánými rohy. Tento půdorys je dán protnutím dvou konkávních polí vnitřního a vnějšího prostoru a ovlivňuje tvar pasů záklenků. Kaple jsou sklenuty plackovou klenbou do vykláněných pasů - jde zde o „křivky čtvrtého řádu“, jimiž nelze proložit rovinu.²³⁸ [110]. Toto řešení je důsledkem dynamického zacházení s architektonickou formou, jaké najdeme u našich nejradikálnějších barokních staveb (sv. Markéta v Břevnově, sv. Klára v Chebu, sv. Fr. Xaverský v Opařanech atd.)²³⁹

Kaplové výklenky na diagonálách hlavního prostoru jsou obdélného půdorysu, valeně sklenuté a uprostřed předělené emporou s mírně stlačenou archivoltou, rovněž valeně podklenutou.

Shodnou dispozici centrálního prostoru s přidruženými kaplovými výklenky po stranách a oválnými prostory na podélné ose vykazuje stavba kostela v Odoleně Vodě. V době vzniku těchto kostelů již Dientzenhofer vytváří svá nejradikálnější díla a konstituují se typy jeho dynamických prostorů. Jedním z těchto typů je právě malá skupina čtyřlístkového půdorysu, kterou tvoří pouze Odolena Voda a Božanov. (Jako mezifázi typu bychom sem mohli zařadit kostel ve Vižňově).

Co se týká zaklenutí ústředního prostoru, bylo v případě Božanova i Odoleny Vody použito

²³⁸ Tamtéž 14.

²³⁹ Tamtéž.

nezlomné bání se čtyřlístkovou vrstevnicí.²⁴⁰ V našem případě plocha klenby nezůstala zcela hladká, ale byla pročleněna šesti tříbokými výsečemi nad bočními kaplemi, jejichž záklenky zasahují do paty klenby. **[111]** Nemůžeme se ubránit pocitu, že toto božanovské, konstrukčně jednodušší řešení, ubralo klenbě na monumentalitě. Architekt chtěl jistě místním řemeslníkům práci co nejvíce zjednodušit, jelikož na průběh stavby nemohl pravidelně dohlížet. Jak ale zmiňuje F. B. Menzel, Dientzenhofer byl v letech dokončování kostela několikrát přítomen v Broumově, a je tedy pravděpodobné, že se zaklenutí tak složité stavby účastnil.²⁴¹ Rub klenby je do půdy otevřený a zesílený pasy o tloušťce zhruba 15 cm. **[115]**

Oválné prostory presbyteria a kruchty jsou uzavřeny plackovou klenbou s tříbokými výsečemi jdoucími ze všech čtyř stran a stejně jako prostřední kaple využívají vykláněných pasů. **[113]** Z uvedeného vyplývá, že božanovská stavba skutečně patří do radikální barokní produkce a nelze se ztotožnit s tvrzením M. Koreckého, který ji vykazuje mimo rámec pohybové architektury.²⁴²

Klenbu hlavní lodi drží osm mohutných pilířů, jejichž hmota je rovněž konvex-konkávně zprohýbaná a přispívá k dynamizaci prostoru. **[114]** Jak je typické pro konstrukci Dientzenhoferových radikálních staveb, na nosné články je upřena veškerá pozornost, zatímco stěny mají čistě výplňovou funkci a jsou co možná nejvíce upozaděné. Tomuto záměru se přizpůsobuje i architektonická výzdoba a členění interiéru. Průběžnou římsu zde nenajdeme, pouze po obvodu pilířů se objevují úseky kladí s výrazným, dvojitým, jemně článkovaným architrávem, které jsou nesený vždy dvěma toskánskými pilastry na každé straně pilíře. Na kladí pak dosedá dvoustupňový sokl klenby. Obdobné členění najdeme i v prostorách kruchty a kněžiště. Jinak božanovský kostel, stejně jako ostatní stavby skupiny, netrpí přílišným dekorativismem. Zed' je naprosto hladká, bez členění. Jednoduchou štukovou výzdobu s vpadlými a vystouplými poli pak mají pouze parapety empor, po stranách kaplových výklenků se objevují štukem orámované niky.

Prostor kostela je osvětlován šesti velkými, pro Dientzenhofera typicky vysoko posazenými okny²⁴³, s pravoúhle odsazeným záklenkem, ve zdech kaplových výklenků a stejně velkým oknem v prostoru kruchty. Jejich vrcholy se těsně blíží k záklenkům kaplí. Dvě, o něco menší

²⁴⁰ Tamtéž 15.

²⁴¹ MENZEL 1978, 235: K. I. Dientzenhofer byl v Broumově přítomen 10.května 1740, 12.srpna 1742, 22.-28.února 1743.

²⁴² KORECKÝ 1952, 66.

²⁴³ HORYNA / VILÍMKOVÁ 1978j, 17.

okna stejného tvaru a nasazení, ozařují ze stran přes tribuny kněžiště. Po stranách kněžiště jsou pak ještě dvě místnosti pravoúhlého půdorysu se šnekovými schodišti vedoucími na malé tribunky v chóru, na tribuny v kaplových výklencích a do prvního patra věže. Přístupné byly pouze zvenku, dnes jsou nepoužívané (vchod na severu je zazděný).

V přízemí věže byla zřízena sakristie pravoúhlého půdorysu, sklenutá plackou na přizděných rohových pilířích, s nástropním štukovým zrcadlem.

Materiály použité na stavbu kostela jsou z místních zdrojů - budova kostela je zděna z božanovského lomového pískovce, v pískovci jsou provedeny i architektonické prvky. Interiér je vydlážděn původní čtvercovou pískovcovou dlažbou postavenou nakoso, kněžiště je o stupeň zvýšeno. O snaze ušetřit svědčí například i provedení schodišť, jejichž stupně jsou provedeny ve dřevě a zabudovány do cihlové páteře. Nestálost takto použitého materiálu se projevuje drobením omítky a vykláním stoupacích ploch. Původní je i složitá dřevěná konstrukce krovu. [116]

Božanovský kostel prošel v nedávných letech postupnou rekonstrukcí z fondů Programu pro záchranu architektonického dědictví MKČR. Problematická je kvalita provedení měkké štukové vápenné omítky a natření kamenných článků stavby.²⁴⁴ Nová barevnost fasády, jak eviduje pasport památky NPÚ, se liší od původní. Jednalo se o žlutý okr – dnes je to červená. Bílá barva členících prvků zřejmě odpovídá originálnímu stavu.²⁴⁵ Barevné tónování vnitřku ve světlých barvách – bílá, světle žlutá a na klenbách lodi, kruchty a kněžiště světle modrá - je patrně dílem 19. století²⁴⁶.

Z uvedeného popisu vyplývá, že božanovský kostel je náročností svého provedení ze stavebně-historického hlediska nejhodnotnější stavbou broumovské skupiny. Přes nespornou morfologickou střídmost a určitá konstrukční zjednodušení ho mu lze, po boku kostela v Odoleně Vodě, vyhradit pevné místo v dobové architektonické produkci a i v pohybových stavbách Kiliána Ignáce Dientzenhofera. V regionálním měřítku je tato památka navíc nenahraditelnou urbanistickou dominantou obce, opěrným pohledovým bodem vzdálenějšího okolí, krajinotvorným činitelem a významným bodem v architektonické a kulturní historii Broumova.

²⁴⁴ KOTALÍK / PROKOP / SŮVA 2007, 30.

²⁴⁵ Miloš BUROŇ 2005: Božanov. Kostel sv. Máří Magdaleny. In: Evidenční list památky. Národní památkový ústav 2005.

²⁴⁶ KOTALÍK / PROKOP / SŮVA 2007, 30.

VIII. Urbanistické působení staveb

Barokní architektura má jedno významné specifikum. Více než kdy předtím a také potom dochází v době baroka k vědomému, úzkému propojení architektury s krajinou. Pojďme se tedy chvíli zabývat tím, jak funguje stavba v kontextu svého okolí, do jaké míry ovlivňuje její utváření a umístění naše vnímání architektury, a naopak, jak prostřednictvím ní můžeme chápat a interpretovat krajinu. Text bude opět směřován na hlavní předmět této práce, tedy na sakrální architekturu v prostředí venkova a na konkrétní příklady broumovských chrámových staveb.

Hlavním přínosem barokní doby v oblasti krajinotvorby a urbanismu byla vlastně jakási decentralizace kulturní a společenské sítě, která začala počítat i s venkovem jako s místem, kam může, nebo spíše v období rekatolizace nezbytně musí, expandovat.

„Venkov nebyl periferií, nýbrž participoval na kultuře a civilizaci Evropy.“²⁴⁷

Krajina, s níž člověk žil v těsném sepětí, kterou obdělával, a která pro něho představovala mnohdy celý viditelný svět, prostřednictvím sakrální architektury „produchovněla“ a nabyla hlubšího významu. Kostely, kaple a boží muka, umístěné často na exponovaných, komunikačně a pohledově významných místech, člověka neustále odkazovaly na cosi vyššího, co je nadřazené jeho vnějšímu světu. Tyto vazby stavby a krajiny nevznikaly náhodně, měly zřejmý účel a funkci.

Věnujme se ale již našemu konkrétnímu tématu broumovských vesnických kostelů. Základní struktura kulturní krajiny Broumovska se utvářela v době tzv. „velké kolonizace“ ve 13. a 14. století. Broumovský výběžek byl osídlen benediktinským řádem, kolem nově založeného kláštera se postupně s poddanskými vesnicemi vybudovala i síť farních kostelů. Ve vrcholném středověku se potom ustálil průběh komunikací mezi vesnicemi a přirozeně se vytvořila místa, která určila polohu sakrálních staveb. Takovým místem zpravidla býval bod vyvýšený nad okolní terén, v řadě případů napojený na cesty mezi vesnicemi, ke kterému mohly směřovat i pohledy z širšího okolí. Většina barokních venkovských kostelů na Broumovsku v podstatě

²⁴⁷ BLAŽEK 1990, 41.

nahradila starší dřevěné středověké kostely na jejich původním stanovišti (výjimku tvoří na „zeleném drnu“ postavené kostely v Bezděkově a Šonově). I přes tuto skutečnost se ale dá hovořit o jistém krajínovném záměru (to dokládá například častá změna orientace staveb), který v době baroka, zvláště u umístění tohoto typu - tedy v otevřené krajině s širokými možnostmi pohledových souvislostí - snad ani nemohl být opomenut.

Přirozenou pohledovou dominantou celé Broumovské kotliny je klášter benediktinů v Broumově. [117] I on si zachoval středověkou polohu původní gotické tvrze na výrazném terénním zlomu. Umístění samo o sobě postačuje k vyvolání pocitu přirozeného centra celého dalekého okolí. Není třeba si zde vypomáhat, jako u typické barokní komponované krajiny, úpravami terénu, přídatnými alejemi apod.²⁴⁸

Jistě ani není na místě srovnávat urbanismus broumovského baroka s Jičínem nebo Kuksem, které jsou komponovanými krajinami v pravém smyslu slova. Na Broumovsku se totiž krajina nijak nepodřizuje architektuře – naopak, stavby z ní přirozeně „vyrůstají“ a často jako by se jí spíše ony sami morfologicky přizpůsobovaly.

Od budovy broumovského kláštera jsou venkovské kostely rozmístěny paprskovitě všemi směry. Chrámy jsou ve vesnicích převážně pohledově vázány na hlavní komunikace a všechny bez výjimky tvoří dominanty přinejmenším celé obce, ve většině případů jsou ale i zřetelnými orientačními body vzdálenějšího okolí a spoluutvářejí jedinečnou krajinnou identitu Broumova.

Příkladné a snad nejpovedenější je krajinné zasazení šonovského kostela. Jeho středověký předchůdce stával v údolí, kterým prochází vesnice, v místech, kde se dnes nachází hřbitov s barokní farou. Údolí Šonovského potoka je poměrně hluboké a starý kostel se tedy nemohl například z cesty od Broumova vůbec pohledově uplatnit. Barokní cítění s potřebou jasného vymezení sakrálních staveb v okolí, se smyslem pro skladbu krajiny a zřetelem na symbolickou stránku architektury, se s takovou polohou kostela nemohlo ztotožňovat. Nový kostel proto nectí původní místo, ale vystupuje mnohem výš, těsně pod zlom návrší, které se svažuje do údolí. [118] Kostel tak získává stanoviště, které nelze přehlédnout nejen z hlavní komunikace od Broumova, ale i z okolí od Rožmitálu, Otovic, Martínovic a z kopců východně od vesnice a stává se výrazným krajinným solitérem. Stavba je orientovaná, jen mírně pootočená západním průčelím k jihu tak, aby jeho hloubková osa směřovala přímo

²⁴⁸ MACEK 1989, 22.

k broumovskému klášteru (konkrétně k věži klášterního kostela).²⁴⁹ Nejvyšší účinek se dostavuje, přicházíme-li návrším po levé straně hlavní cesty od Broumova, v blízkosti Farského lesa. Stavba jako by byla komponovaná přednostně pro tento pohled.²⁵⁰ Nejprve se vynořují za horizontem vrchu věžní bání, a dalším stoupáním vystává monumentální, dynamické průčelí, které stojí v krajině osamoceno, s vesnicí skrytou v údolí za ním. [119-121] Z pohledu od nedaleké hlavní silnice už tento účinek plně nefunguje, kostel v podstatě obcházíme a pozornost se stáčí na jižní boční fasádu. [122, 123] Umístění kostela tak ponechává stranou průčelní vazbu k hlavní komunikaci (na rozdíl od Božanova, Heřmánkovic apod.) a směřuje jasně k bodu kláštera. Zároveň je ale hmota stavby natolik celistvá a nepřebíhá účinkem hlavního průčelí, že v krajině působí malebně i obě její boční průčelí i široký chór, obrácený strmě k vesnici.

„Zatímco baroko 17. století akcentovalo z hlediska urbanismu jednosměrně pohledové kulisovité působení, ve kterém byla akcentována plně vyvinutá a zdobená hlavní fasáda a ostatní potlačeny, či alespoň jednoznačně subordinovány, vrcholné - především radikální - baroko a baroko pozdní se přiklání k pluralitě pohledových relací a tím pádem současně i k chápání architektury jako plného dynamického objemu, schopného působit v řadě pohledových úhlů. Šonovská stavba pak svrchovaně organicky oba tyto názory syntetizuje.“²⁵¹

Obdobné, a v baroku běžné, čelní natočení stavby k významovému centru je užito např. i u kostela v Dobré Vodě na vyvýšenině východně od Českých Budějovic.²⁵²

Druhým a nejčastějším typem usazení kostelních staveb, nejen na Broumovsku, je orientace průčelí na místní komunikaci. Pohybem po ní pak můžeme sledovat mnohotvámost architektury. Jednoznačně se tak projevuje kostel v Božanově, který má orientaci obrácenou tak, aby jeho podélná osa byla kolmá na cestu vedoucí od Martínkovic a Broumova. Hlavní průčelí je natočeno na severovýchod, jeho výrazná vertikálnost dostatečně vyvažuje starší věž, která je připojena na opačném konci stavby.²⁵³ Při příjezdu od Martínkovic tady nastává podobná situace jako v Šonově, kdy se nejprve věž a později boční průčelí kostela „vynořuje“ za terénním zlomem. [125, 126] Dalším příkladem této návaznosti na komunikaci může být

²⁴⁹ HORYNA / VILÍMKOVÁ 1978i, 4.

²⁵⁰ MACEK 1989, 22: „Zároveň je ale doloženo, že žádná přímá cesta k němu (ke kostelu) nesměřovala“

²⁵¹ HORYNA / VILÍMKOVÁ 1978i, 6.

²⁵² MACEK 1989, 22

²⁵³ Tamtéž 23.

kostel v Heřmánkovicích. Blížíme-li se k němu silnicí v centru ulicové obce, střídá dominantní postavení vysoké průčelní věže boční, silně zvlněná fasáda. Na úrovni osy kostela znovu přebírá veškerou pozornost hmota věže, ke které musíme z pohledu zaklonit hlavu. Urbanistický záměr je zde zřejmý a podřídila se mu i orientace stavby na jihovýchod.²⁵⁴ [127, 128] Obdobná urbanistická situace se vyskytuje v nedalekém Vižňově, kde ale zvláště při příjezdu od Meziměstí zabraňuje výhledu na kostel vyšší zástavba. [129, 130] Podobné příklady s dominantní zvonící a výrazně prohnětenou boční fasádou nalezneme v Opařanech, Počaplech, Odolene Vodě, Dobré Vodě aj.)

Podobně i starší stavby broumovské skupiny (Verněřovice, Ruprechtice, Otovice) vykazují jasně tuto snahu upoutat blízcího se pozorovatele. [131]

Koncepce krajinného zasazení byla s největší pravděpodobností převážně v rukou opata, který zadával celou zakázku najednou a jak víme, byl typem stavebníka, který architektuře rozumí a často zasahuje do její podoby.²⁵⁵

Bezděkovský kostel na polickém panství je orientován tradičně. Byl postaven na zelené louce, východně od vesnice soustředěné kolem hlavní komunikace, na trase z Broumova a Police do Náchoda. Díky vyvýšení okolního terénu je dominantou širokého okolí, je vidět prakticky ze všech směrů, proto si mohl ponechat orientaci na východ a vlastně se přímo k místním komunikacím neváže – naopak k němu byla od vesnice nová cesta přivedena. V průběhu minulého století se ke kostelu od západu a východu přiblížila novější zástavba, která ho částečně zakrývá při průjezdu vesnicí. [132]

Místem, které přímo vybízelo ke stavbě sakrální architektury, je vysoký hřeben pískovcových Broumovských stěn, spadající strmě do Broumovské kotliny. Odtud shlíží do údolí kamenná kaple Panny Marie (Jitřní hvězdy), postavená přímo na skalnatém podloží. Centrálu na půdorysu pěticípé hvězdy nechal opat Zinke postavit v letech 1723-33 podle projektu K. I. Dientzenhofera. Místo bylo již určeno předešlým opatem Sartoriem, který zde nechal r. 1670 vztyčit dřevěný kříž s pozlacenou plechovou hvězdou²⁵⁶, aby ukazovala poutníkům cestu přes hory. Ke kapli vede příjezdová cesta od Police nad Metují, z této trasy je ale skrytá hustým lesním porostem. Patrná je pouze z opačné strany Broumovských stěn, od Křinic. Centrální kaple působí svým pravidelným tvarem ve skalnatém prostředí harmonicky a výhled z její terasy budí dojem svatostánku, který střeží širokou okolní krajinu. Také její kamenný plášť

²⁵⁴ Tamtéž.

²⁵⁵ MENZEL 1978, 251sqg.

²⁵⁶ CECHNER 1930, 282.

svědčí o architektově citu pro okolní prostředí. Neomítaný kámen, který jinak používá pouze jako konstruktivní detail stavby,²⁵⁷ má na tomto místě zásadní účinek a přesně vystihuje ráz konkrétního místa. [133, 134] (Tato Dientzenhoferova schopnost reagovat na požadavky konkrétního místa je zřejmá například z průběhu příprav stavby kostela sv. Máří Magdaleny v Karlových Varech. V době, kdy se váhalo mezi dvěma staveništi, vypracoval Kilián Ignác dva odlišné návrhy jedné stavby, ačkoliv s podobnou dispozicí, určené konkrétnímu místu).²⁵⁸ „...pro Dientzenhofera nezůstával v mnohých případech navrhovaný objekt solitérem, který by bylo možno postavit kdekoliv. Byl pro něj nedílnou součástí daného prostředí, které on sám ve svých projektech často osobitě dotvářel. Byl tedy ve skutečnosti i barokním urbanistou, i když jeho urbanistická řešení byla realizována jen v malém měřítku“.²⁵⁹

Broumovské kostely Kiliána Ignáce, jak již bylo řečeno, se vyznačují svou mnohapohledovostí. Není zde užito běžné dělení hlavní a boční fasády (jako např. v ještě raném Nicově). „Paradoxně tak dochází při jednom z vrcholných vzepětí slohu k opuštění jedné z jeho původních charakteristik.“²⁶⁰

Stavby, nárokuje si vícehledovost, vznikaly samozřejmě i dříve, ale jednalo se spíše o skladbu jednotlivých průčelí nebo dokomponování bočních rizalitů – tedy spíše aditivní přístup než nové modelování objemu.²⁶¹ „Princip vycházející názorově ze smiřické kaple umožňoval přirozenější a nenásilnější zakotvení objektu v krajině“.²⁶²

Dientzenhoferův návrat k centralizujícím stavbám, od kterých se vzdálil v první fázi tvorby, se tak zúročuje právě v této architektuře, která preferuje soulad s okolím. Oblast, mnohotvárnost a proměnlivost architektonických tvarů jsou tím, co propojuje jeho stavby s krajinným celkem.

Můžeme také připustit, že již zmiňovaná jednoduchost staveb, ať již měla jakékoli důvody, zde není na škodu věci. Strožejší provedení působí v krajině věrohodněji, a zásluhou architekta si kostely drží správné proporce, takže ani při své značné velikosti nepůsobí v okolí předimenzovaně. Jak usuzuje M. Horyna, velkým kladem Dientzenhoferovy architektury bylo jeho dokonale vyvážené a propracované řešení vztahu článku a architektonických členících

²⁵⁷ PAVLÍK 1989, 35.

²⁵⁸ VILÍMKOVÁ 1986, 176sq.

²⁵⁹ VILÍMKOVÁ 1986, 209.

²⁶⁰ MACEK 1989, 24.

²⁶¹ Tamtéž.

²⁶² Tamtéž.

kompozic k prostoru ve kterém se nacházejí.²⁶³ Dalo by se říci, že tento svůj um přenesl i do vztahu stavby a jejího okolí, a že stejně jako se má detail k celku architektury, má se často architektura k okolnímu prostředí.

„Svým dílem Dientzenhofer nesporně hluboce zasáhl do obrazu české krajiny; naproti tomu také sám se nechává nejednou ovlivnit výrazovými znaky českého kraje.“²⁶⁴

Zásahy člověka 17. a 18. století do krajiny jsou patrné dodnes, do značné míry daly naší zemi výraz. To, že většinou hodnotíme tyto zásahy kladně, a že stavby a urbanistické celky mají svou nespornou malebnost, je spojeno právě s tehdejší přístupem ke krajině, kterou člověk chápal jako obraz svého duchovního života. Dalo by se říci, že dnes zažíváme zcela opačný přístup, ve kterém se podobný soulad naprosto vytratil, a kde žije člověk spíše na úkor země a v rozporu s ní. Z tohoto „chování se v krajině“ je jistě možné vyčíst mnoho o stavu společnosti a jejích životních hodnot. Právě v těchto cenných zjištěních tkví hodnota a nenahraditelnost památek, o kterých pojednává tato práce, i barokních staveb obecně.

IX. Závěr

Přehlédneme-li v myslí zběžně českou krajinu a budeme uvažovat o stavebních památkách, kterými ji člověk pozvednul, zhodnotil či nějak pozitivně poznamenal, vytane nám přirozeně na mysl řada barokních staveb. Sloh, který se utvářel v období velkého stavebního rozpadu vyvolaného rekatolizačními snahami, pronikal do všech oblastí lidského života. Snad nejmarkantnější byly postoje doby zhmotněny v architektuře. Toto tvrzení pak jistě platí dvojnásob u sakrálních staveb. (Nechme stranou světskou architekturu, jejíž vznik a charakter byl podmíněn zcela jinými ideovými záměry).

Jak jsme měli možnost posoudit, Broumovský výběžek zasáhla architektura prvořadého významu, která neopomíná nic z výsostných barokních myšlenek a principů. Podobu a tvářnost zdejší krajiny ovlivňoval od počátku řád benediktinů. Od 13. století postupně kolonizovali a kultivovali zdejší terén, osídlili ho a vymezili dominanty. Tato naprostá hegemonie církevního řádu jako vrchnosti se projevila poklidným a zřetelným

²⁶³ HORYNA / VILÍMKOVÁ 1978i, 7.

²⁶⁴ KORECKÝ 1952, 49.

„produhovněním“ kulturně i geograficky separovaného regionu. Dnes typickou podobu mu pak benediktini zprostředkovali právě v době posledního mocného vzepětí barokního slohu, které skýtalo ideální příležitost velkým duchům umění a mecenášství, aby po sobě zanechali náležitý odkaz. V našem případě se uskutečnilo jedno z nejzdařilejších a nejplodnějších spojení stavebníka a architekta vrcholného baroku. Stejně jako našel Santini pochopení u žďárského Václava Vejmluvy, oblíbil si břevnovsko-broumovský opat Zinke otce a syna Dientzenhoferů a skrze ně realizoval svůj výjimečný stavební program, jehož značnou část situoval do odlehlého kraje pod správou broumovského kláštera.

Již víme, že na skupinu vesnických kostelů K. I. Dientzenhofera na Broumovsku, která je předmětem této práce, je třeba nahlížet nejprve z hlediska její příslušnosti do tzv. broumovské skupiny kostelů. Tento specifický termín je na jedné straně pevně spojen s tím nejlepším, co na našem území v barokní době vzniklo, na druhé straně jsou tu okolnosti, které mu v tehdejší produkci vyhrazují unikátní místo. Že se jedná o kulturněhistorický fenomén nadregionálního významu, je zřejmé již z pouhého výčtu uměleckých osobností, které se na tomto podniku podílely. V první fázi to byl nejspíš Martin Allio, později Kryštof Dientzenhofer a nakonec jeho syn Kilián Ignác Dientzenhofer. Všechny tři podskupiny (podle příslušnosti k architektům) spojuje vysoká umělecká hodnota staveb. První podskupina, tvořena Alliovým kostelem v Martínkovicích, byla již na počátku práce definována jako „nultý článek“, který s naší problematikou přímo nesouvisí. Skupiny staveb obou Dientzenhoferů pak odlišuje především způsob přístupu otce a syna. Kryštof Dientzenhofer zde ve třech stavbách (Verněřovice, Ruprechtice, Otovice) aplikoval jednoduché typy jednolodních kostelů na půdorysu oválu či oktogonu, které dispozičně vycházely z jeho raných staveb. Splnil sice opatův požadavek na kvalitu staveb a mnohotvárnost půdorysů, ale nepřistupoval k dílu nijak inovativním způsobem. Když převzal zakázku jeho syn, počaly v broumovských vesnicích vyrůstat stavby, které mohly i tak odlehlému místu zprostředkovat aktuální tendence současné architektonické produkce. Stavby z podskupiny mladšího Dientzenhofera (Heřmánkovice, Vižňov, Bezděkov, Šonov, Božanov) povětšinou stojí na počátku vývoje některého půdorysného typu, se kterým se setkáme u pozdějších, vrcholně pohybových staveb našeho barokního genia. Můžeme si zde vlastně v malém měřítku ověřit jeden z nejpodstatnějších rysů tvorby K. I. Dientzenhofera – systematické zkoušení nepřeborného množství typů, které buď opustí hned na počátku, nebo je naopak rozpracovává až do krajních možností. Jen to, co bylo doposud shrnuto, stačí k opodstatnění statusu kulturní památky u všech staveb

skupiny a u staveb mladšího Dientzenhofera zvláště. Kulturněhistorické a umělecké kvality ale nejsou jediným měřítkem. Chceme-li komplexně obsáhnout charakter broumovských staveb, musíme zmínit ještě další podstatné složky. Jsou to ona specifika, která je odlišují od ostatních podobných staveb. Především se jedná o na první pohled zřejmou redukovanou architekturu, na níž měly podíl finanční limity stavebníka i ohledy na menší technickou zdatnost místních stavebních sil. Ty se projeví zvláště užitím falešných dřevěných kleneb a jednodušším, méně výpravným členěním vnitřku i vnějšku. Přesto architekt nerezignoval vyzkoušení složitějších konstrukčních i formálních prvků, ačkoliv je často nacházíme pouze v náznaku.

Nelze pominout působení broumovských staveb v krajině. Je známo, že mladší Dientzenhofer měl mimořádně vytříbený cit pro zasazení stavby do okolního prostředí, ať ho tvořila zástavba či volná krajina. Některá urbanistická řešení na Broumovsku se dají považovat za ukázkovou demonstraci tohoto umění a jejich výsledkem je zhodnocení kvalit architektury i umocnění účinku zdejší členité krajiny.

Největší síla celé broumovské skupiny pak nepochybně spočívá v jednotném a promyšleném prokomponování celého území sítí kostelů, které se staly pro oblast typickými. Že byla dientzenhoferovská, svou podstatou česká, architektura přijata a vstřebána německým prostředím Broumova, dosvědčuje i zdejší lidová architektura zděných a bohatě zdobených statků, ve které se odráží inspirace řadou formálních prvků českého baroka.

Venkovské kostely Kiliána Ignáce Dientzenhofera na Broumovsku tak zůstávají památkou na mimořádnou dobu, která přála velkým uměleckým počínům. I bez historických konotací nám ovšem mohou zprostředkovat čirý estetický a duchovní prožitek.

X. Seznam použité literatury

- BLAŽEK 1990 — Bohuslav BLAŽEK: Ekologie baroka, in: *Architektura* 1990/3, 40-41, 41
- CECHNER 1930 — Antonín CECHNER: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese broumovském. Archeologická komise při České akademii věd a umění. Praha 1930
- Dientzenhofer 1991— Die Dientzenhofer. Barocke Baukunst in Bayern und Böhmen 1991; (kat. výst.). Rosenhiem 1991
- Dientzenhofer 1989— Kilián Ignác Dientzenhofer a umělci jeho okruhu (kat. výst.). Praha 1989
- DLABACZ 1815 — Johann Gottfried DLABACZ: Allgemeines historisches Künstler-Lexikon für Böhmen und zum Theil auch für Mähren und Schlesien. Erster Band. Prag 1815
- FRANZ 1962 — Heinrich Gerhard FRANZ: Bauten und Baumeister der Barockzeit in Böhmen. Leipzig 1962
- FRANZ 1985 — FRANZ, Heinrich Gerhard: Dientzenhofer und „Hausstätter.“ Kirchenbaumeister in Bayern und Böhmen. Zürich 1985
- FRANZ 1991— FRANZ, Heinrich Gerhard: Barocke Architektur sehen - barocke Architektur verstehen. In: Die Dientzenhofer. Barocke Baukunst in Bayern und Böhmen (kat. výst.). Rosenheim 1991, 32sqq
- HÁJEK — Pavel HÁJEK: Česká krajina a baroko, Praha: Malá Skála, 2003
- HORYNA / VILÍMKOVÁ 1978a — Mojmir HORYNA / Milada VILÍMKOVÁ: Kostely broumovské skupiny, Stavebně historický průzkum, SURPMO, Praha 1978, strojopis
- HORYNA / VILÍMKOVÁ 1978b — Mojmir HORYNA / Milada VILÍMKOVÁ: Martínkovice, kostel sv. Martina a Jiří, stavebně historický průzkum, SURPMO, Praha 1978, strojopis
- HORYNA / VILÍMKOVÁ 1978c — Mojmir HORYNA / Milada VILÍMKOVÁ: Verněřovice, kostel sv. Michala archanděla, stavebně historický průzkum, SURPMO, Praha 1978, strojopis
- HORYNA / VILÍMKOVÁ 1978d — Mojmir HORYNA / Milada VILÍMKOVÁ: Ruprechtice, kostel sv. Jakuba Většího, stavebně historický průzkum, SURPMO, Praha 1978, strojopis
- HORYNA / VILÍMKOVÁ 1978e — Mojmir HORYNA / Milada VILÍMKOVÁ: Otovice, kostel sv. Barbory, stavebně historický průzkum, SURPMO, Praha 1978, strojopis
- HORYNA / VILÍMKOVÁ 1978f — Mojmir HORYNA / Milada VILÍMKOVÁ: Heřmánkovice, kostel Všech svatých, stavebně historický průzkum, SURPMO, Praha 1978, strojopis

HORYNA / VILÍMKOVÁ 1978g — Mojmir HORYNA / Milada VILÍMKOVÁ: Vižňov, kostel sv. Anny, stavebně historický průzkum, SURPMO, Praha 1978, strojopis

HORYNA / VILÍMKOVÁ 1978h — Mojmir HORYNA / Milada VILÍMKOVÁ: Bezděkov nad Metují, kostel sv. Prokopa, stavebně historický průzkum, SURPMO, Praha 1978, strojopis

HORYNA / VILÍMKOVÁ 1978i — Mojmir HORYNA / Milada VILÍMKOVÁ: Šonov, kostel sv. Markéty, stavebně historický průzkum, SURPMO, Praha 1978, strojopis

HORYNA / VILÍMKOVÁ 1978j — Mojmir HORYNA / Milada VILÍMKOVÁ: Božanov, kostel sv. Máří Magdaleny, stavebně historický průzkum, SURPMO, Praha 1978, strojopis

HORYNA 1987 — Mojmir HORYNA: Broumov, bývalý klášter, Stavebně historický průzkum, SURPMO, Praha 1987, strojopis

HORYNA 1993 — Mojmir HORYNA: Stavebníci a stavitelé břevnovsko-broumovského kláštera v období baroka. In: Tisíc let benediktinského kláštera v Břevnově (kat. výst.). Praha 1993

HORYNA 2005 — Mojmir HORYNA: Kryštof Dientzenhofer (1655-1722), k 350. výročí narození génia českého baroka. Praha 2005

HORYNA / OULÍKOVÁ 2007 — Mojmir HORYNA / Petra OULÍKOVÁ: Kostel sv. Klimenta Odolena Voda. Odolena Voda 2007

HORYNA / NAŇKOVÁ / VILÍMKOVÁ — Mojmir HORYNA / Věra NAŇKOVÁ / Milada VILÍMKOVÁ: Výběr z díla Kiliána Ignáce Dientzenhofera, in: Kilián Ignác Dientzenhofer a umělci jeho okruhu (kat. výst.). Praha 1989, 60-80

KORECKÝ 1952 — Miroslav KORECKÝ: Tvorba Kiliána Ignáce Dientzenhofera. K dvoustému výročí jeho úmrtí, in: ZPP (1952), 45-107

KOTALÍK 1989 — Jiří T. KOTALÍK: Tvorba K. I. Dientzenhofera ve vztahu k nejbližšímu urbanistickému okolí. In: Architektura ČSR (6/1989), 1989, 25-31

KOTALÍK / PROKOP / SŮVA 2007 — Jiří T. KOTALÍK / Bohumír PROKOP / Pavel SŮVA: Broumovská skupina kostelů. Průvodce školou českého baroka v kraji pískovcových skal. Verněřovice 2007

LÍBAL 1995 — Dobroslav LÍBAL: Česká architektura radikálního baroka v evropském rámci, in: Historická architektura. Sborník k počtě Milana Pavlíka, Praha 1995, 97-104

MACEK — Petr MACEK: K tvorbě K. I. Dientzenhofera z pohledu krajinného urbanismu. In: Architektura ČSR (6/1989), 21-24

MÁDL 1920 — K.B. MÁDL : Dientzenhoferovský motiv. In: Památky archeologické a místopisné XXXII/1920

- MENZEL 1978 — Franz Beda MENZEL O.S.B.: Abt Othmar Daniel Zinke 1700-1738. Ein Prälat des Böhmischen Barocks. Augsburg 1978
- MENZEL 1964 — Franz Beda MENZEL O.S.B.: Ein Blick in die barocke Welt der Äbte Othmar Zinke und Benno Löbel. Břevnov-Braunau 1700-1751, Stifter-Jahrbuch VIII. München 1964
- NAŇKOVÁ — Věra NAŇKOVÁ: Literatura o K. I. Dientzenhoferovi. In: Architektura ČSR (6/1989), 2-4
- NAVRÁTIL — Karel NAVRÁTIL: Paměti kostela Panny Marie na nebe vzaté a sv. Karla Velikého na Hoře Karlově. Praha 1877
- PAVLÍK — Milan PAVLÍK: Kompozice stěny, tvarosloví a řádové systémy v díle Kiliána Ignáce Dientzenhofera. In: Kilián Ignác Dientzenhofer a umělci jeho okruhu. Praha 1989, 27-42
- PELZEL — F. M. PELZEL: Abbildungen böhmischer und mährischer Gelehrten und Künstler. II. Theil. Prag 1775
- PREISS / VILÍMKOVÁ 1989 — Pavel PREISS / Milada VILÍMKOVÁ: Ve znamení břevna a růží. Historický, kulturní a umělecký odkaz benediktinského opatství v Břevnově. Praha 1989
- RADA 1955 — Oldřich RADA: Prostor v barokní pohybové architektuře, in: Umění 3, 1955, 213-240
- STEFAN 1927 — Oldřich STEFAN: Příspěvky k dějinám české barokní architektury. O slohové podstatě centrálních staveb u Kil. Ign. Dientzenhofera. In: PA XXXV (1927), 468-545
- Tisíc let 1993 — Tisíc let benediktinského kláštera v Břevnově (kat. výst.). Praha 1993
- VILÍMKOVÁ Milada: Pokus o charakteristiku osobnosti K.I.Dientzenhofera, in: Architektura ČSR (6/1989), 18-20
- VILÍMKOVÁ 1986 — Milada VILÍMKOVÁ: Stavitelé paláců a chrámů. Kryštof a Kilián Ignác Dientzenhoferové. Praha 1986
- VLČEK 2004 — Pavel VLČEK: Kilian Ignaz Dientzenhofer und Johann Lucas von Hildebrandt. Zur Problematik des Guarinismus in Mitteleuropa. In: Umění 4/2004, 310-331

XI. Obrazová příloha: